

IV. Évfolyam.

1927.

3 - 4. szám.

ERDÉLYI IRODALMI SZEMLE

TUDOMÁNYOS ÉS KRITIKAI FOLYÓIRAT

SZERKESZTI:
DR. GYÖRGY LAJOS

IV. Évfolyam
1927.

CLUJ-KOLOZSVÁR

Minerva Irodalmi és Nyomdai Műintézet R.-T. kiadása
1927.

TARTALOM:

Tanulmányok:

<i>Dr. Gál Kelemen:</i>	Brassai küzdelmei a magyartalanságok ellen	283
<i>Dr. Steuer János:</i>	A székely-kérdés válaszfján	318
<i>Dr. Orient Gyula:</i>	I. Erdélyi alchimisták, II. Bethlen Gábor fejedelem alchimiája	335

Kisebb közlemények:

<i>Bányai János:</i>	A felső Oltszorosok geológiai viszonyai	379
----------------------	---	-----

Kritikai szemle:

<i>Rass Károly:</i>	Makkai Sándor; Magyar fa sorsa	388
---------------------	--------------------------------	-----

Könyvszemle:

<i>Robert Gragger:</i>	Altungarische Erzählungen. <i>Dr. György Lajos-tól</i>	400
<i>Császár Elemér:</i>	Bayer József emlékezele. <i>Dr. Kiss Ernő-től</i>	400
<i>Emlékkönyvek:</i>	Szinnyi József hetvenedik születésnapjára. <i>Csűry Bálint-től</i>	401
<i>Gragger Róbert:</i>	Magyar népballadák. <i>Dr. György Lajos-tól</i>	403
<i>Julius Moravcsik:</i>	Attilas Tod in Geschichte und Sage <i>Dr. Kántor Lajos-tól</i>	404
<i>Dr. Karácsonyi János:</i>	A székely helynevek és a politika. <i>Dr. György Lajos-tól</i>	405
<i>Pivány Jenő:</i>	Magyar amerikai kapcsolatok. <i>Dr. Patay József-től</i>	405
<i>Zoltai Lajos:</i>	Jelentés Debrecen szabad királyi város múzeumának és közművelődési könyvtárának 1926. évi működéséről. <i>Ferenczi Sándor-tól</i>	406
<i>M. I. Savage—Kovács Lajos:</i>	A kereszténység fejlődéstörténete. <i>Dr. Gál Kelemen-től</i>	407
<i>N. Drăganu:</i>	Mihail Halici <i>Dr. Kristóf György-től</i>	408
<i>Carlo Tagliavini:</i>	Studi Rumeni. <i>Dr. Bitay Árpád-tól</i>	410

Folyóirat szemle:

<i>A Jövő Utjain:</i>	1927. 1-2. Athenaeum. 1927. 1-2. — A Sajtó. 1927. 1-3. — Budapesti Szemle. 1927. 4-8. — Egyetemes Philológiai Közöny. 1927. 1-6. — Körösi Csoma-Archiv. 1926. 3. Minerva. 1927. 1-3. — Revue des Études Hongroises et Finno-ougriennes. 1926. 1-4. — Ugyanaz: 1927. 1-2. — Ungarische Jahrbücher. 1927. 2.
-----------------------	--

ERDÉLYI IRODALMI SZEMLE

TUDOMÁNYOS ÉS KRITIKAI FOLYÓIRAT

Alapította: Dr. Borbély István és Kovács Kálmán

Megjelenik negyedévenként: március, június, szeptember és december 15-én.	Felelős szerkesztő: Dr. GYÖRGY LAJOS	Szerkesztőség és kiadóhivatal: Cluj–Kolozsvár, Strada Baron L. Pop (v. Brassai-u.) 5. szám. Kiadó tulajd.: Minerva R-T. Kolozsvár
Előfizetési díja egész évre: 300 lej, 12 magyar P. 75 cseh K. 150 dinár.		

Brassai küzdelmei a magyartalanságok ellen.

A Brassai-irodalom nem mondható szegénynek. Legáltalább mennyiségileg nem. Az idén is jelent meg egy terjedelmes kötet, mely az ő nagy alakját meleg szeretettel rajzolja. Ha tehát nem is igaz teljes mértékben az a vád, melynek Farkas Lajos Brassai temetői emléksobrának leleplezése alkalmával adott hangot, midőn a nagyjairól elfeledkező korról (incuriosa suorum aetas) beszélt: azt fenntartás nélkül aláírhatjuk, mit Concha állapított meg ugyanakkor a Budapesti Szemlében, hogy Brassai helye a magyar tudományosság történetében még nincs kijelölve és megállapítva. Sőt azóta már másfél évtized múlt el s a helyzet egy szemernyivel sem javult. Concha megállapítása ma is teljes tartalmában igaz és érvényes.

Pedig Brassai emléke elsősorban az erdélyi tudomány képviselőitől érdemelné meg, hogy tudományos működését egész széles kiterjedésében kellő világításba helyezték és érdeme szerint méltányolják. Hiszen majdnem száz évre terjedő életét – a bujdosás és a Pesten való kényszerű tartózkodás szomorú tíz esztendejét leszámítva – Erdélyben s épen közöttünk, Kolozsvárt, élte le.

Aztán az erdélyi tudományos világ némi büszkeséggel mutathat rá, hogy az a küzdelem, melynek végső eredménye a magyar nyelvhelyesség elveinek és törvényeinek megállapítása lett s amely nagyjában a 40-es évek közepétől Brassai haláláig tartott, épen innen Erdélyből indult meg s megindítója épen Brassai volt.

A következő sorok célja az, hogy a magyartalanságok ellen való küzdelem azon mozzanatait, melyekben Brassai résztvett, ismertesse s némi adalékot szolgáltatson Brassai igazi helyének kijelöléséhez és megállapításához a magyar tudományosság történetében. Az eddigi irodalom ilyen irányú működését csak nagyon vázlatosan érinti s itt-ott hibás és helytelen megvilágításba helyezi. Úgy gondoljuk, hogy ez a munka nem lesz felesleges. Tulajdonképeni nyelvészeti működésének, általános nyelvtudományi munkásságának

fejtegetése és elemzése egy más tanulmánynak lehet a tárgya.

Brassai küzdelmei a magyartalanságok ellen 65 esztendőre terjedő írói pályájának elejétől egészen a végéig tartanak. Egyik munkájában maga említi, hogy a magyar szórend és hangsúly törvényére már 1832-ben, tehát abban az évben, mikor első műve nyomtatásban megjelent, Euklides elemei fordítása közben rájött. Tehát már ekkor foglalkozik a magyar nyelv sajátos jellemvonásainak figyelésével és tanulmányozásával. És az Egyetemes Philologiai Közöny utolsó nyelvészeti értekezését már akkor közölte, mikor ő már régóta a Házsongárdi temető szomorú fűzei alatt pihent. E hosszú idő alatt ő a magyar nyelv örékek tekinti és tartja magát s nagyon széleskörű elfoglaltatásai közben egyetlen egy alkalmat sem mulaszt el, ahol az édes anyai nyelv sérelmét látja, hogy tiltakozó, helyreigazító szavát ne hallassa. Ez őrszolgálati munkája közben sok éles csapást kapott és adott, sokan bátorították nyelvtisztító munkájára, sokan igyekeztek elijeszteni és elkedvetleníteni. Sok mellőzésben is volt része: azt is megpróbálták, hogy agyonhallgassák s ezzel elsőségét homályba állítsák, elvitassák. A dicséret és elismerés nem szédítette el; a kigunyolás és-lekicsinylés nem kedvetlenülítette, ő haladt azon az úton, amelyet tudományos lelkiismerete diktált. Tudatában volt tudása értékének, a nyelvtények magyarázatában felfogása helyességének, készültsége alaposágának. S azt tartotta, hogy az édes anyai nyelv helyességéért síkra szállni tudományos és hazafias érzéstől diktált kötelesség. Hivatást érzett lelkében erre a munkára s e hívó szó követésében nem tudta feltartani őt semmi gúnyolódás, semmi gáncsoskodás.

A magyar nyelvbe becsúszott idegenszerűségek ellen való küzdelmét helyes világításba úgy helyezzük s érdemét úgy tudjuk kellően értékelni, ha nyelvtörténeti háttért rajzolunk.

Itt arra a nagy, szinte forradalmi mozgalomra kell visszatekintenünk, melyet nyelvújítás címen ismer az irodalomtörténet. A magyar nyelv történetében három nagy nyelvújító mozgalom volt. Az első a keresztyénség felvételekor, a második a reformáció idejében, a harmadik a 18. század végén a Kazinczy nevéhez fűződő nyelvújítás. Mind a három történelmi korszak nagy változást, nagy forrongást hozott a magyarság lelki életébe. Különösen az új gondolatoknak és új fogalmaknak egész özöne áradott be a lelkekbe, még pedig rohamosan, nem nyugodtan és nem kellő előkészület után. Az új fogalmaknak kifejezésére új szókra volt szükség, melyet nem a nyelv szelleme teremtett belső, nyugodt élet és fejlődés szerves megélése rendjén, hanem úgyszólván

máról holnapra a szükség diktált a maga kérlelhetetlen törvényével.

Mert a nyelvek története azt mutatja, hogy van egy lassú, belső, szerves fejlődés, melynek alkotásai csendesén, észrevétlenül kerülnek bele a közhasználatba. És van egy külső, erőszakolt, gyors és mesterséges fejlesztés, amidőn a szellemi élet minden téren való intenzív erősödésével és fejlődésével az új gondolatoknak és fogalmaknak egész áradata zúdul felénk s kér bebocsátást, az anyai nyelven való kifejezést.

A 18. század felvilágosodása nyugatról az új eszméknek egész zúgó áradatát hömpölyögtette felénk. Különböző költői iskolák alakultak. A német és francia felvilágosodás, az ó-görög–német klasszicizmus gondolatai úgy törtek be akkor is Dévénynél, mint nemrég Ady új dalai. Ám ha a lelkek fogékonyak voltak is az új eszmék befogadására, a magyar nyelv szegény, parlagon maradt, bárdolatlan, nyers és nehézkes volt. Milyen is lehetett volna? Hiszen a Majtényi síkon elhangzott utolsó kurucnóta után a nemzeti szellem halálos álomba merült. Mária Terézia és II. József gondoskodtak arról, hogy ne egy könnyen ébredjen életre. A közélet, a törvényhozás, közigazgatás, igazságszolgáltatás, a tudományok és iskolák nyelve a latin volt. A főurak szalonjaiban németül és franciául csevegtek. Széchenyi még fellépése után 10 esztendővel is keserű szemrehányással mondja, hogy a magyar nyelvet a főurak az előszobákba és az istállókba száműzték. Mikor II. József a közigazgatást reformálni akarva, közli az udvari kancelláriával, hogy a latin helyébe a német vagy magyar nyelvet akarná behozni, a kancellária urai a németet ajánlják, mert a magyar nyelv szegény és nem képes a közigazgatás fogalmait és műszavait kifejezni. A valóságos ok azonban az volt, hogy magok sem tudtak magyarul. Lehet-e csodálkozni ilyen körülmények között a nyelv szegénységén és elmaradottságán?

Természetes volt, hogy mindazokat, akik a magyar költészet és tudomány iránt érdeklődtek, a nyelv javításának és fejlesztésének vágya fogta el. Ezen az úton Barcafalvi indult el, de a vezetést nemsokára Kazinczy vette át. Fordításai közben sokszor tapasztalhatta, hogy mennyit kell kinlódnia, míg egy idegen mondat értelmét olyan magyar mezbe öltözteti, mely az ő esztétikai igényeit is kielégíti. Ebben a törekvésében nem riad vissza az idegenszerűségektől sem, csakhogy szép legyen a kifejezés. Sőt odáig is merészkedik, hogy nemcsak megtűri, hanem igazolni is próbálja az idegen, német szavakat, ha nem tudja azokat megfelelő magyar szavakkal tolmácsolni. A nyelvújítást, vagy Brassai helyesebb szavával: a nyelvmívelést elvileg elítélni nem lehet. Nem lehet, mert a szükség hozta magával, mint a közmíveltség

általános fejlődésének egy szükségszerű mozzanatát. Hiszen Kisfaludy valósággal sír örömeiben, mikor másoknál egy-egy rövid, hajlékony és használható új szót olvas s mikor észreveszi, hogy öntudatlanul ő maga is alkotott egy néhányat. És mit szóljunk a tudomány nyelvéről? Apácai Cseri János magyar fordításán még az izzadság nehéz verejtéke érzik, mikor a subjectumot (hypokeimenon) a „valami alá vetett dolog”-nak, az objectumot (antikeimenon) „az előbbre tetetett dolog”-nak fordítja. Ki ismeri fel e két szóban a mai alanyt és tárgyat? Dugonics is megpróbálja a 18. század végén, hogy magyar mathesist írjon s ilyen műkifejezéseket alkot: mathesis = tudákosság, quantitas positiva = vagyonos mekkoraság, quantitas negativa – héános mekkoraság, potentia = kar, proportio = szer, pyramis = cövek, figura = kertelet stb. Vagy mit szóljunk ahhoz a magyar nyelvhez, mely az aequatort „a földet két egyenlő részre osztó abroncsának, a combinatiot „most egy, majd más szín alatt való előfordulásinak fordította? Nem mutatja-e eléggé ez az ezernyi tömegeből kiszakított egynehány példa, hogy a nyelvmívelés lényegében és elvileg nem kifogásolható.

De a nyelvújítók táborának nemsokára ellenzői is jelentek. A legelső ellenzők a Debreceni grammatica és ennek írói köre. Jogos volt a fellépésük és felszólalásuk, mert az újítók hatra-vakra való szófaragásaival és szócsonkításaival szemben a nyelvérzékre s mindenek előtt a nép nyelvére hivatkoztak, mint arra az örök és gazdag forrásra, mely a nyelv egészséges életének és vérkeringésének kiapadhatatlan kútfeje. De írói – az egy Csokonai kivételével, aki messze kimagaslik közülök, – nem állottak az irodalmi műveltségnek azon a színvonalán s nem rendelkeztek azzal az esztétikai ízléssel, mellyel a harcot Kazinczyékkal felvehették volna.

Az irodalmi és költői nyelv ügye nagy fejlődésnek indult, mert Petőfi, Vörösmarty és később Arany, a magyar költői nyelv utolérhetetlen mestere rendkívüli módon fejlesztették és gazdagították. Nemcsak azzal, hogy megnyitották kapuit a népnyelv és tájszólások kincseinek beözönlésére, hanem azzal is, hogy nyelvteremtő géniusuk segítségével olyan szokat, szólamokat, kifejezéseket és fordulatokat hoztak be, melyeket a költészet nyelve addig nem ismert s melyeket a közhasználat szinte észrevétlenül elfogadtatott. S ha ezen a réven kerültek is bele a nyelvbe annak szellemével és törvényeivel nem egészen megférő szabálytalanságok, ezek kisebb bajt okoztak s nagyobb hasznot és értéket képviselnek, hogy sem a nemzet nyelvérzéke azon megbotránkozhatna.

Mostohább sors várt a tudományok magyar nyelvére. Ezen a téren a szófaragás pálmáját Bugáth érdemelte ki, a

szócsintan (szócsinálástan) feltalálója. A multhoz képest a tudományok a 19. század első felében rohamos fejlődésnek indulnak. A művészet, ipar, kereskedelem, a társas élet fejlődése az új fogalmaknak és gondolatoknak egész áradatát zúdították a nyelvre, amely e rohammal nem tudott megbirkózni. Gyártani kezdték tehát az új szavakat, régieket átalakítottak, megcsonkítottak; faragták, nyesték őket, mint a kertész a francia ízlés szerint a fákat és bokrokat; tájszókat divatba hoztak, elavult szókat, sokszor az értelem változtatásával, felélesztettek. De legveszedelmesebb és legkártekönyebb volt az eljárásuk a szóképzés terén, mert itt semmi törvényt nem ismerve és nem respektálva, önkényesen csonkítottak, nem ritkán a szók eleven testébe is belevágva. Legjobban jellemzik eljárásukat azok a szavak, melyeket e műveleteik jelzésére alkottak. Ezek: szóköltés, szószerzés, szókoholás, szócsinálás, szófaragás, szovászat, szókoholó, szófaragó, nyelvmíves stb.

Bugáth, különben az orvostudományok érdemes művelője, az orvosi tudományok terén egy csomó olyan orvosi műszó mellett, melyeket ma általánosan használunk s melyeket a közhasználat elfogadván, mintegy szentesített s így jónak tartunk, egy csomó olyan erőltetett műszót alkotott, amelyekről a legvérmesebb újitók is visszaretentek. Mikor aztán „szócsintan”-át az Akadémiával is el akarta fogadtatni s ezzel szentesíttetni, akkor a türelem már elfogyott s maga Toldy „titoknok”, a nyelvújításnak egyik harcos híve, kelt ki és tiltakozott e kísérlet ellen. Az Akadémia régi nagy tekintélyű tagjai: Toldy, Fogarasy, Szvorényi, mindnyájan hívei a nyelvújításnak, amely az Akadémia árnyékában és hallgatag segédkezése mellett jut diadalra. De a „szócsintan” szertelenségeire már felfigyelt az egész Akadémia s a neologia túlzásaival szemben, az orthologia gátját emeli: Elhátározzák egy folyóirat kiadását, melynek hivatása a nyelvhelyesség felett örködni s szerkesztésével Szarvas Gábort bízzák meg. Brassainak a Magyar Nyelvörhöz s általában e nyelvújítási mozgalmakhoz való viszonyáról a későbbiekben bővebben lesz szó. Itt csak annyit legyen szabad jelezni, hogy a nagyközönség, a költők, a hírlapirodalom általában a nyelvújítók mellett foglalt állást. Ami érthető is, hiszen ennek a közönségnek igényeit a sok tekintetben romlott nyelvérzékű hírlapok elégítették ki s nyelvét jóformán ezek alakították és befolyásolták. A Nyelvőr, különösen kezdetben, nem nagy népszerűségnek örvendett, mert kímélet nélkül irtotta a burját és gazt nyelvünkéből s nem tekintette még az országos hírnévnek örvendő nagyjainkat és költőinket sem, mindenkinek megmondotta az igazat. Harcos folyóirat volt, erős meggyőződésű szerkesztővel, aki elveihez következetesen hű maradt még akkor is, mikor a nemzeti köz-

használat tökéletesen ellene mondott. De ezzel a majdnem példátlan következetességével, melyre legszorosabb hívein és íróin kívül nem sokan követték, elérte azt, hogy napról-napra többen olvasták s ha szídták és gúnyolták is, elvei, törvényei lassan mind szélesebb körben terjedtek s a mult század utolsó negyede nem mutat olyan tudományos folyóiratot, amelyet olyan kíváncsian vártak, olyan sokan olvastak volna, mint ezt. Hatása napról-napra, évről-évre nőtt, a nyelvhelyességre való ügyelés mind éberebb és tudatosabb gondja lett az olvasóknak. Hatásának egyik leggyorsabb terjedési útja az iskolán és ifjúságon keresztül vezet. Mikor aztán Szarvas Gábor 1897-ben – Brassával egy esztendőben – meghalt, voltak olyanok, akik azt hangoztatták, hogy a Nyelvőr jogosultsága is megszűnt.

Hosszú kerülőt kellett tennünk, hogy célunkhoz érjünk. De reméljük, hogy az előrebocsátottak csak a mondanivalók megvilágítására szolgálnak.

Brassai hosszú évtizedekig tartó csatározásai alatt sajtószerű állást foglal el a nyelvújítás kérdésében. Ha valaki azt a kérdést intézné hozzám: mondjam meg, neologus volt-e Brassai vagy orthologus, nem tudnék felelni rá. Sőt talán még akkor sem, ha a kérdést így tennék fel: melyik irányhoz állott közelebb Brassai, az orthologiához-e, vagy a neologiahoz?

Elvi meggyőződése az, hogy a nyelvet újítani nem lehet. A nyelv nem valami szerves, mesterséges produktum, melyet fűzni, faragni, metszeni, csonkítani, tetszésünk, praedilectiónk vagy averziónk szerint idomítani lehetne. A nyelv – szerinte – olyan szerves életet él, mint a növény, melynek minden alkotó eleme az élet megélése célját szolgálja. A nyelvnél ez a szerves cél az emberek közt az egymást megértés eszközlése. Ha valamiről, akkor legfeljebb nyelvfejlésről és művelésről lehet szó; de nem olyanról, melyben a francia kertész részesíti a díszkert fáit és bokrait, mikor egyenes és szimmetrikus vonalakban akarja azokat a természet ellenére vezetni, nyesegetni és metszeni, hanem olyanról, amely a természetes és szerves növekedésnek nem áll útjába, hanem azt minden tőle telhető módon elősegíti. Aki a „nyelvújítás” szót kitalálta, annak előbb az eszét kellett volna megújítania, – mondja egy helyt gúnyosan.

Elvi meggyőződése az is, hogy a „földkerekségén nincsen szegény nyelv”, hogy a nyelv az emberi szellem által termelt eszméket és gondolatokat ki is tudja fejezni. Tehát a neologusoknak az az állítása, mellyel nyelvújító munkájukat akarják igazolni hogy szegény a nyelv, egyszerűen balgaság s a fordítók részéről, kik legerősebben szekundálnak a nyelvújítók mellett, a tunya lustaság és fordítói lomposág és lomhaság takargatása. Másfelől a legtöbb esetben azt a

sajnálatos tény mutatja, hogy sem azt a nyelvet nem tudják kellően, melyből fordítanak, sem anyai nyelvük lelkét és szellemét nem ismerik valójában, amelyre fordítanak. Sőt egy helyen azt a merész állítást is megkockáztatja, hogy a nyelvnek olyanféle gazdagsága, midőn egy fogalom vagy eszme kifejezésére több szó áll rendelkezésre, nem a megértés szabotosságát szolgálja: „A szónak jelentésbeli gazdagsága tulajdonképp a nyelv szegénysége”, mondja Mégis valami a fordításról című értekezésében. A nyelvújítóknak azt az állítását tehát, hogy a nyelvet gazdagítani kell, nem fogadja el.

Hogy a nyelvújítás a nyelv szépségét szolgálja, ezt egy tartalomnélküli üres szólamnak tartja. A nyelv szóhoz a szép jelzöt nem tehetjük. E nézetei kétségtelenül elválasztják a neologusoktól.

Elvi meggyőződése másfelől az, amiben az új orthologia híveivel, a Nyelvőristákkal egyezik, hogy a nyelvhelyesség kérdésében a legfőbb birói fórum az egészséges nyelvérzék. Szarvas Gáborral való vitájában egyízben (A magyar nyelv ellenőre) kijavítja őt, mikor „helyes nyelvérzékről” beszél, mert – amint mondja – nyelvérzék nincs kétféle. „Valakinek bizonyos nyelvre nézve vagy van, vagy nincs nyelvérzéke.” Budenz egy polemiában azt tanácsolta neki, hogy hagyjon fel a nyelvészkedéssel, amelyhez nem ért. Brassai Budenznek azzal vág vissza (A magyar mondat III. 360.), hogy „hagyjon fel a magyar szófűzés elemzésével, mert nem neki kezdték s kivált a magyar nyelvérzék becsméréssel, mert abból még sok tanulni valója van.” Elvi felfogása, hogy a nyelvérzéknek ezt a pótolhatatlan adományát a magyar ember az édes anyja tejével szívta magába, s ennek a hiányát nem pótolja „a legmagasabb fokon álló s legszélesebb alapon épült tudomány” sem. Nemcsak Budenzről tagadja meg a nyelvérzékét, hanem Szarvas Gábornak és a „Nyelvőr consortium”-nak is azt veti szemére, hogy nyelvérzékük nincs, vagy legalább is annak elgyengülésében szenvednek. A magyar nyelvnek a fordításokkal elrútított s elnemzetietlenített sajátos alkatát és természetét „olyan könnyen elillanó finom zamat”-nak tartja, melyet a nyelvújítás rumjával és füstös pálinkájával eldurvított és érzéketlenné satnyított nyelvérzékükkel felfogni, megérezni nem tudnak.

Egyezik felfogása az orthologusokéval abban is, hogy a népnyelv a nyelvfejlés egyik legbővebb és legtisztább forrása: „a nyelv fejlődésének, haladásának, tökéletesedésének a népnyelv az egyedül ingatlan alapja.” Ma előttünk ez a kijelentés természetesen, magától értetődőnek látszik. De a maga korában a felfogásnak kiemelkedően magas tisztaságát jelentette. Hiszen ismeretes, hogy Kazinczy milyen megvetéssel beszélt a népről és a nép nyelvéről. Dicsőségét látja

abban, hogy „nem az alnépnek énekel.” Kiss Jánoshoz azt írja a maga finomkodó elvakultságában: „Koppantó! Mely rút szó ez, mely vadságra mutat ez.” És megint: „Szólásunk a köznép szólásaitól eltávozván, nemesebbé lesz, energiát, precíziót, kellemet, zengést nyer.” S a magyar nyelvnek olyan érdemes tudósa is, minő Toldy, azzal hadakozik „az új ósdi iskola” (Szarvasék) ellen, hogy megtámadják az irodalom nyelvérzékét s azt „egyedül a parasztságnak ítélik oda s ezzel visszataszítják a régi szegénységébe és azon körbe, melynek legkedvesebb élvezete a foghagyma és a bagó.” Milyen magasan áll e felett Brassai, aki s utána Zvorényi, Ponori Thewrewk Emil és Volf György, azt hirdeti, hogy a nyelv megújulásának igazi forrása a népnyelv.

Ha egyezik is Brassai és Szarvas felfogása a népnyelv újító hatása tekintetében, Brassai mégis úgy látja, s ebben Ballagi is igazat ad neki, hogy Szarvasék a nép nyelvét hallani hallják, de érteni nem értik.

Ha magát Brassait kérdeznők meg: valljon színt, melyik irányhoz áll közelebb, talán ő is cserben hagyna. Ismételten konzervatívnak mondja magát. Sőt, elvileg jelenti ki, hogy nyelv kérdésében „a legridegebb konzervatizmus az uralkodó eszme, még több: az uralkodó érzelem.” (Mégis valami a fordításról.) Mikor Szarvas Gáborral a Nyelvőr indulása idején az orthologia és neologia kérdésében vitába száll, Szarvas Gábor azt állapítja meg róla, hogy egész nyelvészeti multja, tudományos felfogása a nyelvjelenségekről az orthologia táborába utalná s ime mégis rendkívüli hevességgel az ellen hadakozik. Ballagi meg, akinek szertelen újító túlzásait olyan kiméretlenül támadta és pellengérezte, azt mondja róla, hogy tulajdonképpen neologus. A magyar nyelv e l l e n ő r é b e n egyenlő kedvteléssel támadja a neologus Gyulait, a Budapesti Szemle és az orthologus Szarvast, a Magyar Nyelvőr szerkesztőjét s a tetejébe az Akadémiát, amely segíyezi mindkét irány folyóiratát, melyek a nyelv reputációjának védelme helyett egymás között torzsalkodnak, ahelyett, hogy szélnek bocsátaná őket. Mégis az itt olvasható nyilatkozata, mintha a neologióhoz közelebb állónak tüntetné fel.

Tehát nem tudjuk biztosan megállapítani hovátartozását. Talán ő maga sem tudta volna. De utoljára nem is ez a fontos, hanem az, hogy mit tanított. Különben is egy olyan széles területen, minő egy nyelv művelése, ahol logikai és lélektani szempontok, a nyelvfejlődés analógiás képződése, a társadalmi conventio és számtalan logikátlanság tarka-barka jelenségei majdnem kifejthetetlen szövedéket alkotnak, egészen természetes jelenség, ha a művelők néha következtelenségeken, ellenmondásokon kapják rajta magukat. Brassai a nyelvtudományt induktív tudománynak tartotta s nemcsak

halálakor, hanem életében is hibául rótták fel neki, hogy a nyelv tényeit és jelenségeit szigorú logikai dedukciókkal magyarázza; pedig a nyelv rengeteg logikátlanságot tartalmaz. És az új orthologia bírálói (pl. Simonyi) ugyanannak a Szarvas Gábornak, aki Brassainak hibájául rójja fel a szigorú dedukció kelleténél kiterjedtebb használatát, szintén azt vetik szemére, hogy nem veszi tekintetbe a nyelvi tények keletkezésénél szerepet játszó nagyon különböző tényezőket, az usust, amely norma loquendi, a közhasználat szentesítését, hanem kizárólag csak a nyelvhelyesség dogmáját hagynák érvényesülni.

Mindezek azt látszanak igazolni, hogy az orthologia és neologia kérdésében egy józan elvektől vezetett, megfontolt megalkuvás középútja a leghelyesebb. Aztán Brassai sokkal eredetibb szellem és sokkal kiterjedtebb ismeretekkel megáldott gondolkozó volt, semhogy egyik vagy másik irány fenntartás nélküli hű követője lehetett volna.

Ez eredetisége már abban is nyilvánul, hogy minő szempontból kezdi meg küzdelmeit a nyelvújítás kérdésében. Ebben a kérdésben szereplők sűrű sorában ő jóformán az egyedüli, aki a nyelv nagyobb veszedelmét nem a szók kimélet nélküli faragásában és csonkításában, hanem a mondatfűzés idegenszerűségében és magyartalanságában látja. Ezt a veszedelmet a fordítók tudatlansága és lomhasága zúdította a nyelvre. Kétségtelenül igaz, hogy a szók semmi törvényt nem respektáló faragása is baj és merénylet a nyelv ellen. De az is bizonyos, hogy a nagyobb baj, amely a nyelv magyaros sajátosságait, annak lelkét fertőzi meg, a mondatfűzés elnemzetietlenítésében van. Brassai küzdött a magyartalan szóalkotások ellen is, hogyne küzdött volna, de a lelkét legfájdalmasabban a mondatfűzés magyartalanságai, kínozták és égették. És ezen a harctéren hosszú ideig egyedül állott. Csak később csatlakozott hozzá Arany, aki nem volt nyelvész s ezzel a tudománnyal csak szerkesztő korában, s szinte azt mondhatnók, csak kénytelenségből foglalkozott. De költő volt s istenáldotta nyelvérzéke és költői geniusa az irodalmi nyelv utolérhetetlen művésztévé avatta őt. Ő hamar észrevette Brassai vállalkozásának rendkívüli fontosságát és értékét s nem késett őt nagytekintélyű szavával további munkára buzdítani. Sőt, maga Hunfalvy is karikást szeretne látni Brassai kezében a „kocsintások” ellen. Ez a nyilatkozat attól a Hunfalvytól ered – ezt jegyezzük meg jól – aki nem tudta megérteni és helyeselni Brassainak azt a felfogását, sőt törekvését, hogy az alaktant (akkor etymológiának mondották) a mondattanra (akkor: syntaxis) kell építeni’. Hunfalvy ezt lehetetlennek mondotta s elképzelni sem tudta, hogyan lehet az alaktant a mondattanra alapítani, holott fordítva helyes: a mon-

dattant alapítani az alaktanra. Hunfalvy előtt akkor még nem derengett a mondat primatusa, mi Brassai elméjében már készen kialakítva állott. Brassainak még vitatnia és védelmeznie kellett a mondat egyéniségét a Hunfalvy szóegyéniiségével szemben. A haladó tudomány Brassai felfogásának helyességét igazolta. Brassai küzdelmei a mondatfűzés magyartalanságai ellen általános nyelvfilozófiai felfogásának szerves következménye. Emelkedettebb, mélyebbre ható és következetesebb, mint Hunfalvyé, aki nem a mondatot tekinti a nyelv egyénének, hanem a szót, amely felfogásából nem következetesen foly Brassai vállalkozásának helyeslése.

Egyedül Bodnár Zsigmond volt az, aki Brassai kezdeményezését egy mézbe és egyúttal méregbe mártott tollal írt jellemzéssel diskreditálni akarta. Toldy Ferencről írván az orthologia és neologia küzdelmeit vázolja s közben Brassairól ilyen képet fest: „Napkeleten támadt egy férfiú, ki nyugat felé gravitált és háttran hirdette az új tan igéit. E próféta Brassai S. Volt. Ugylátszik, a magyar irodalom e polyhistora, e széles tudományú, alapos képzettségű, de bizarr ízlésű és pikáns tollú professzor unta meg először az újítást. Talán senkin sem észlelni annyira a kor változó nézeteinek kinyomatát, mint épen ő rajta, de azért sohasem veszti el egyediségét. Nemcsak nevét nem kellene cikkei alá írnia, még jegyet is kár volna használnia, mert mindnyájan ráismerünk az első tíz sor után. Éles elmével majd csúfolódva, majd gúnyolódva szokott írni. Sorain nem épülünk, nem egyszer bosszankodunk, de mindenesetre tanulunk belőlük. Szeretni nem fogjuk, mert ő sem tud szeretni. Független annyira, hogy semmiféle clique-hez nem tartozik, anélkül azonban, hogy e jeles tulajdonságát erényből bírná. Ez inkább ösztönszerű nála. A kimélet és mérséklet virtusa annál távolabb áll tőle, minél többet harcol. Már pedig harc az ő igazi eleme.”¹

Elejétől végig idéztem ezt a jellemrajzot, melyben igaz és ráfogott vonások, elismerés és gúny, tisztelet és erkölcsi meggyanusítás tarka összevisszaságban váltakoznak. A támadás és a szóváltás további sorsa most nem tartozik ránk (különben Brassainak Bodnárhoz intézett hét kérdésén kívül nem ismerem folytatását.). Brassai védelmezésével sem foglalkozunk. Csak annak bizonyítására hoztuk fel, hogy Brassainak elismerés mellett volt bőven része gúnyban és gáncoskodásban. Akkor, mikor nem viszketegből, nem egyéni érvényesülésért, hanem a legszentebb közügyért, a nyelv védelmére szállott síkra. De mindez nem térítette el őt irányától. 1870-ben mintha már maga is restelkednék, hogy

¹ Szana Tamás, Figyelő, 1875. 11–13., 22. sz.

minden felvetődő kérdéshez hozzászól, így igazolja magát: „Mit tehetek róla, ha a nemzeti nyelv geniusa nyavalygásának s naponként látható roskadozásának egyetlen egy s talán utolsó Jeremiása vagyok?”²

Ellenőri mivoltát soha egy pillanatra sem vetközi le, nem felejtí el. 1837-ben a Vasárnapi Ujságban egy elemi iskolai kézi könyvet³ ismertet, kiemeli jelességeit (a tudós társaság megjutalmazta), de megrójjá németes kifejezéseit, mert nem szabad engedni, hogy „szegény nyelvünknek éppen gyökerébe essék a féreg.” Az ötvenes években *Critikai Lapok* at indít s jelszóul azt írja: Tiszteljük őseink nyelvét! Ugyanitt Jósikának egy regényét bírálja s megrójjá magyartalan szóalkotásaiért. Ez a szigorú és kiméretlen bírálat érzékenyen érintette a külföldön élő íróat, aki Emlékirtaiban csufondáros személyi invektívákkal felelt. Tárgyilagosan meg kell állapítanunk, hogy a dolog lényegében Brassainak volt igaza. Tulajdonképeni támadása a magyartalanságok ellen 1846-bn kezdődik: *Egy szavazat nyelvünk ügyében* című cikksorozatával. Az Erdélyi Híradó hasábjain jelent meg. Várta a hozzászólást, de elmaradt. Nézeteit annyira helytállóknak, megállapításait annyira kiforrottaknak s a nyelvhelyesség szempontjából annyira fontosaknak tartotta, hogy 13 esztendővel később, 1859-ben, a Hunfalvy szerkesztette Magyar Nyelvészetben változtatás nélkül újra megjelentette *Adalék-ok mányok a nyelvújítás és nyelvrontás ügyében* címen. Ennek az értekezésnek gondolatmenetét kissé részletesebben adjuk, mert egész további küzdelmének mintegy a praeludiuma, amely mutatja, hogy mily tisztán és mélyen belátott a magyar nyelv tisztaságát eléktelenítő visszasságokba, hogy minő nagy súlyt tulajdonít a helyes nyelvérzéknek a vitatott kérdések eldöntésénél, hogy mellőzhetetlenül szükségesnek tartja a magyar mondatfűzés sajátosságának ismeretét, melynek igen lényeges részéül tekinti már itt és már ekkor a szórendezést. És egyúttal már most, ez első behatóbb nyelvészeti értekezéséből megállapíthatjuk egyik gyenge oldalát: a nyelvtörténet és a rokon nyelvek ismeretének a hiányát. Ez az értekezés egész későbbi nagyértékű nyelvészeti működésének irányát dióhéjban magában foglalja.

„Nyelvészeti barátaink eléggé összepeslették – kezdi jellemzően szókimondó módján – az idegen nyelvek és reánk erőszakolt nyelvtanok, ámitó etymologizálás, elsietve ráfogyott analogiák, gépre s nem organikus lényre illő feszes pedant rendszerek mezejét.” A nyelvészetet nagy hévvel mive-

² A bővített mondat. Értekezések a nyelv- és széptudományok köréből. 1870.

³ Edvi Illés Pál: Első oktatásra szolgáló kézikönyv.

lik s a tudomány mégis mai napig sem tudta magát tájékozni saját uradalmában. Két lába van: az etymologia (malaktan) és syntaxis. S csak egyiket sántít. Két oszlopa s csak egyiket őrzi. Amaz az édes magzat, ez a mostohák legmostohábbika. Amaz kényeztetett, ez valóságos „hamubutyka.” Ezt akarja legalább szennyéből egy kissé kimosdatni, önállósága felé közelíttetni. Mert az, ami egy nyelvnek jellemet, mondhatni, nemzetiséget ad, az a szófűzési sajáttság. Ha a szóképzés az életművezet (organizmus), a szófűzés az idegrendszer. Az a porból vétetett test, ez az örök szellem, élő léleknek lehelle. Bántsod ezt s amaz azonnal, mint holt tömeg fog meredten feküdni, eredeti porává szétomlani. A szóképzésről ismeri meg magyar a magyart, de szófűzése sajáttsága teszi, hogy ő magyar. „A kocsintás” (erdélyi szó), ha nem épen kirekesztőleg is, legalább igenigen nagy részében idegen nyelvből kölcsönzött szófűzés módja.” A kocsintás más két módja: az euphonia és az accentus, melyről már itt mondja, hogy valahogyan láthatóvá kellene tenni s a szófűzés „elemei közé tartozik.” A magyar nyelv életművezetét a nép szájában kell keresni, nem pedig, miként a nyelvészek, az irodalomnál, mely a nyelvünket előbb szégyenlette, megvetette, majd midőn ügyet kezdett vetni rá, vagy nem ismerte, vagy szándékosan megfosztotta s aztán durvának, szűknek, ügyefogyottnak deklarálta, legsajátabb, nemzetiesebb vonásait idegenként eltrafikálta, idegen rongyokat takart rá s így kicépezve még köszönetet igényel érte. Az elméleti vizsgálók meg apát, anyát kerestek neki, megkínáltak vele zsidót, arabot, törököt, tatárt; mindenből akarták magyarázni, csak onnan, ahová jelleme, kitörülhetetlen betűkkel van beírva: maga magából nem. Úgy bántunk nyelvünkkel, mint gyapjunkkal: külföldre küldöttük s aztán posztó képében nagy drágán kárunkkal megvettük. Ez az oka, hogy irodalmi nyelvünk „kocsintások” halmaza és raktára. Igaz, a fordítóknak nagy könnyebbségére lenne, ha gyári munkájukra nem kellene egyéb készüllet, csak etymologia és szókönyv. De reméljük, hogy az ő kegyükért lelkes magyar nem bocsátja zsákmányra hazája tiszta nyelvét s nem engedi nem-magyarrá lenni. Naggyá lett nemzetek jellemvonása a nyelv szeretete, sajáttságaikhoz való forró ragaszkodás. A francia a nyelve elleni hibát a legérzékenyebben sújtó fegyverrel, a nevetségessé tétellel bünteti. Miért ne bosszankodjék azon nálunk is, „akinek ereiben még magyar vér csorinkol.” A magyarnak olyan irodalma van, amilyen egy mívelt nemzetnek sincsen; olyan t. i., melynek nyelve az élőnyelvtől merőben különbözik. S a különbség az, hogy amabban a hibákat szépségeknak tudják fel s emennek töstörzsökös nemzeti vonásait betyárságnak vagy provincialismusnak bélyegzik.

Idegen olvasmányok észrevétlenül tompítják nyelvérzékünket s amit más nemzetek irtanak, mi nyelv-mívelés cím alatt tárt karokkal fogadjuk, mint Páris grisetdjei a kozákokat. Athenae finom fülű népgyűlése gúnyos kacajra fakadt Demonsthenes egy nem eléggé attikai kocsintására s a mi közönségünk a fordítók germanismusait, gallicizmusait, a színészek provincialismusait megannyi nyelvlecke gyanánt veszi.

Brassai a másodszeri megjelenés után kéri a hozzászólásokat. Hunfalvy *Észrevételek* címen több megállapítását helyesli s alkalmat vesz magának, hogy a nyelvtudománnyal foglalkozók két hibájára rámutasson. Egyik az, hogy a régi magyar nyelvvel, másik az, hogy a rokon nyelvekkel nem foglalkoznak eléggé. Megjegyzése udvarias formában történik, nem is egyenesen Brassainak szól, aki maig még nem tanult altáji nyelvet, de tanulja a szanszkritot, arabot, hanem inkább azoknak, akik a rokon nyelvek tanulásával a magyar nyelv eredetiségét veszélyeztetni vélik s akiknek „szószólója a 12 év előtti Brassai.” Mégis áll Brassaira is, akivel szemben később is gyakran felhangzik az a vád, hogy nem ismeri sem a rokon nyelveket, sem a nyelvtörténetet, melyek tudása nélkül a nyelv kérdéses problémáiban döntené nem lehet.

Brassai felfogásában már itt feltűnik a mondattani alap hangsúlyozása. Egyik legnagyobb erőssége s egyúttal korszakos érdeme. Feltűnik továbbá gondolkodásának eredetisége, mely eleve elítél és visszautasít minden ránk erőszakolt idegen filológiát, a nyelvtudósoknak azt az idegent, különösen németet majmoló szolgáltságát, mely gondolkozni sem mer a maga eszével, míg német forrásaiban nem lel valami fogantyut gondolatai igazolására. Feltűnik az induktív módszer egyik hibás fogásának, az elsietett analogiás következtetésnek kifogásolása, melyet később filozófiai és nyelvfilozófiai értekezéseiben annyiszor hibáztat. És a fordítóknak slendrián munkája, akik nem ismerik sem saját nyelvük, sem a fordítandó nyelv alkatát s gyári munkájukkal a magyartalanságok terjesztőivé lesznek. Hunfalvy szerint a syntaxisra építeni az etymológiát nem lehet, de abban igaza van Brassainak, hogy a syntaxisra főgondot kell fordítani. Jó lesz itt szigorúan különböztetni: a nyelvtörténeti kutatás a ragokra, képzőkre, azaz a szónyomozásra irányítja a figyelmet, „a gyakorlati nyelvtanítás” pedig ezekkel való élésre. Ha Jókainál (Az elátkozott család) azt olvassuk: „ne féljék magukat,” a ragok ellen nincs kifogás, de az azokkal való élés ellen az egész szépirodalomnak fel kell zúdulnia. „Az ilyen kocsintások ellen Brassai kezében nem suhogót, hanem karikást szeretnék látni.” Ma már bizvást megállapíthatjuk, hogy Hunfalvynak igaza volt; midőn sürgette a

nyelvtörténet és a rokon nyelvek szorgalmas tanulását s eredményei figyelembevételét a nyelv tüneményei magyarázatánál; de abban nem, hogy „az etymológiát semmiképen sem lehet a syntaxisból kihozni” s ha nem beszélünk is a rágok s képzők faragásáról olyan megvetőleg, mint Brassai; de viszont a syntaktikai viszonyok ismerete nélkül ma már nyelvészeti kérdésekhez hozzászólni nem lehet. Ebben a haladó tudomány Hunfalvyval szemben Brassainak adott igazat.

Brassai ezután Arany Szépirodalmi Figyelőjében folytatja a harcot. Értekezést ír Mégis valami a fordításról⁴ címen. Ebben megállapítja, hogy milyen a hű fordítás, és hogy miben hibáznak ez elv ellen mindegyre a fordítók. Bevezető soraiban pedig saját magát így aposztrofálja: Vajjon mint mondhat e tárgyról „a vén dohogó, a minden lében kanál Brassai?” A fordítás legyen hű. Mit tesz ez? Legyen nemzeties, hű az eredetihez, t. i. a gondolathoz és a stilushoz. „A fordításban ne szó szónak, hanem mondat mondatnak feleljen meg.” „A szókkal való hasztalan vesződség, birkózás helyett, minek legtöbbszörre kudarc a vége, fordítsák a fordítók figyelmüket a mondatra. Ébressze frázisuk a fordítmány olvasójában azt a gondolatot, képet, érzelmet, indulatot, melyeket a szerző szándékolt ébreszteni az eredetiben s a fordítás hű lesz, ha szinte tán szótáríró egyetlen egy szót sem merne a fordított mondatbeliek közül az eredetiben foglaltakkal szembe állítani.” A fordítás olyan legyen, mintha a szerző tiszta magyar és magyarul beszélő környezetben nevelkedve magyarul írta volna az illető munkát, „úgy magyarul, hogy azon semmi idegen íz se érezzék.” Van egy egész hatalmas párt, „amely nyelvünk tősgyökeres sajátságai idegen vonásokkal való zagyvalásában, mi több amazoknak ezek által való kiküszöbölésében nemcsak nem látja sérelmét a nemzetiségnek, sőt nyelvünk tökélyesülésének eszközét, haladásának útját látja benne.” Ennek a virágházi ápolásnak természet-ellenségét nem látják, pedig: „20 esztendejénél több, hogy kiáltó szó vagyok a pusztában. Ennyi ideje, hogy untalan variálok azt az egy themát: hogy minden nyelvnek és így a miénknek is megvan eltéveszthetetlen, elvitázhatatlan, állandó jellemvonásokhoz kapcsolt, velök élőhaló egyénisége, amelyen a legkisebb sértés is sorvasztással fenyegető sebeket ejt.” A most divatozó magyar irodalmi nyelv nagy mértékben el van nemzetietlenítve és e kárt-benne a fordítások tették. Ezt kell kimutatni, de nehéz feladat, mert „egy könnyen elillanó finom

zamatot kell észrevétni és éreztni oly nyelvekkel, melyeket erős fűszer durvított. Mert a „nyelvmívelés” rumjával, olykor füstös pálinkájával elölték egyfelől a nemzeties zamatot, másfelől természetes nyelvérzéküket és ízlési képességüket. Az idegenszerű kifejezések, magyartalan szófüzesek és barbarizmusok úgy állanak a nyelven, mint „magyar nadrag lapos tomporán” (egy kép Széchenyi Blickjében). Vannak olyan formátlanságok, melyek a mostani és jövő nemzedék józan eszét fenyegetik (távír s hasonlók), „ezekre szeretne gúnyos kacajt ütni és – korbácsolni.” A nyelvmívelési rögeszme, a fordítói lomhaság, segítve a magyar tejet nem szopott vagy magyar nyelvérzéküket vesztett nyelvészekről alkotta az ilyen monstrumokat: írok vala, irandottam. Aztán az összetételek! Aztán rátér Kazinczyra, aki Gessler idylliumai fordításának előszavában azt mondja: ha a fordítások sokszor érthetetlenek, annak az az oka, hogy az idegen szókat szükségtelenül s nagyobb részint károsan kerülük. „Ha időben nem – úgymond – de buzgóságban bizonyosan a legelső sorban állok az ez ellen tiltakozók között” és nem kisebb tüzzel mond ellen a faragott szók használatának.

Arany János híres „Visszatekintésé”-ben így reflektál e cikkre: „Soha nagyobb szükségét nem érezte irodalmunk, mint most, hogy a magyar nyelvet éktelenítő s megrontó germanizmusok s mindenféle izmusok ellen valamely erős hang szünet nélkül kiáltsa a Carthaginem delendam-ot ... Ami most csupa lustaságból, hebehurgyaságból s a magyar nyelvérzék ide s tova tökéletes kihalásából történik, az rettenetes. Nincs is már magyar szintaxis ... Tisztelt munkatársunk (a tudomány, elmésség s logika fegyveres, Goliátja) e szerint a lelkünkben vette a szót, midőn ez ájulás (?) ellen a romlatlan ép magyar nyelvérzékre hivatkozik; azt is jól cselekszi, ha élesebb metszést tesz e holttembe.”

Érdekes, hogy a nyelvmívelés lényeges kérdéseiben mennyire egyezik Brassai felfogása Aranynak, a magyar költői nyelv utolérhetetlen, mesterének nézeteivel. Nemcsak az mutatja ezt, hogy Arany örömmel biztatja és lelkesíti Brassait nyelvtisztító munkájára. Arany nem nyelvész, hanem költő, akit a népnyelv alapos tanulmányozása alapján ép és egészséges nyelvérzék vezet, ő is figyelemmel kíséri a Nyelvőr működését. Sokszor helyesli, sokszor bosszankodik rá, különösen, mikor a költői nyelvet akarja „megrendszabályozni.” Brassai a költői nyelv jogainak elismerésében nem megy idáig; nála a nyelvhelyességet a logika szűkebb-körű szabályai korlátozzák. Arany gúnyolja a nyelvészek etimológiai szószármaztatásait, melyekben a jelentés változásaira nem sokat adnak. Brassai többször idézi Voltairt,

ki szerint a nyelvészet az a tudomány, melyben a hangzók semmit sem számítanak, a mássalhangzók alig valamivel többet. És már 1846-ban „ámító etymologizálásról” beszél. Arany, épen mint Brassai, nem az egyes hibás szavaktól féltette a nyelvet; hanem a mondatfűzés magyartalan fordulatától, melyek ellen mindannyiszor felemelte tiltakozó szavát. Megegyeznek abban, hogy a nyelvhelyesség kérdésében a legfőbb bíró az ép nyelvérzék, de Arany mégis figyelmezteti Brassait, hogy az erre való hivatkozás csak akkor biztos, ha a nép nyelvét minél több szójárásban ismeri. Arany észrevette, hogy Brassai, mikor a nép nyelvére hivatkozik, csupán a székely nyelvjárást tartja szem előtt. Brassainak ezt az egyoldalúságát később mások is szemére hányják.⁵ Nagyon tanulságosak azok az észrevételek, melyekkel Arany **V i s s z a t e k i n t é s é b e n** Brassai értekezését kíséri. Teljesen egyetért vele a germanismusok kérdésében, ő is ostorozza „a magyar nyelvet éktelenítő s megrontó germanismusokat s mindenféle izmusokat.” A régiak is vettek át idegenből, ami szükségesnek látszott; de „ami most csupa lustaságból, hebehurgyaságból s a magyar nyelvérzék ide s tova tökéletes kihálásából történik: rettenetes. Nincs is már magyar syntaxis.” Ime, amit Brassai már 1846-ban megállapít, majdnem ugyanazon szavakkal. Arany szerint is az egyes szavak csak levelei, ágai a nyelv törzsökének, azok rombolása könnyebben pótolható. „De a szókötési formák azon nemeseb ereket, csatornákat képezik, melyeken a fa éltető nedve kereng: dúljuk fel és a fa nem lesz többé.” Brassai ugyanezt a gondolatot fejezi ki két-három hasonlatával s nyelvészeti küzdelmeinek célja az, hogy a mostoha „hamubutyka” mondatfűzést szennyéből kimosdassa.

De eltérés is van Arany és Brassai felfogásában. Brassai a szóösszetétel tekintetében a magyar nyelvet – a göröggel szemben, amely erre igen alkalmas, olyannak tartja, mint amelynek természete nem engedi meg könnyen a szók összetételét. Három szabályt állít fel erre vonatkozólag. Az első: „a magyar nyelvben határozatlan és így értetlen gyökökből nem lehet componálni.” Ezért elítéli és kiméletlenül gúnyolja az ilyen összetételeket: távír, visszhang, ő s s z h a n g stb. A második: „a magyarban szerkesztett ige-törzsök egyáltalán és teljességgel nem léteznek.” A harmadik szabálya: „szerkesztett névben csak oly viszonyban ragaszthatjuk össze a két nevet, amilyenben mint különálló név is értelmes.” Arany Brassai egyik szabályát sem fogadja el. Az első ellen a **t é b o l y o g** szót hozza fel például, a második ellen ezeket: **o l d a l f e l e z**, **k ö n t ö r f a r o l**,

⁵ Túri Mészáros István, A nép nyelvének ügye a nyelvújítás óta. Budapest, 1885.

eleblából rugkapál. A harmadik ellen költői szempontból is tiltakozik. Hiszen ha Brassai szabálya állana, nem lehetne ezt írni: h a t t y u n y a k , z s e b ó r a , k ö k é n y - s z e m , d a r á z s d e r é k stb. Brassai szabályai túlságosan szűkek és merevek, melyek a költői nyelvnek sok szépségét zárnák ki, ha állanának. Ugyanaz az eset, mint Gyulayval való vitájában a Bort megíssa m a g y a r e m b e r kérdésénél, ahol Gyulai szerint Vörösmarty megsértette ugyan a magyar nyelvtan egyik szabályát, de nem a költői nyelv szellemét. Mire Brassai azt mondja, hogy nem a névelő kihagyása a hiba, hanem az, hogy határozatlan tárgy van kapcsolva határozott igeformával.

Ime Hunfalvy után most már Arany – mind a ketten elég súlyos szavú bírák – hatalmazza fel, sőt kéri és biztatja, hogy csak folytassa munkáját „a vén dohogó.” Mert mindenki érezte, hogy irodalmi nyelvünk beteg. De azt már csak Brassai látta tisztán és világosan, hogy a gyógyítás egyik szere: a biztos alapokra épített mondat. Erre a kérdésre mindegyre visszatér, mert ki akarja vívni végleges eldöntését annak a kérdésnek: „feláldozzuk, eldobjuk-e nyelvünk jellemét, alap- és alkatszerkezetét a fordítók lomha kényelmének?”⁶ Ezt a jellemet nem a gyökökben és szókban, hanem a szólamokban keresi és leli. A szólam a mondatnak egy olyan része, mely jelzőből és jelzettből áll. És itt az árja és sémi nyelvek tudósaival száll szembe, akik nem ismerik a mi nyelvünk accentus és szórendezés által eszközölt sajátosságát s azért a mi nyelvészeink, akik amazok nélkül és ellenére még gondolkozni sem mernek, nem akarják figyelmükre méltatni. Nagy különbség van a szók szerkesztésére nézve a nyelvek között. Vannak nyelvek, „melyekben a szók szerkesztésére kitűnő hajlam nyilatkozik és ismét mások, melyeknek természetével szintúgy ellenkezni látszik két vagy több szónak eggyé való kapcsolása.” Ilyen a magyar nyelv. Ezért mutatnak a nyelvérzék teljes megerőtlenedésére az ilyen összetételek: Dunafejedelemség, Dunagőzhajótársaság. És az ilyen jelzős összetételek: Rövid magyarok története, vagy: Pályáját állhatatosan megfutó Isten hű szolgájának eltépett igazság koronája, A magyar nyelv r e n d s z e r e szerkesztői abban hibásak, hogy a német nyelvet majmolják a szószerkesztésben, holott a magyar nyelv természete „ellenkezik a valódi szerkesztvények (szók összetétele) alkotásával;” tovább abban is, hogy a nyelv újabb és idegen befolyással vesztegetett állapotát vették nyelvünk normális szerkezetének és erre építették indukciójukat, a nyelv történetére ügyet sem vetettek s az organikus

⁶ A magyar mondat. III. 178: 1.

⁷ A bővített mondat. 362.

fejlést a hozzáakodástól nem különböztették meg. Kikapják tehát Brassaitól a magukét nemcsak a hirlapírók és a fordítók, hanem az akadémia nyelvész-tudósai is. Ezek között pl. Toldyt „az újító iskola ó bajnokaként” aposztrófálja.

Brassai a nyelvet szerves és törvényes képződménynek tartja s nemcsak megengedi, hanem egyenesen vitatja benne a conventio érvényét és hatalmát. Ebben látszólagos ellenmondás rejlik, melyet így magyaráz meg: A hangutánzást kivéve nincs szükségképeni, viszony a gyökképzés és eszmék között. A szervesség ott kezdődik, ahol a szemléletek gondolatokká s tehát a gyökök mondatokká sorozódnak. Ekkor lesz a nyelv a szellem „adaequat” kifejezésévé, az analogia törvényes hatalommá, a szeszély és conventio kötelező, sőt uralkodó nyelvérzékké. A gyökök képzésében a conventio, a mondatok fűzésében pedig a szervesség a hatalmasabb úr. A szóképzés és szőrendezés folyton foly, mint egy tökéletes gépben. De ha a gép különféle okok miatt elakad, vagy rosszul jár? Ezt a romlást csak az az álbölcsesség mondhatja tökélyesített állapotnak, amit nyelv-mívelés-nek mondanak. A nyelv-mívelő az a kertész, aki fákból, bokrokból gulákat, tornyokat, állatalakokat nyestet és csonkíttat. „Azt a nemzetet, amely az ily nyelv-mívelőkre hallgat, mely ősi nyelvét, mint bárdolatlant fitymálja, mely annak sajtáságait, melyek az ő nemzeti jelleme, csontjából való csont és testéből való test, elfeledi és kiküszöböli ... mihez hasonlít-sam? Aesopus kutyájához, mely a hús árnyéka után kapván, a szájában tartottat elvesztette.”⁸

„A föld kerekéségén nincsen szegény nyelv.” Mert minden nyelv ki bírja elégiteni szükségeit. És ha valakinek új eszméje támad? „Annak kifejezésére azon okok és körülmények, melyek keltét eszközölték, a nyelvben készen levő elemekből alkotandó szót vagy szólamot is sugallanak.” Ezt a vádat csak „a fordítási tudatlanság, lomhaság, szóval gyávaság koholta.” Cicero is csak akkor panaszol a nyelv szegénységéről, mikor görögből fordít. A fordítók nem gondolják meg, hogy két nyelvben tökélyes színönímia a szavakban csak ritkán van, legfeljebb csak megfelelők, rokonértelműek. És azt sem, hogy a szószerinti fordítás a felületesen ú. n. „hű fordítás” – épen a leghűtlenebb. Ez a vád tehát „balgatag.” „Az a kívánat, hogy egy szegényebbnek tartott nyelvet azáltal gazdagítsunk, tökélyesítsünk, hogy egy más gazdagabbnak amott nem létező szavaira, bármily szigorú és törényes analogia szerint szókat alkossunk, nem pium desiderium, nem is eszményi feltétel, hanem a szó teljes értelmében képtelenség.”⁹

⁸ A magyar mondat. I.

⁹ A magyar mondat. I. 362.

Hát a nyelv szépítése, gazdagítása? A nyelv szépsége egy tartalom nélküli fogalom, semmi eszmét nem jelentő szó. A „gazdagítás” „elárasztotta nyelvünket legvilágosabb analogáival ellenkező, következőleg magyartalan szavakkal, a nyelvbe hamis analogiákat csempészett be, az ifjú nemzedék nyelvérzékét megrontotta és a magyar stílust idegen-szerűvé tette, egy szóval kimondva, nyelvünket elundokította.”

Mikor az Akadémiát Bugát szertelenségei arra bírták, hogy a nyelv tisztasága megóvására folyóiratot indítson, Brassai indítatva érezte magát, hogy az orthologia és neologia kérdésében nyíltan állást foglaljon. Megírta tehát értekezését: A neo- és pala e o l o g i a ügyében.¹⁰ E tanulmány külső történetéhez tartozik, hogy az akadémia javaslatlétételre kiadta Ballaginak aziránt, hogy az Akadémia kiadványai közt megjelenhet-e. Azért Ballaginak mert ő sokszor megtámadott és kicsúfolt szöszerkesztései miatt a neologusok szószólójaként szerepelt. Ballagi véleményét így foglalta össze:¹¹ „Ellenünk intézett csipkedései és mindennemű paradoxonai mellett is a kérdés több oldalú felderítésére szolgáló egyes jeles észrevételeit tekintve oly szellemes munkának találom, mely az akadémiai értekezések, gyűjteményének csak díszére fog válni.” S megint: „részleteiben annyi szépet és tanulságost tartalmaz, annyi termékenyítő gondolattal gazdagítja nyelvészetünket, hogy megjelenését irodalmi nyereségnek tartom.” Már első tekintetre feltűnik, hogy egyenlő kedvteléssel osztogatja csapásait jobbra is, balra is. Az értekezés első része a neologia, második része a orthologia ellen van szánva. Mikor a neologia ostorozásában már kedvét töltötte, azt várják, hogy most már az orthologia mellett fog felszólalni. Hiszen Mégis valami a fordításról című értekezésében egyenesen azt mondja, hogy minden míveltebb nemzetnél „nyelv tekintetében a legridegebb conservatizmus az uralkodó eszme, még több: az uralkodó érzelem.” De csalódunk várakozásunkban.

Lássuk, mit kifogásol az egyik s mit a másik tábor működésében. A neologusok azt mondják, hogy szegény a nyelv, fejleszteni, gazdagítani, szépíteni kell. Brassai azt mondja ezzel szemben: hogy „az írók a fordítóktól tanulták és tanulják a stílust, holott másutt épen ellenkező eset van.” A nyelv gazdagítás kérdése ma, 1875. március 15-e után, épen ott áll, ahol azelőtt.” A gazdagítás nem sikerült, de igenis „az elnyavalyítása.” Ezért hívott össze az Akadémia orvosi consiliumot s indította meg a Nyelvőrt.

¹⁰ Értekezések a nyelv- és széptud. köréből. 1875.

¹¹ Brassai és nyelvújítás. U. o.

És most neki támad a „Nyelvőr consortiumnak.” Hogy e támadás élességét és hevesességét megérthessük, el kell röviden mondanunk Brassai és Szarvas irodalmi találkozását. Ez ügyet Brassai is elmondja, Szarvas is. Utóbbi részletesebben. Az ő nyomán adjuk a következőkben.¹² Mikor Szarvas Gábor 1872-ben az Akadémia megbízásából a Nyelvőrt megindítja, Brassainak is küld egy „Előfizetési felhívást” s felkérte őt is közreműködésre. Brassai nem válaszolt, de írt egy cikket,¹³ mielőtt még a Nyelvőrből egy betű is megjelent volna. Egy nagy napilaphoz küldötte be, de ez nem közölte (nagy hatalom lehetett a consortium!). Végre a Nyelvörhöz fordult s az kiadta: „Szívesen fogadtuk s jó kedvvel nyitottunk tért Brassai megrovásának, mindamellett, hogy nekünk szolt a lecke s hogy a kifogásolt kérdések nagy részére nézve ellenkező, a meggyőződésünk.”¹⁴

Lássuk, miket kifogásol Brassai! Legelőször is a Felhívás címét, ami helyesen: Felhívás előfizetésre, mert nem dobiütés, ebédi hívás, hanem dobraütés, ebédre hívás. „Az analogia a nyelvészetben a legfelsőbb tekintély, amire hivatkozhatunk; s ha olykor kacér mosolya a nyelvfejlésben, gazdagításban rosszra is készíthet, de tiltó szava döntő és áthághatatlan.” A legfelsőbb tekintély, de „csak az elmélet terén,” mert „foganatát a gyakorlatén csak az élő nyelvérzektől várhatni.” Megröjja a sajtátító nek, a mutató azok használatát a birtoikos rag helyett, a képez, k i n ö v é s szókat, mint germanizmusokat. Végül kívánja, hogy a Nyelvőr ne csak tekintély, hanem egyenesen hatalom legyen irodalmunkban. De írónak két elvet ajánl figyelmébe. Ne induljanak ki alanyias kedvelésből, vagy nem kedvelésből, akik egy szót megszeretnek vagy megutálnak s azután keresnek érvet rokon, vagy ellenszenvük igazolására. A másik: ne legyen az az érvek, hogy ezt vagy azt a szót bevették.

Szarvas Gábor feleletében Brassai kifogásait helyesli, csupán a képez, k i n ö v é s stb. tekintetében nem ismeri el igazát, mert Brassai „nem veszi tekintetbe a jelentés módosulásának történetét s ignorálja azt az elvitázhatatlan igazságot, hogy amit a nyelvszelem egyszer megtevertett s életbentart, annak jónak s helyesnek kell lennie.”

Brassai erre egy terjedelmes replikát írt, mit Szarvas nem közölt ugyan, de elvitt egy napilaphoz s az kiadta.¹⁵ Szarvas Gábor nem felelt rá. Erre Brassai H o g y a n ő r z i k a m a g y a r n y e l v e t c. cikket írt.¹⁶ Szarvas

¹² A nyelvphilosophia. M. Nyelvőr, 1876.

¹³ Egy hirdetmény. Magyar Nyelvőr, 1872.

¹⁴ Szarvas Gábor. Egy hirdetmény. U. o.

¹⁵ Nem akadtam még rá kutatásaim közben.

¹⁶ Szana T. Figyelő, 1872. 36., 37. sz.

Gábor Hogyan bírálják a Magyar Nyelv-
őrt? c. felel rá¹⁷ s hogy „Brassai nem függesztette fel
aranyrámába, azt gyanitom.” Feleletének lényege az, hogy
Brassai zárt falak között a tapasztalat teljes ignorálásával
szerzi érveit, hogy a logika merev szabályait nem lehet a
nyelvre alkalmazni, hogy most azt veti szemére, amiért hajda-
nában (a névelő helytelen alkalmazása miatt) „patvarkodott”
Gyulaival, hogy ellentmond saját magának s erőnek erejé-
vel csak kocódni akar. Ha figyelmeztetni fogja egyik-másik
tévedésére tárgyias bizonyítékokkal, a Nyelvőr nyitva áll
előtte, de ha csak kötődési viszketegből s hozzá „fakarddal
indít csetepatét,” nem hunyászkodik meg magas hangja előtt.

Ez volt Brassai személyi természetű találkozása Szarvas
Gáborral.

De nyelvészeti álláspontját a Nyelvőrrel szemben ko-
rántsem ez határozza meg.

Most folytassuk az orthologia elleni támadását. Bírálja
a Nyelvőr programját, hibáztatja főelvét, mely lényeges
mondattani kérdések tárgyalását kihagyja. A „Consortium”
főelve az, hogy „minden istenadta új szó hibás.” Eszerint
tehát új szót csinálni nem szabad, pedig a közélet és társada-
lom mindennap csinálja az új szókat, melyek idővel teljesen
meghonosodnak. Brassai a szavakat két rovatba sorolja.
Egyikbe tartoznak azok, „melyek a nyelv kétségkívüli analó-
giáinak szembeszökőleg vagy könnyen kimutathatólag ellen-
mondanak.” A másikba a többiek. Az elsőbe tartozó szókat
„irgalmatlanul ki kell küszöbölni.” A másodikba tartozó sza-
vak pedig „akár ütik a mértéket, akár nem, ha már egyszer
praescriptio szól mellettük, hadd örvendjenek létöknek és
népszerűségöknek.” Ezek lassanként amúgy is elbuknak
maguktól, elejti a nemzet nyelvérzéke. A „Consortium” nem
a legkirívóbban bántó szavakat és szólásokat fogta perbe,
hanem olyanok ellen fenekedett, „melyek a kutyának sem
vétettek” és nem ismert még feltételes kegyelmet sem. A
szavak helyességének megítélése Nyelvőréknél nem logikai,
nem filológiai, hanem pszichológiai alapon nyugszik: a rok-
on- és ellenszenv, vagy amint ő mondja: a praedilection
és averzion. Volf nem szereti a Brassai „tökélyét,” Szarvas,
„a göcseji utas,” meg majomszeretettel öleli a „képez”-t,
amit meg Brassai nem szeret. Ha így a nyelvészek, mit vár-
hatni a nagyközönségtől? Ennél a praedilectio rendíthet-
len alapja a szokás. „Hatalmasabb az minden nyelvészeti
elveknél, szabályoknál és törvénycikkeknél.” És méltán,
mert „annak a sokat hurbolt nyelvérzéknek is csak a szokás-
ban rejlik az alapja.” A neologia első készítményeivel mély
ellenszenvvel állott szembe a nemzet! De jöttek a fordítók,

¹⁷ U. o.

elárasztották a közönséget könnyű olvasmányokkal s lassanként új szokást teremtettek a régi helyébe. És az új nemzedék ma, már az ó-szokást csak mint nevetség tárgyát ismeri s ennek a következménye az, hogy az élő ép nyelv-érzéke már oly gyenge, hogy arra építeni már nem lehet.

A Nyelvőr-consortium az ó-szokást igyekszik helyreállítani. De mivel? Azzal „az egységes nyelvtudománnyal”, amely még csak ott van, hol a Plato eidosai s amely, ha megszületnék, az apja, a német philologia vére keringene benne.” S ki szerkesztené? A consortium? Hiszen valamennyi tagja „azon nyavalyában, a nyelvérzék elgyengülésében sinylik s ezt a bajt nem gyógyítja sem a török, finn, ugor, vogul grammatika, sem az altaji nyelvek összehasonlító rendszere.” A nép nyelvére hivatkoznak? Helyes, mert a „nyelv fejlődésének az az ingatlan alapja.” De a „nyelvtudomány ítélőszéke bírái” a nép nyelvét hallani hallják, de érteni nem értik.” Mi tehát a fegyvere a consortiumnak? A hatalomszó! Kár volt letérnie a Nyelvőrnek arról az útról, melyen elsőben indult. Akkor meghallgatta az ellenkező véleményt is pajtáskodás és kirekesztő kotteriális szellem nélkül. S ezzel használt a jó ügynek. Végső következtetése ez: „a palaeologia akarata jó, ügye szent, de eljárása rossz, célszerűtlen, kártékony. A neologianak is meg kell adni, hogy jó volt az akarata, mert a nyelvet tökélyesíteni óhajtotta. De rossz volt az elve, mert a nyelvszegénység hamis eszméjéből indulván ki, a tökélyesítést a magyar nyelv minden áron való gazdagításával akarta eszközölni.”

Az értekezésben kifejtettekért támadták a neologusok is, az orthologusok is. Amazok nevében – bár nagy elismeréssel és tisztelettel – Ballagi fennebb idézett cikkében. Brassaival szemben vitatja, hogy igenis van szegény nyelv és a szegénységet nem a fogalmak hija, hanem ellenkezőleg idegen nyelveken szerzett fogalmak bősége idézi elé. Mikor az aequatort a földet két egyenlő részre osztó abroncs-nak, a combinatót most egy majd más szín alatt való előfordulásnak magyarázták, hogy lehet akkor azt hánytorgatni, hogy nincs szegény nyelv? Hisz Brassai maga is széltire használja a nyelvújítás szavait (mozzanat, alany, tulajdonítmány, viszony, elemzés stb.). Brassai azért jutott képtelen állításához, mert „pusztán elemző eszére bizza ítéletét oly kérdésben, melyhez a dolog természeténél fogva a lélek alakító, szabadon teremtő tehetségének is van szólója.” Mi adja a nyelvújítás jogcímét? Az, hogy a fejlődés a házi tűzhely szűk körében élő nyelvet a nemzeti nyilvánosság nyelvévé, a kevés számú avatottak között tengődő irodalmat nemzeti irodalomná tette.” És akárhogy is pattog Brassai a nyelvújítás ellen, „voltaképen maga is a neologia híve.”

Végül véleményét abban foglalja össze, hogy sokban igaza van, másban ellenszenve és elfogultsága ragadja a Nyelvőr munkásaival szemben, de „a fennforgó kérdésben az igazság aligha nem az ő részén van, mit az a túlhajtott következtetés sem ront le, hogy a nyelvérzék elgyengülésében sinlenek.” Azt azonban higgadtan nem mondhatja, hogy a nemzet a Nyelvőr működését visszautasítja. Hisz alig van rá eset irodalmunkban, hogy tudományos folyóiratot a nemzet oly nagy rokonszenvvel fogadott volna.

Az orthologia nevében Szarvas Gábor felel¹⁸ Brassainak. Felelete több tekintetben érdekes. Érdekes azért, mert némi magyarázatát kapjuk meg annak, miért haragszik Brassai a Nyelvőrre? Ennek személyi és tárgyi okai vannak. A személyieket fennebb érintettük. A tárgyiak közül azt említi, hogy ők az ugor nyelvhasználatnak föltétlen hívei, Brassainak meg nem tetszik „ez a halszagu zsiros atyafiság.” Aztán az ők táborában van „az az ujon cseperedett nyelvész is” (Budenz), akit egy ízben Brassai el akart hallgattatni, de aki oly keményen talált neki visszazólni, hogy hamarjában elfeledett rá válaszolni. Aztán gúnyosan beszél a „kolozsvári nyelvfilosofiáról,” amely megszokta magát Pythiának s szavait oraculumnak tekinteni. Kifogásolja „nyelvfilosofiai” szempontját, mert a vitatott kérdések tisztán és egyenesen nyelvészetiek s a nyelvészetnek harmadfélezer év óta tengersok bukfcencét mind a nyelvphilosophia mezején hajtották végre. Brassai nem mond nyílt és őszinte bírálatot a neologia alkotásaira és pedig azért, mert egész multja hangosan tiltakozó szózat a neologia legtöbb elvének helyeslése ellen s csak kárhóztatólag beszélhetne róluk. Igen ám, de akkor az orthologiának kellene igazat adnia, melynek hívei annyira felingerelték. De igazságtalan a neologia irányában is, midőn minden megszorítás nélkül támadást intéz ama kijelentése ellen, hogy nyelvünket gazdagítani iparkodtak s gazdagították is. Mert nem abban hibázott a neologia, hogy szók tekintetében szegénynek tartván a nyelvet, gazdagítani iparkodott, hanem abban, hogy korcsokkal is gazdagította, olyanokkal, melyekre egyáltalán semmi szükség nem volt, hogy a nyelvtörvények kutatását elmulasztotta, hogy a nyelvnek gyakran legvilágosabban beszélő szavára nem hallgatott, koholmányokkal árasztotta el, a német nyelv Prokrustes-ágyához idomította a szavakat, hogy a szójelentés határait is a német után szabva egész csapat jó magyar szót kizárt vele a forgalomból. Amit a fordítók tudatlanságáról, lustaságáról, meg a nyelv szépítéséről szól, „osztatlan helyeslésünkkel, teljes elismerésünkkel találkozunk.” Keserű talán, de sok velős igazságot mond e lapokon;

¹⁸ A nyelvphilosophia. Magyar Nyelvőr 1876.

méltó, hogy mindenki, de különösen akiket illet, „szívükre vegyék s egyszer már jobb útra térjenek.” Azután következtelenségeire és ellenmondásaira mutat rá. Egy helyen azt mondja, hogy a rossz szavakat irgalmatlanul törekedjünk kiirtani, más helyen meg esze ágában sincs a jellem kiirtását sürgetni, melynek elvellenes képzsét kimutatta. Egy helyt azt mondja, hogy gyarló érv a verba valent sicuti nummi és a „bevették” a rossz szók mentegetésében, más lapon meg azt, hogy hadd éljen az a szó, mely mellett a praescriptio szól, akár üti a mértéket, akár nem. A képes a latin *capax* travestiája, mondja Brassai, pedig ő maga is használja többször logikájában. Végül arra mutat rá példák rendjén, hogy a nyelv nem igen követi a logika cirkalmával kipontozott szabályokat, tehát helytelen Brassai álláspontja, midőn váltig követeli a nyelvben a logikát és a régi nyelvről csak annyit látszik tudni, hogy van.

Ballagi még egyszer visszatér a nyelvújítás kérdésére.¹⁹ Vészharangot kongat. Veszedelemben látja a nyelvújítás azon szavait, melyeket a használat elfogadott és szentesített. Az 1875. évi nagy mozgalom után, úgy látja, reakció kapott lábra. Ideje tehát, hogy kibontakozzunk e reakció hatása alól. Egy félszázad összes magyar irodalmi törekvéseinek munkája van megtámadva és pusztulással fenyegetve, ha ez új visszahatás megerősödik. Mert igaz ugyan, hogy „a tényleg érvényben volt nyelvtörvények felforgatása” volt, tehát forradalom, mikor Kazinczy s az ő példáján indult „merők” serege egy csomó új szót hozott forgalomba. De erre szükség volt, mert a kifejlett, meggazdagodott szellemi élet szolgálatára teljesen alkamatlanná lett az elmaradott, „elparlagosodott” nyelv. Ezt akkor mindenki érezte, annyira, hogy Kazinczy a nyelvrontást is „tiszteletes”-nek mondja, ha „szépet, jót ad.” S Kisfaludy Sándor mintha „gyémántra akadott volna, úgy megőrült, mikor Kazinczynál először kellem-et, Verseghynél magányt, szomjat és saját magánál düh-öt, csend-et, láz-at talált. A nyelvfejlesztés szükségét mindenki belátta. Csupán abban volt az eltérés: a fejlesztésnek a nyelvtan legyen-e irányítója, vagy a művészi szépérzék? Verseghyék amazt, Kazinczy és követői ezt fogadták vezetőül. Ballagi a két irány közül szintén az utolsó mellett kardoskodik. Elismeri ugyan, hogy a Nyelvőrök tétele: csak az olyan új szó jó, melyben az alapszó jelentése tiszta, átlátszó, a képző értelem-módosító ereje érezhető s ez csak azt a működést végezze, melyet a nyelvszellem eléje szab, helytálló. S ajánlja is, hogy ma ne merjen senki olyan szókat alkotni, mint alany, anyag, komoly, sze-

¹⁹ Nyelvünk újabb fejlődése. Értek. a nyelv- és széptud. köréből. 9. kt.

rep stb., mert nem élünk „a teremtő erejű nyelvalkotás forradalmi korszakában.” De viszont állítja, hogy a közkeletűvé vált, nélkülözhetetlen, hézagot betöltő szókat „a használatból kitagadni annyi lenne, mintha valaki felépült kész házát ledöntené azért, mert észrevette, hogy az épületanyag nem minden részben kifogástalan.” Ha ezt tennők, a „Ver-seggy-féle ízetlenségekhez” jutnánk, aki *concurrere-t* így magyarosította: „tudományi remeklés által, valami tisztet, hivatalt kérni vagy keresni.” Kazinczyék pedig így: pályázni. Pedig ezt csinálják a Nyelvőrök, akik tudós sportnak mondható szórostálgatásukban olyat is hibáztatnak az irodalmi nyelvben, amilyent a nép ajkáról szívesen vesznek. Mikor Toldy a neológiát védelmébe véve a nyelvérzékre hivatkozott, Szarvas Gábor nem talált elég gúnyos kifejezést annak kipelengézésére és neveltségessé tételére.” Pedig „utoljára is a nemzet az ura a nyelvnek s nem a grammatika; amit tehát a nemzet egyértelműleg helyesnek vallott, azt a nyelvtudomány nem helytelenítheti.” És magunk alatt vágjuk a fát, ha a Nyelvőrököt követve, közelmúltunk szellemi hagyatékát, nagy klasszikusaink (Vörösmarty) által írt nyelvet szemszedett barbarizmusokként kezeljük.

Brassai nem hagyja feleletet nélkül Ballagi felolvasását.²⁰ Újat nem sokat mond benne, de nagyon harcosan neki támad Ballaginak. Alig értjük meg durva személyeskedéseit, különösen ha tudjuk, hogy hosszú ideig jó barátság fűzte össze őket. Ballagi állásfoglalását a nyelvújítás mellett arra az érdekére vezeti vissza, hogy biztosítsa jövendelműségét szótárának, melynek „egyetlen egy érdeme a neologismusok válogatásánélküli összegyűjtése.” Ismétli, amit más szavakkal már többször kifejezett, hogy „aki a nyelvújítás szót először gyártotta vagy forgalomba hozta, annak észújításra lett volna szüksége.” Megvádolja Ballagit (Bloch Móricot), hogy felszólalása tulajdonképpen a Nyelvőr ellen van intézve, mint amely kérlelhetetlenül írtja és üldözi a hibás szókat, de nincs elég erkölcsi bátorsága, hogy ezt nyílt sisakkal tegye. S hogy hódoljon a Nyelvőrnek, még rágalmazza is a neologismust; sőt a nép nyelvét is, pedig megtanulhatná már, hogy „a grammatika a nyelven alapszik, nem megfordítva.” Ballagi javaslata, hogy a meglevőt, legyen jó vagy rossz, hagyjuk békével a forgalomban, „ki nem bontakozható zavarba és habozó állapotba sülyesztené nyelvünket.” A magáé: a rosszakat irgalmatlanul kiküszöbölni, azok pedig, melyeket a használat bevett, had éljenek, tisztázza az ügyet.

Végül a Nyelvőr működését bírálja: gyűjti mostanában

²⁰ A nyelvújítás és Ballagi Mór(icz). Ellenzék, 1881. 19–27. sz.

a népnyelv szavait, de jelentését nem állapítja meg helyesen s így hibás jelentésű szókat hoz forgalomba.

A kérdéshez hozzászól Joannovics is.²¹ Brassai cikkso-rozatára is hivatkozik, kinek lényegben igazat ad. Ballagi-nak téves a kiindulása s ennél fogva tévesek következtetései is. A nyelvmivelésről szóló elmélete a nyelvtudomány elveibe ütközik. S veszélyes az iránya, mert a nyelvújításnak a szó-alkotó részét minden javítást kizáróan védelmezi. A nyelv-tudomány elveibe ütközik, mert az új szók számára egész ri-degséggel fenntartja a legitimitás elvét s elvitatja és megta-gadja a nyelvészettől ez alkotásokkal szemben a bírálat és hibaigazítás jogát. Igaz, Arany is állást foglalt a neologia mellett. 1875. évi főtítkári jelentésében azt mondja: „A leg-szigorubb orthologia sem tilthatja meg, hogy a költő, ha lelke van, olykor a hevülés percében, vagy jellemző kifejezés okáért új szót és szólamot ne teremtsen; a tudós, a fogal-mak embere, sőt a közélet is elvont eszméinek, vagy konkrét új tárgyainak új nevet ne adjon.” De Ballagi túlmegy ezen, pedig a nyelv gazdagítás csak úgy lehet sikeres, ha „nyelvtan és műízlés egymást támogatva és kiegészítve vesz-nek részt benne.”

Jannovics tehát Verseghy és Kazinczy eljárását egye-sítené a nyelvmivelésben, mert a nyelvérzék magában néha cserbenhagyja az embert, néha szórakozott, álmos. Az irodal-mi nyelvnek pedig csak akkor van döntő ereje, ha nem egyetlen forrás, hanem támogatják a régi irodalom és a nép-nyelv adatai. Nem az orthologia veszélyes, hanem Ballagi felfogása, mert azt hirdeti; hogy a kérdéses szókat már el-fogadta a közönség s ez ellen már hiába küzd a grammatikus. Az a baj támadhat ebből, hogy a felbátorított kényelem és passzív ellenállás nem fog igyekezni e korcsoktól s más soloecismusoktól megválni. És az is, hogy a szépirodalom művelőit ráuszítjuk az orthológiára, mint történt 1875-ben is. Különben --mondja Joannovics – a nyelvfejlődés mai fo-kán az orthologia és neologia pártja elnevezés valódi anach-ronizmus. „A neologia működésének ma nincsen tárgya.” Az összes erők, írók, költők, tudósok, szoros összefogása szüksé-ges, hogy amazok a műízlés adta vonzó erőre, ezek a szóal-kotás szabályosságára ügyeljenek, melynek hiánya, „minden körülmény között hiba.” Kívánsága azonban, hogy a harc immár véget érjen, nem teljesült

Brassait a nyelvhelyesség védelmének a szenvedélye nem hagyja nyugodni. 1882-ben A magyar nyelv el-le n ő r e címen folyóiratot alapít. Ezzel is úgy járt, mint Critikai Lapok-jával. Csak két „Fogásig” vitte, azután

²¹ Értsük meg egymást. A neologia és orthologia ügyében. Ér-tekezések a nyelv- és széptud. köréből. 10. kt. 1881.

megszűnt. Ő írta az egészet. Tiszteletdíjat még a folyóirat küldése képében sem ígérhetett. Mi volt a célja? „Folytonos és erélyes küzdelem édes anyai nyelvünk szántszándékos rontása – mondjuk – rombolása ellen ... Lesek minden alkalmat, melyben íróink és nyelvészek botlásait kimutathatom, hogy őket magokat alapos, sőt elvitázhatatlan okokkal és érvekkel megleckéztethessem.” Ez a programja.

És kik kerülnek terítékre? Az Akadémia anyagi támogatásával megjelenő Budapesti Szemle Gyulai és a Magyar Nyelvőr Szarvas Gábor szerkesztésében. S végül maga az Akadémia is, melynek nem volna szabad néznie, hogy a tőle kapott segínyt a két lap egymásközi dulakodásra használja, ahelyett, hogy a magyar irodalmi nyelv reputációját védelmezné.

Gyulai, a neologia harcosa, ki a nyelvhelyesség mellett a nyelv használatában a költői szabadság jogát is igénybe akarja venni esztétikai szempontból. Szarvas Gábor az orthologia vezére – „még csak gúnyképen sem érdemlik meg e nevet a Nyelvőristák – aki ki akar irtani minden új szót, mely az ő szabályainak meg nem felel, ha szinte általánosan elterjedt és szükséges is. Brassai, mint a nyelvújítás kérdésében máskor is, a vitatkozó Szarvas és Gyulai közé áll s egyformán leszedi még a keresztvizet is mindkettőről. Szarvas Gábornak, aki Gyulai Pál és „felekezete” részére felállította a nyelvújításban követendő azt az elvet, hogy „A használat helyes vagy helytelen volta fölött a nyelv szava dönt”, azt mondja, hogy az „üres és határozatlan”, mert „belőle kiolvasni semmit, beléje olvasni mindent lehet.” Mert mi az a nyelv? Az egyik szerint: a népnelv; a másik szerint „az a budapesti divatos nyelv”, melyet irodalminak nem nevezhetünk, mert magyar írók megfordulnának sírjukban, ha egy budapesti hirlapi cikket olvasnának el felettük. Aztán: az elv *petitio principii*-t rejt magában. Végül: hol van a döntő bíró? A Magyar Nyelvőr? Ennek illetékességét Gyulai kereken tagadja.

Aztán Szarvasnak az elvet kísérő kérdéseit elemzi s mutatja ki azok balgaságát.

Most meg a Budapesti Szemle ellen fordul s a Nyelvőrt védi vele szemben. A poetica licentiáról, melyet Gyulai sokszor védett és igényelt, azt mondja Littrével, hogy „az a kifejezések nem illő használata, mondatszerkezet, szószármaztatás, szófüzésbeli szabálytalanság, miket a költőknél meg-tűrnek.” Felteszi a kérdést: valamire való költő-e az olyan, aki ezt mint jogost és előnyöst igényli? Hogy a Budapesti Szemle szerint az „inversio nem hiba”, „vad, sületlen és balga” állítás, mert hiszen „egy mondat elemeinek legcsekélyebb cserélése más-más, finomabb, vagy temérdekebb árnyalatot ad a mondat értelmének.” Ebből következik, hogy „a

beszélőnek vagy írónak, ha tudja, mit akar és nem hallucinál, oly rendbe kell szavait helyeznie, hogy a halló célzott és kellő értelmében fogja fel a mondatot.” Az az állítás pedig, „hogy az inversio pathosz és indulat nyelvének követelménye volna”, minden értelem nélkül szükölködik. Gyulai nem felelt Szarvas Gábor kérdésére s most mégis azt a kérdést teszi fel a Nyelvőrnek, hogy ki akar-e irtani minden szabálytalan új szót, ha elterjedt és szükséges is? Mire Brassai: sáska, cserebogár, fecskefonál, cholera stb. általánosan elterjedtek, de azért irtanók őket, ha lehetne. Ami pedig a szükségességet illeti, én ha költő volnék, szégyelném azt mondani, hogy csak egyetlen egy új szóra is van szükségem.” A végén pedig így összegez: „Sem a Szarvas Gábor 4, sem a Gyulai Pál 5 kérdése nyelvünk valódi állapotára világot nem derít és használatára nézve józan és sikeres tanács csirája nem rejlik benne.”

A „II. Fogás” az Akadémia Ügyrendjének elemzését adja a helyes magyarság szempontjából. Lássunk egy néhányat ezekből. „Iszonyatos rossz” használat, midőn személyt vagy dolgot a neve után tett által-lal akarnak cselekvővé büvölni: az, azon (= idem), mint mutató névmások; az mint névelő; egyéb más értelemben; folytán nem következtében, hanem tartama alatt; gyakorlat nem praxis, hanem cselekedet, csinálás; képez, képzettség „az irodalmi nyelv valódi fekélyei”, melyekről annyiszor elmondta „nem nézetét, hanem az igazat, hogy most egyszerűen csak felemlíti; k ö z v e t l e n helyesen közetlen. Ezt a csonkított szót Jósika javasolta „a kevéssel jobb és mindenesetre nehézkes „közbevetetlen” helyébe. Hibás a nál, nél tétovázás nélküli használata mindenütt, ahol a német bei-t ír; netán helyesen eshetőleg; t ö b b é fordítók koholmánya, igaz magyar alakja: többet; százalék helyesen század; történet helytelen historia értelemben; v i s s z a a d helyesen tolmácsol; m e g b í z a t á s rossz, mert az at, et, tat, tet nem szenvedő, hanem míveltető igéket alkotnak s ezekből lesznek a passzívumok, de csak ik-es hajtogatással.

Ime egy csokor magyartalanság annak a tudományos testületnek az ügyrendjében, melynek kötelessége volna a nyelvhelyesség fölött örködni.

A Nyelvőrről újból kiadja mérgét, mert semmiképpen sem akarja elismerni bírói fórumnak. A nyelv ügyét senki sem bizta rá. Aztán felel Ballaginak, ki azt mondotta róla, hogy „nagy következtelenséggel” támadta a Nyelvőristákat, holott ezek az ő részén volnának. Lessing állatosságával felel. Az állatok gyűlésében a számár úgy szavazott, mint az oroszlan. S ezzel dicsekedett. Igen – felel az oroszlan – de nem azért, amiért te. „Igen-igen nagy különbség van az én

álláspontom és a Nyelvőristáké közt a neologusokkal szemben” – mondja Brassai. „A neológiának egy fontos, sőt voltaképi előnye van a nyelvőrista felett.” A neologus a nyelvet szerves lénynek tekinti, mely eszköz a gondolatok kicserélésére. Szócsinálásában nem téveszti él a célt, hogy a szó az egymást értés szerve legyen. Ha néha hibázik, vagy megbo csátható, vagy, ha nem, kigyomlátható. „Szóval a neologus – és én is vele kevés kivétellel – azt hisszük, hogy ő egészben véve a nyelvet fejleszti és gyarapítja.” A nyelvőrista ellenben a nyelvet élettelen, rideg anyagnak tekinti, ezt bontja szét és rakja össze s nem gondol sem az egészek, sem az elemek további működésével. Kritikája olyan, mint az anatómus kése, mely a holttestben szerveket fedez fel, de ezeknek élő szerepe ismeretlen marad előtte. Szarvas Gábornak „Értsük meg egymást” című cikksorozatára azt mondja: „igen csekély valószínűsége van annak, hogy a neologus és nyelvőrista teljes egyetértésre jussanak.”

Brassai folyóirata a „II. Fogás” megjelenése után megszűnt; de harca a magyartalanságok ellen haláláig tartott. A helyzet azonban ezután némileg megváltozott az egymással küzdők táborában. Szarvas következetesen kitartott elvei kizárólagossága mellett. Hívei között azonban akadtak, akik a kölcsönös megértés útjait egyengették. 1887-ben Simonyi²² már úgy látja a helyzetet, „hogy a neologia és orthologia közti küzdelem jóformán megszűnt” s a két párt a követendő eljárásra nézve hallgatag megállapodásra jutott. Mi volt ez a megállapodás? A neologiai ragaszkodott a közhasználatu szókhöz, de másfelől elfogadta, hogy a szabálytalan képzésű szokat és a szófüzés idegenszerűségeit üldözni, irtani kell; viszont az orthologia, habár elvileg tiltakozik a szabálytalanul alkotott szók ellen, megalkuszik azzal a ténnyel, hogy a pótolhatatlan szók ellen hiába küzd s ezért főfigyelmét a szófüzési hibák kimutatására és ostromozására fordítja. Simonyi hiába akarta az egyeztető felfogásával a vitát lezárni. Szarvas Gábor kifogást emel az ellen, hogy pótolhatatlan szókról beszél: „Hogy ha szép szálás erdőm van, egyikét korhadt gerenda helyét újjal, jobbal pótolni ne tudnám, annak befogadására kemény a fejem, sehogy se bírom megérteni.”²³ Simonyi A nyelvújítás és az idegenszerűségek című felolvasását²⁴ így kezdi: „Úgy látszhatnék, hogy nem volt igazam, mikor három évvel ezelőtt a m. t. Akadémia előtt azt a nézetemet fejeztem ki, hogy a neologia és orthologia közti küzdelem jóformán megszűnt s a két párt hallgatag megegyezésre jutott a követendő eljárás-

²² A nyelvújítás történetéhez.

²³ Magyar Nyelvőr. XVIII. 49. l.

²⁴ Értekezések a nyelv- és széptud. köréből, XV.

rásra nézve.” Nézetét ma is fenntartja. Mert az ilyen szók: e r é n y , t á r g y , a n y a g , s z e l l e m stb. nem korhadht gerendák, hanem vasgerendák nagy ellenálló erővel, mit bizonyít az is, hogy a Nyelvőr maga sem kerülte az ilyen szókat s másokat sem ajánlott helyettük. „Ma már nincs annak ideje, hogy hiú küzdelemben vívódjunk, ma már késő az általánosan használt szók helyett jobbakat ajánlani.” Különben maga Szarvas Gábor is azt mondja, hogy bizonyos szók annyira meggyökeresedtek a nyelvben, annyira megszokottakká lettek, hogy ellenük való küzdelmünk, ha megkísérelnök is, előreláthatólag sikertelen maradna.”

Ballagi a Budapesti Szemlében is felszólal a nyelvújítás kérdésében. Mentegeti német szótárának 1890. kiadásában bennmaradt összes „csodabogarait”, mire Simonyi kifejezi azt a nézetét, hogy az elfogulatlanokat sohasem fogja meggyőzni eljárása helyességéről. Abban azonban föltétlenül igazat ad neki, hogy káros és tapintatlan az iskolát orthologiai viták színhelyévé tenni s a magyar klasszikusokat nem mintául, hanem elrettentő példa gyanánt tüntetni fel. Simonyi megismétli 1887. évi nyilatkozatát: „A nyelvújítás jogsultságáról való elvi vitának ma már alig van valami célja.” Az, amit Joannovics néhány évvel ezelőtt úgy fejezett ki: ideje már, hogy a harc véget érjen. S hat évvel később Szarvas Gábor halála alkalmával voltak hangok, melyek a Nyelvőr létjogsultságát tagadták.

Ha általános jellemzését akarnók adni Brassai ez irányú működésének, a következőket mondhatnók:

Mindenekelőtt elévülhetetlen nagy érdeme a magyartalanságok és idegenszerúségek ellen indított harc kezdeményezése és hosszú időn keresztül kitartó fáradhatatlansággal folytatása. Ez rendkívüli teljesítmény, mert nagy érdek védelméről van szó. Az idegenszerúségek úgy elhatalmasodtak a nyelv felett, mint a buján tenyésző gaz és burján a vetés felett. A veszedelmet mások is látták, másoknak is fájt a lelke a kártékony tenyészet elhatalmasodásán. De a sorstól Brassainak adatott, hogy hatalmas szavával a Carthaginem delendam-ot belekiáltsa a világba. Mikor aztán a vészjel elhangzott, a nemzet legjobbjai állottak melléje és segítették a magyar nyelv Herculesét az Augiasi munka elvégzésében. Nincs senki, aki ne helyeselné kezdeményezését. Még az a Bodnár Zsigmond is, akinek aposztrofálása tele van csipős gúnnyal, még ő sem talál kárhoytató szót ez érdeme kicsinyítésére. Még Szarvas Gábor is, akiről, pedig Brassai sokszor gúnyosan nyilatkozik s kinek irányadó tekintélyét soha egy pillanatra sem ismerte el, kénytelen ismételen elismerni és megállapítani Brassai ez irányú érdemeit. Pedig Brassai igazán nem kereste sem egyeseknek, sem klikkeknek jóakarátát és támogatását. Sőt tudatosan tartózkodott attól, hogy

ilyen gyanuba keveredjék. Egyedül állott, társ nélkül a tudomány mezején, mint egy magasan kiemelkedő tölgy a pusztán. Távoll állott a tudományos törekvések középpontjától. Nem volt olyan közege, amely érdemeit naponként világossá kürtölte volna. Ezért sok mellőzés is érte. Nevét sokszor borította az elhallgatás fátyla akkor, mikor mások a hír harsonái zengették. Ezt többször fel is emlegeti panaszosan. De halála alkalmával a magyar nyelvészet akkori vezető képviselője, Simonyi Zsigmond hálás emlékezéssel állapította meg, hogy a küzdelem megindításának elsősége őt illeti meg.

De övé az érdem a küzdelemben való fáradhatatlanságaért is. Őt a sikertelenségek, a gúny és lekicsinylés nem térítették le útvjáról, nem szegték kedvét munkájában. Hányszor kell igazolnia magát a hozzászólásért, hányszor kell ismételnie önmagát, hányszor kell hangosabban felkiáltania, hogy a figyelmet a tőle képviselt ügyre terelje, hányszor hangzik el szava a pusztában kiáltó szó gyanánt. Mindannyiszor újra kezdi, mert felbecsülhetetlen kincsről, édesanyai nyelvünk védelméről van szó.

A nyelv magyartalanságai elleni küzdelmei nem mutatják az ő páratlan tudományos felkészültségét, gondolkodásának mindig eredeti, nyomokon járó öserejét. E kiválóságait általános nyelvészeti működésének rajzolása közben ismerhetnők meg. A nyelvújítás kérdésében való munkásságából csak azt látjuk, hogy ellenállhatatlanul nagy ereje van a hibák és magyartalanságok meglátására és felfejtésére. Finoman fejtegető és elemző tehetsége, a nyelv lelke mélyére látó éles tekintete gyakran cserbenhagyja, ha arról van szó, hogy mivel kell hát pótolni a szabályellenesnek talált szót vagy szólamot. Itt tűnik ki, hogy szellemének nem volt meg az a szintetikus, teremtő ereje, amely az alkotó nyelv művészeket jellemzi. Ezt Ballagi nem ok nélkül állapítja meg róla.

Hiányosak voltak Brassai ismeretei a nyelvtörténetben és a rokon nyelvekben is. Ezt Hunfalvy komoly tárgyilagossággal állapítja meg róla mindjárt első ilyen tárgyú értekezése ismertetésekor. Brassai elismerhette magában e megállapítás igazságát, beláthatta, hogy a nyelvhelyesség kérdéseire alapos nyelvtörténeti ismeret nélkül nem lehet hozzászólni. Ezt onnan gyanítjuk, mert pár év múlva az Akadémia nagy jutalmával kitüntetett nagy munkája: *A magyar nyelv története* már tele van nyelvtörténeti tanulmányait bizonyító gazdag példatárral.

De a rokon finn-ugor nyelvek tanulására már nem tudta rászánni magát. Egy darabig gúnyosan tiltakozik a halzsirszagú atyafiság ellen. Csipkedi azokat, akik bármely nyelvi jelenség megmagyarázása végett a rokonsághoz men-

nek. De aztán csak beismeri, hogy ő is vallja az ural-altaji rokonságot. Ez akkor történik, mikor már ősz fejjel a szanszkirt és arab nyelveket tanulja. Arra azonban nem találtam adatot, hogy a magyarral rokon nyelvekben érdemes tanulmányokat végzett volna. De annál alaposabb ismeretei voltak egy pár szláv és 8–10 indogermán nyelvben. S ez nem közönyös körülmény akkor, mikor csupán magyar nyelvújítási küzdelmeiről van szó, mert sok nyelvismerete mély betekintés lehetőségét nyújtotta neki a nyelv szellemébe.

Brassai rendkívüli ereje erős és következetes logikájában, éles elméjének a nyelvi jelenségek legmélyebb gyökérszálaig hatoló elemző képességében, nyelvérzékének ösztönös biztonságában s mindenképp előtt és felett gondolkodásának eredetiségében áll. Brassai filozófiailag iskolázott elme. Logikus fő, kinek minden gondolata az előbbieken bírja ratióját. Egyetlen gondolatot sem ír le kellő megokolás nélkül. Ez a filozófiai jelessége szellemének a nyelvtudományban néha hibás útra, helytelen következtetésre vezet. Ő volt az, aki kezdettől végig, következetesen hirdette nálunk, hogy a nyelvtudomány induktív tudomány. S szellemének fennebb jellemzett filozófiai iskolázottsága volt az, amely a nyelvjelenségek magyarázatában kelleténél gyakrabban vezette őt deduktív következtetésekre és okoskodásokra. Az ő idejében még nem volt annyira nyilvánvaló, mint ma, hogy minden nyelvben s így, a magyarban is temérdek sok a logikátlanság. S habár ő volt az, aki a külföldi tudományt megelőzőleg a nyelvészetben a pszichológiai szempontok fontosságát nálunk először hangsúlyozta s útat egyengetett az új grammatikai iskola pszichológiai felfogása térfoglalásának: még sem tudott teljesen szabadulni a logika kényszerétől, amely minden nyelvjelenséget a logikai következtetés kivétel nélkül nem ismerő törvényére akart húzni. A nyelvtörténetben való járatlanságából még egy más baj folyt. Ő a nyelvet mint kész, befejezett lényt tekintette, fejlődése az analogia mindenre kiterjedő hatalmát és a kopás jelenségét mutatja. Ennek a lénynek „életművezete” a szavak, idegrendszere a mondatfűzés. Ezt az élő és szerves lényt, minden részében következetesen és célirányosan alkotta meg a nyelvszemlé. Ebben tehát főleg részletek, célszerűtlenségek nem lehetnek. Ezt tanította Brassai. Az összehasonlító nyelvtudományból ma már tudjuk, hogy egy nyelv épülete minő különböző hatások és szempontok kereszteződéséből és logikai, pszichológiai, történelmi tényezők, conventio szövődéséből épül. Brassai szerint a nyelvtudomány édestestvére a fizikának, geológiának, botanikának, tehát természettudomány (közbevetőleg szólva ezt a felfogást a haladó tudomány nem igazolta) s így módszere is az, ami azoké, t. i. az indukció s

fejtegetéseiben mégis igen gyakran téved a logikai dedukció útjára.

Gondolkozásának eredetisége abban nyilvánul, hogy mindig a maga lábán jár s olvasmányait és tanulmányait teljesen asszimilálja és szellemi alkata képére formálja át. Előtte nincs tudományos tekintély, ő nem áll be a mester iskolájául. A világ első filológus nemzetéről minden alkalommal gúnyosan beszél s ugyanúgy ama németet majmoló „magas philológiáról”, melynek egyetlen bátor és önálló nézete és gondolata sincs, míg odaát a szomszéd véleményét ki nem kérte, meg nem hallgatta. Ebben látja okát annak, hogy nyelvészeink mélyebb és önálló gondolkodás nélkül behódolván nekik, nem látják meg, félreismerik és félremagyarazzák a magyar nyelv sajátos alkatából, jelleméből és természetéből folyó jelenségeket. Ilyen pl. a 9 igeidő kicirkalmazása a magyarban, melyben csak három idő van: jelen, múlt, jövő. A magyar nyelvtudomány nem ok nélkül hivatkozik eredetiségére: ebből a dicsőségből Brassai minden kétségen felül a legnagyobb rész esik.

Mikor polémiái közben Brassai az érvekből kifogy, akkor rendesen nyelvérzékéhez menekül. Szarvas Gábor helyes nyelvérzékéről beszél s az „irodalom nyelvérzékére” is hivatkozik. Brassai kijavítja őt: nyelvérzék nincs kétféle: nyelvérzék az embernek egy nyelvre nézve vagy van, vagy nincs. Az irodalomnak pedig, mint nem egyénnek nincs nyelvérzéke. Ezt eltanulni, elsajátítani nem lehet. Ezt a magyar ember az édes anyja tejével szíjja magába. Ezért mondja Budenzről, hogy ne adjon neki ebből leckét. A francia takács- vagy kovács-legény francia nyelvérzékében inkább megbízik, mint Humboldt tudományában. Nem nevetséges, mikor a német philologia akarja a brahmán panditát szanszkrit nyelvre tanítani? Brassai nyelvérzéke ösztönösen biztos, mindig éber és sohasem hagyja cserbe. Sok nyelvtudása nemhogy tompította és halványította volna, hanem ellenkezőleg élesítette a különböző nyelvek sajátos vonásai iránti érzékét.

A nyelvújítás kérdésében ellenfelei következetlenséget vetnek szemére. Vitatta, hogy szegény nyelv nincs, új szók alkotására nincs szükség, mert a nyelvszellem megteremti a szükséges szavakat, irtja és ostorozza azokat, amelyeket a nyelvújítás csinált s másfelől maga is használ ilyeneket. Szarvas Gábor több ilyen szót mutatott ki nála. Szarvas Gábornak azt az elvét, hogy még a közhasználatba átment rosszul alkotott szóknak is hadat izent, minden módon iparkodott nevetségessé tenni, ő maga pedig következetesen kardoskodott a könyű, sanyarlat, elü stb. mellett a könyv, szigorlat, elv helyett. Brassai abba a hibába esett itt,

amelytől óvta a nyelvőristákat; a praedilectio és aversio határozta meg nála is az elfogadás és használat mértékét.

A Nyelvőrrel szemben való állásfoglalását nem személyi sérelmei, hanem tárgyi okok határozzák meg. Bodnár epés szavaiból azt lehetne kiolvasni, hogy Brassai Budapestre vágyott, talán a Nyelvőr szerkesztői állásába s az bántotta, hogy az Akadémia nem őt bizta meg a szerkesztéssel. Brassait ilyen külső okok nem befolyásolták. Kellemetlen első érintkezése bánthatta, kedvetlen érzéseket kelthetett lelkében. De állásfoglalását érdemi okok döntötték el. Főképp és első sorban az, hogy a Nyelvőr – amint Arany János mondotta – csak „szavak egérfarkába” kapaszkodott; feladatának érdemi és nehezebb részével: a mondatfűzés mélyebb problémáival meg sem próbálkozott. Különösen áll ez az első évfolyamokról. Ezt nemcsak Brassai mondja, hanem Arany is. Volf György (M. Nyelvőr I. 400.) egészen „mestere” lélekéből beszél, mikor azt mondja: „Az igazi teljes nyelvtisztítást még eddig nem gyakoroltuk. Nem az egész nyelvet vettük és vesszük tekintetbe, hanem annak igen primitív elemeit, a szavakat, melyek maguk még korántsem nyelv; valamint egy rakás kő se ház.” A szólásokra, szórendre, szóvonatra és mondatkötésre kell fordítani figyelmünket. Tehát azok a kérdések, a feladatnak azok a mélyebb betekintést kívánó teendői, a nyelv sajátos jellemvonásait legjobban veszélyeztető pontok, melyekre Brassai hívta fel először a figyelmet. Az a Brassai, kinek lelkét az a meggyőződés töltötte el, hogy a nyelv egyénei nem a szók, hanem a mondatok, nem rokonszenvezhetett azzal az iskolával, melynek egész teendője kimerült a szók helyességének ellenőrzésével. S mikor Szarvas Gábor gúnyolódik a „kolozsvári nyelvfilosófiával”, nem veszi észre, hogy tulajdonképpen az általa is nagyra tartott új grammatikai iskola hitelét rongja, mely a lélektani, tehát filozófiai szempontok érvényességét sürgeti a nyelvi jelenségek vizsgálásánál. Ezt a szempontot pedig nálunk a németeket megelőzve Brassai vezette be a nyelvtudományba. Ezzel a szemponttal gúnyolódni vagy elfogultság, vagy felületesség, mert észre kell vennünk, hogy filozófiai iskolázottság nélkül még egy egyszerű mondat elemzéséhez sem lehet a siker reményével hozzáfogni. Brassai 1837-ben egy könyv bírálása közben szemére veti az írónak, hogy nem mondja meg: mi a mondat, s a tanulót felvilágosítás nélkül hagyja. A 80-as években meg azt kifogásolja, hogy egy másik tankönyvíró a tanulónak ezt a kérdést teszi fel: mi a mondat? Hja, ha én azt meg tudnám mondani! – kiált fel 1837-től a 80-as évekig nagyon sokat tanulhatott, nagyon mélyen és alaposan belenézhetett a nyelv lelkébe, míg rájött arra, hogy nem tudja megmondani, mi a mondat.

Ez a széles nyelvtudás és filozófiai felkészültség előnyösen jellemzi őt sok nyelvészünkkel szemben s teszi képessé, hogy nyelvészetünk történetét új gondolatokkal és felfedezésekkel gazdagította. A Nyelvőr heves küzdelmei megszűntek, mert a vitatott problémák jó részben tisztázódtak. Az élet eldöntötte azt a kérdést is, hogy a nyelvhasználat által befogadott, különben hibás alkotású szókat tünni kell-e vagy irtani. Még pedig eldöntötte nem a Szarvas Gábor, hanem a Brassai értelmében. Az irand, ír vala régi igealakokat is, melyeket Szarvas Gábor fel akart támasztani s melyek ellen Brassai mint idegen nyelvek kaptafájáról a magyarra húzott szörnyszülöttek ellen annyit hadakozott, elseperte az idő, eltemette a nyelvérzék. Ma már kimondhatjuk – mondja Simonyi, – hogy a nyelvhelyesség kérdéseit nem pusztán a grammatika s a nyelvtörténet szemüvegén át kell megítélnünk, hanem nagy tere van itt a célszerűségnek, a tapintatnak, az ízlésnek, a nyelvérzéknek.” Szóval: a nyelvhelyesség nem a nyelvtan, hanem a stilisztika kérdése.²⁵

A magyar nyelvészet fejlődése Brassait a magyartalan-ságok ellen való küzdelmében a lényeges elvi kérdésekben igazolta.

Dr. 'Gál'Kelemen.

²⁵ Szarvas Gábor emlékezete. Magyar Nyelvőr, 1897.

A székely-kérdés válaszútján.

I.

A magyar ethnologia nagy tévedései.

Tévedni emberi dolog, mindnyájunkkal megtörténhetik. Arra kell azonban törekednünk, hogy módszerünkől kirekeszszük a hibákat. Ha például hiteles codexet vagy oklevelet forgatok, s azt olvasom benne, hogy: „*unio trium nationum*”, akkor nem állíthatom azt, hogy a *natio* nem *nemzetet* jelentett, hanem „jogi helyzetet-et;¹ ha azt olvasom, hogy: „*sigillum nationis Saxonicae*”, akkor nem állíthatom azt, hogy az „tévedés” és nem a *szász nemzet*, hanem az erdélyi „magyar vármegyék” címeres pecsétjét jelenti;² vagy ha azt olvasom, hogy: „*tria genera Siculorum*”, akkor sem állíthatom azt, hogy az nem három *nemzetséget*, hanem „három nemzet”-et jelentett.³

S a kétségtelen adatok és a már meglevő megállapítások az etymológiában sem hagyhatók figyelmen kívül. Az *úr* szónak például finn etymonja is van, sőt az *ura*-tó második tagjának testesebb volta is (*a*-, nem: *o*-) eredeti magyarságát igazolja, tehát legalább is kétséges a tör. *ugur* névből való összevonódása.⁴ A tör. *úz* nevet sem tartom az *uguz*-ból összevontnak, inkább rövidült, kopásos alaknak: *guz*, *uz*, mert ezek az alakok valóban használatosak is voltak, s a török szövegi hangsúly még is magyarázza e folyamatot. Ez különben sem magyar szó.⁵ A *kaján* „irigy” szó is alig ha a tör. *kaghan* párja,⁶ mert már *Pápai Páriz* is azt írta róla szótárában, hogy a bibliai *Kain* név változata (*Kaján*), s azt jelentette, hogy: „olyan, mint Kain.”

Sőt még azt sem szabad állítani, hogy a régi hagyományok egytől-egyig mesék. Mert ebben a dologban is egészen mást bizonyítanak a komoly kutatások. Hiszen maga Karácsonyi is Anonymus krónikájából veszi egyik bizonyítékát.⁷ Gondoljunk csak a honfoglalás kori bolgár tartományoknak egyre világosabban kidomborodó körvonalaira, vagy például

1 E. I. Sz. III. 297. – 2 U. o. II. 217. – 3 U. o. II. 356., IV. 250. – 4 Dr. Karácsonyi: „A magyar nemzet őstörténete”, 40. – 5 I. m. 16, 97. – 6 I. m. 49. – 7 E. I. Sz. IV. 234.

arra, hogy a honfoglaláskori „vlach”-ok szláv pásztornép is lehetek, s nem kellett éppen románoknak lenniök, ahogy régebben gondolták. (V. ö. pl. a „vlach” *strunga, stronga* és a szerb *struga* „juhakol” szavakkal az ó-szláv *donga* > *duga*-félüket.)⁸ A hagyományok is kezdik már jogaikat követelni. De természetesen azért mi sem hisszük el a „Munkács” és „munkás”, vagy a „Dézs” és „deus”-féle nyelvészkedéseket, amilyenek azonban napjainkban is föl-fölbújzanak.

S éppen a székelység eredetének annyit vitatott kérdésében történtek a legnagyobb ilyenmű tévedések. Azokra kívánok ezúttal rámutatni.

Azt írja Dr. Karácsonyi János „A magyar nemzet honalapítása” 8. lapján, hogy: „A magyarok meghagyták e szét-szórt gepidákat erdős, bokros hegyeiken és segítőtársaikká fogadták őket. Főleg pedig kalauzokul, hadbavonuláskor pedig útvágókul használták őket. Mivel pedig ők maguk a germán „zicken” vágni, hasítani szóval jelölték meg egyik főfoglalkozásukat, a magyarok őket az ebből képezett szikel-székely szóval nevezték el.” S azt írja Dr. Kristóf György az „Erdélyi Irodalmi Szemle” III. 287. lapján: „Valóban az erdélyi magyarság alatt tiszta fogalmazás szerint együtt értettünk és kell értenünk az egykori erdélyi magyar (= megyékben lakó) és székely (= székekben élő) két natiót. Erdélyben nincs két féle magyarság, egy külön magyar tömeg és egy különtudatú székelység.” Továbbá: „Az erdélyi magyarság eredet szerint magában foglalja a székelységet is. A kettő csak jogilag volt külön nemzet, ethnographiailag nem.”⁹

Nyelvészeti szempontból mindakét megállapítás elfogadhatatlan. A vitás név ugyanis a régi nyelvben *zikel*, a köznyelvben *székely*, s a székely nyelvjárásban *székěj* (*l* > *ly* > *j*). A „szék-ély” név tehát nem jelentheti azt, hogy „székben élő”, mert az *-ély* sem jelenti azt, hogy „valamiben élő.” Azt az *-i* és *-beli* jelenti nyelvünkben: „szék-*i*” és „szék-*beli*” A „szik-el” sem származhat a német *zick-* „vág-” ige-től, mert a németben „vág-ó nem „zick-el,” hanem „zick-er”. Már pedig a *szikel* német párja *zickel* volna, mint a *gépely* szóé a ném. *göpel* (*gepel).

Karácsonyi újabban a német *sichel* szóból származtatja a *székely* nevet.¹⁰ A *sichel* azonban nem „vágó,” vagy szerinte „út-vágó”, hanem az eszköz, „amivel vágnak.” Ez tehát más kategóriába tartozik. Erre még visszatérek alább.

Azt írja továbbá Dr. Kristóf az E. I. Sz. III. 289. lapján, hogy „velük együtt eredt az egész erdélyi magyarság is, aminek legcsattanóbb bizonyága, hogy a nyugati magyarság helységneveit a folyton keletebbre kitolt települők magukkal

⁸ Dr. Melich: „Szláv jövevényszavaink eredete.” 1909. – 9 I. m. 289. – 10 E. I. Sz. IV. 233.

vitték. Szentkirály, Szentlászló, Somlyó, Vásárhely stb. *nyugati erdélyi* nevek keleten, a székekben megismétlődnek.” Pedig a Szilágy-Somlyó, meg Csík-Somlyó nevek csakis annyit bizonyíthatnak, mint például a dunántúli Somlyó, a Maros-Vásárhely (régii Székely-Vásárhely), meg Kézdi-Vásárhely nevek se többet, mint a dunántúli Somlyó-Vásárhely, meg a tiszántúli Vásárhely (Hódmező-Vásárhely), vagy mint a somogyi Bálványos, meg a csíki Bálványos-vár helynevek. Bizonyíthatják t. i. azt, hogy a székelyek ősei jártak a Dunán túl is, meg a Tiszán túl is, amire történelmi bizonyítékok is vannak. A Szent-László, Szent-Király-félékre meg seregszámra akad példa a Dunán túl, meg másutt mindenfelé.

S itt meg kell jegyezni azt is, hogy már Mikes Kelemen nyelve is „székelyes” volt, tehát nem újkeletű a „székelykedés” sem.

Vizsgáljuk meg tehát egyfelől a székelységnek mai hazáját és nyelvét, másfelől pedig régi állapotát és vándorlásait.

Semmi kétség, hogy a XI–XIII. századokban Erdély észak-nyugati részén már kialakult „Transsylvania” (vagy „Ultrasylvania”), azaz *Erdé-el, Erdél*; déli és keleti részén pedig kialakulóban volt három más országgrész: a „Cibin” hegy- és folyó-vidéken *Zibin, Sibin, Siben-burg*, az Olton túl *Wortz-land, Burzen-land*, s a keleti részeken a *Zekel* székek.¹¹

Az *Erdél* országgrész nevére és keletkezésére nézve mindnyájan egyetértünk. Tehát nem kell vitatkoznunk róla. Az ifjú magyar királyságnak (részben szláv területen) legrégebben birtoklott és megszervezett országgrésze volt. A román *Ardeal* a magyar *Erdé-el, Erdél* tükörképe. A magyar név tehát *megelőzte* őt.

A szebeni tartomány nevénel: „Siebenburg”-nál azonban már meg kell kissé állapotodnunk. Azt írta a szász tudós *Schullerus* Adolf dr., hogy a barcasági (Burzen-land-beli) szász, ha az Olton átmegy Szeben felé, ma is azt mondja, hogy „nô Siwembergen” utazik.¹² Ugyanő hívta föl figyelmünket egy nürnbergi német geográfusnak fontos adatára is, mely szerint 1493-ban ott még „Siebenburg”-nak hívták a szebeni tartományt. Ha tehát a középkori németiségben, s még mai nap is a Barcaságban „Siebenburg”-nak, „Siwembergen”-nek nevezték és nevezik a szebeni provinciát, akkor annak valami különös okának kellett lennie. Mert az nyilvánvaló, hogy ha Schedel geográfus „Sibenburg”-on kívül még „Transsylvania” és „Wortzland” tartományokról is említést tesz, megjelölve a helyüket is egymás mellett, s ha a barcasági szász ma is „átmegy” Siwembergenbe, akkor az a helynév nem a mai Erdélyt jelentette.

Szeben régi latin neve *Cibinium* volt. Még ma is él az a

11 E. I. Sz. II. 219. – 12 U. o. I. 183.

német *Zibin*, *Zibinsgebirg*, a román *Sibiu*, a magyar *Szibinyáni*, *Szeben* neveken. Kettős alakú tehát a szebeni *Zibin* és *Sibin* név, mint ahogy kettős alakú a barcasági *Burzen* és *Wortzen* is, mivel a telepések is más-más nyelvjárást beszéltek. A német nyelvjárásokban ma is (s a régi németiségben is) váltakoznak egymással az ilyenek, mint: *zeit* és *seit* „óta”, *zeitlicher* és *seither* „azóta” ($z > s$). Így találunk a régi *Cibinium* helyén is *Sibenburg*-ot a középkorban. Kétségtelen, hogy eleinte nemcsak a szebeni tartomány viselte ezt a nevet, hanem maga a vár, vagy város is, s csak később lett belőle *Hermannsdorf*, majd *Hermannstadt*. Sőt abban az esetben is viselhette e nevet, ha nem is volt vára, mert a régi német mezővárosok (*Burgflecken*, ma *Marktflecken*) is a „Burg” nevet viselték. A Szeben melletti *Salzburg* (Ocna Sibiului, *Vízakna*) is bizonyítja ezt.

Ha tehát a régi *Wortz-land* (*Bortz* kún vezér földje), a későbbi *Burzen-land* eredetileg nem tartozott *Sibenburg* provinciához, akkor nyilvánvaló, hogy a mai „Siebenbürgen” azaz „Erdély” is csak később alakult ki a régi *Sibenburg* nevéből. A nagynémet ma is úgy hívja az erdélyit, hogy: *Siebenbüрге*. A középkori németiségben ez így hangzott: *Sibenburg*. S ahogy például a középfelnémet nyelvben a *Sachse*, illetőleg *ze Sachsen* származéke a *Sachsen* helynév, úgy vált a *Sibenburg*, illetőleg *ze Sibenburg* is ezzé, hogy: *Sibenburg*. E helynév első tagját: a *Siben*-t (azaz *Szeben*-t) később a nép már nem értette, illetőleg összezavarta a német *sieben* „hét” számnévvel, s ennek a népetymológiának eredménye a későbbi *Siebenbürgen* „hét vár”, majd pedig népies hanglágúval: *Siebenbürgen*. Ilyenformán lett a régi magyar *Havas-el-föld*-ből is *Havas-alföld*.

S ahogy a szűkebb értelemben vett, régibb „Transsylvania” és „Erdély” helynevek az idők folyamán az egész ország gyűjtőnévévé fejlődtek, akként vált a szebeni „Sibenburg” tartomány neve is az egész Erdély: „Siebenbürgen” gyűjtőnévé.¹³

Ami most a székelyeket illeti, heterogén, keverék származásukat igazolni látszik a sokféle székely nyelvjárás is. De csak látszik. Igaz, hogy a székelységben több, különböző nyelvjárás van. Vannak benne *ë*-zó és *ö*-zó nyelvjárások. S tudjuk, hogy szinte úgy ágaznak el, mint a nagy magyar nyelvjárások. Amde ne feledjük el, hogy testvér-nyelveinknek is éppen ez a nagy nyelvjárási tagoltság egyik fő jellemvonásuk. Nem is lehet az másképp olyan népeknél, amelyek több kisebb törzsre oszlottak. A lapp, a zürjén, a vogul-osztják, melyeknek egyikét sem beszél a székelynél nagyobb nép, kétségtelen egységük ellenére is a nyelvjárásoknak egész se-

13 E. I. Sz. I. 315.

regével dicsekedhetnek.¹⁴ Van például olyan zürjén nyelv-járás, amelyben az eredetibb *l* mássalhangzó következetesen *v*-vé változik: *löv*- és *vöv*-, akár csak *székěj* és *székőj*. Ez tehát nem helytálló ok.

Mióta a székelyekről tudunk, mindig önálló nemzetként szerepelnek. XIII. századi latinnyelvű okleveleink „Universitas nobilium Ungarorum, Siculorum, Saxonum et Cumanorum”-ról beszélnek.¹⁵ Ezek egytől-egyig *népnevek*. A székely és szász „székek” egyidőben keletkeztek. Mégsem voltak a szászok soha „székekben élő” németek. Sohasem nevezik őket „Siculi”-nak, „székekben élők”-nek. Csak éppen a székelyeket nevezték volna el a „székek”-ről? És vajjon miért? Hiszen állítólag „Ungari” voltak, miként a szászok „Saxones.”

Már II. István magyar király korában, amikor még nem alakultak ki a székely székek („septem sedes Siculorum”), a „Siculi” Magyarország nyugati részén harcoltak a király seeregében. Még pedig úgy említve, hogy: „Bisseni et Siculi”, meg úgy, hogy: „Syculi atque Hungari.” A „Hungari” külön felemlítése kirekeszti őket a „magyarság”-ból. A „Bisseni,” „Siculi,” „Hungari” tehát ismét csak *népnevek*.

A székelyek vándorlásáról tanúskodnak régi székely oklevelek is. Nem egyszer emlegetik például a *csanádi*, *besztercei* és *medgyesi* „székely nemzetségek”-et.¹⁶ Így szétszórtan nem telepedtek meg a székelyek állandó „székek”-ben; később már nem is találjuk őket ottan. Ellenben „nemzetségek”-re voltak osztva („tria genera Siculorum”). Tehát még akkor sem „székek”-ről, hanem egy nemzetségekre oszló *vándornép-ről* volt szó.

Már 1438-ban megalakult Erdélyben az „unio trium nationum.” Vajjon nem három *nemzetet* jelent-e ez, s nincs-e közöttük a székely?

A székely tehát vándornép volt, mint a besenyő és kún. Nem őslakó Erdélyben, hanem Magyarországból vándorolt be három rajban. Messze nyugaton, a Dunán túl is szerepeltek rége óta a „Siculi.” Mi különös van tehát abban, ha egyes helyneveken nyugaton is, meg keleten is feltalálhatók? Vagy ha Baranya, Verőce, Krassó, meg Szatmár és Háromszék megyékben *Karassó*, *Feketevíz*, *Feketeügy* folyónevekre találunk? (A bolgár-török *kara-šuv, köztör. *kara-sū* annyi mint *fekete-víz*; v. ö. a dobrudsai bolgár-szláv *Cerna-voda* nevét is.) De erről még lesz szó alább.

Éppen ezen bolgár nevek miatt nem állhat meg az sem, hogy a magyarok bejövetelkor csak „pár gepida és ó-szláv család” élt ott;¹⁷ mert a honalapítás korában és még később

14 E. I. Sz. II. 449. – 15 Hóman Bálint: „A székelyek eredete”, 1921.
– 16 Székely Oklevéltár, I. 48. – 17 Dr. Karácsonyi: „A magyar nemzet honalapítása.” 6.

is bolgár–török és bolgár–szláv lakosság nyomaira akadunk a Szerémségtől föl a Kárpátokig.¹⁸

Talán a „székelykedő” nyelvhasználat s a székely „rovásírás” is az erdélyi magyarság egy részének (vagy valami keverék népnek) politikai előjoga csupán, s nem ethnographiai különbség? S nem éppen Enlakán, a Nyikó-völgyi székelységben maradt-e ránk a székely rovásírásnak egyik legérdekesebb dokumentuma? Tehát éppen a székelységnek abban a részében, amelyet viszont mások (mint pl. Erdélyi Lajos dr.) nem az erdélyi, hanem a dunántúli magyarsággal próbálnak szoros kapcsolatba hozni.¹⁹ Pedig, aki a keresztúri, ő-ző és a háromszéki, ë-ző székely nyelvjárások közé eső homoródi, átmeneti székely dialektust ismeri, az tudja, hogy abban az átmeneti székely nyelvjárásban mind a nyugati (ő-ző), mind pedig a keleti (ë-ző) székelységnek jellemző tulajdonságaira rátalálunk. Ez a körülmény egymagában is a székely nyelvjárásoknak együvértartozását bizonyítja.²⁰ Ezt még lesz alkalmam bővebben is kifejteni alább.

Mindezek után mit tartsunk a székelyekről? Ha elfogadjuk Melich János dr. megállapításait (pedig el kell fogadnunk), melyek szerint a IX–X. századokban, s még azontúl is, a Szerémségben, a Tiszán túl és Erdélyben bolgár–török lakosság (és már bolgár–szláv is) volt,²¹ s ha elfogadjuk Karácsonyi János dr. megállapítását, hogy a székelyek a XI–XII. századokban a Szerémségben, a Tiszán túl, meg Erdélyben laktak,²² s ha ehhez még hozzátesszük azt is, hogy a bolgár–török *Karassó* és magyar párjai: *Feketevíz*, *Feketeügy* folyónevek ugyanazokban a korokban tűnnek fel és magyarosodnak meg ugyancsak a Szerémségben, a Tiszán túl, meg Erdélyben, sőt ez utóbbi helyen még a bolgár–török *Küküllő* folyónév, s Erdély tőszomszédságában az ugyancsak *r*-ező török *Szatmár* helynév is hozzájárul (a másik, magyarországi „uguz”, *z*-s török *Szatymáz* párja), akkor e nyomokon és e vonalon haladva eljutunk a „székely” népnévhez is.

De mi hát ez a név, ha se nem „szék-i”, se nem „vág-ó”? Ezt kérdezik majd tőlem. Nagyon egyszerű erre a felelet: a *székely* névnek semmi köze a „szék”-hez. A „székely” népnek pedig még kevesebb köze van a „gepidák”-hoz. Azelőtt „jip” lett volna a nevük. Csak maradjanak hát „jipek”, s ne legyenek most „zicker”-ek, meg „sichel-knecht”-ek: „út-vágók.” Mert először is *nincs bebizonyítva*, hogy Árpád gepidákat talált ott, s másodsor *nincs bebizonyítva*, hogy a *zicken* „vágni,” vagy a *sichel* „görbe kés” gepida szavak, vagy legalább is azok lehettek.

18 Dr. Melich: „A honfoglalás kori Magyarország” I., M. Nyelv, 1926.
– 19 M. Nyelv, 1926. – 20 Kriza: „Vadrózsák”, bevezetés. – 21 Dr. Melich: „A honfoglalás kori Magyarország” I. – 22 Dr. Karácsonyi: „A székelyek eredete és Erdélybe való települése”, 1905.

Ellenben egy *r*-ező („ugur”) nép nyelvében a köztörök *sekiz* „nyolc” számnév *sekir* lehetett, mint ahogy *dokuz* > *tokur* „kilenc” lehetett, vagy pedig *ikiz* > *ikir* > *iki* „kettő” lehetett. Továbbá a tör. *el, il* „felebarát, atyafi” névszóval összetéve a **sekir-il* „nyolc atyafi” ezzé rövidülhetett: **seki-il* > **sekil*, mint a köztörök *iki-indši* „második” (**ikiz-indši* > **ikir-indši*). Végül a „nyolc atyafi” jelenthetett „nyolc nemzetség”-et is, mint az *on-ugur* „tíz nemzetség”-et, vagy a *hetumoger* „hét nemzetség”-et.²³ A tör. **tengir* > magy. *tengēr* s a tör. **köken* > magy. *kökény* analógiája pedig az *i* > *ē* és *e* > *é* hangmegfelelést is igazolja (**sekil* > *zekel* > *székely*).²⁴

Megjegyzem még, hogy a köztörökben csak az *ijir-mi* (**ikir-miš*) „húsz” azaz „két-tíz” összetett számnévben maradt fenn a *z* > *r* hangváltozás, a *sekiz* „nyolc” számnév azonban a *z*-s törökségben változatlan maradt: *seksen* (**sekiz-on* > **sekiz-en*) „nyolcvan,” *sekiz-indši* „nyolcadik.” Ezekre még visszatérek alább.

S véleményem szerint olyan „ugur” (valószínűleg bolgár) török néptől származott, mely eredetileg nyolc törzsre oszlott, s az idők folyamán attól szakadt el (ősi nevét megőrizve) az a három nemzetség, mely később a magyarsághoz csatlakozott. A történelem is, a nyelv kutatás is több bolgár rajról tud. Ezek a bolgár–török rajok azonban az idők viharában elenyésztek. Nevükből is csak a *volgaiságukat* jelző „bolgár” epitheton („Hunni *Volgares*”) maradt fenn.²⁵

II.

A gepida-eredet kérdése.

Oly nagy természettudós, mint Helmholtz, az emberi repülés kérdésének nagy, tudományos vitájában arra az álláspontra helyezkedett, hogy az ember sohasem fog repülhetni, sem géppel, sem anélkül, mert az a természet törvényeivel ellenkezik. S ezt a kijelentést tudományosan be is bizonyította. S a mi összehasonlító nyelvtudományunk megalapítója, Budenz József, egy olyan tanulmánnyal foglalt székelt a magyar tudományos akadémiában, amellyel nyelvünknek török eredetét próbálta bebizonyítani. Hogy történhetett ez! Hiszen az emberi tudásnak minden kellékével rendelkezett mindakettő. Véleményem szerint úgy történhetett, mint a vonat-összeütközés. Rátermett férfiú vezeti a lokomotívot, tudja a feladatát, pompásan működik a gép is, de nincs helyén a sze-

23 Dr. Karácsonyi: „A magyar nemzet őstörténete”, 23. – 24 Gombocz: „Bulgarisch-türkische Lehnwörter”, 1912. – 25 Dr. Karácsonyi: i. m. 22.

mafór: „szabad”-ot mutat, mikor „tilos”. Ariadne fonala nélkül a tudós is eltéved az útvesztőben s elveti a sulykot.

S alkalmasint így van ez most Karácsonyi János dr. gepida-székely elméletével is. Átkutatott, összehordott rengeteg anyagot. De mit kezdjen vele? Akármerre fordul, ott a *székely hún-hagyomány*. Már pedig a Kárpátok övében nem lát se gótot, se hűnt, se avar: azoknak már se hírük, se hamvuk. De íme: mintha itt-ott gepidákat látna még, mintha hírüket hallaná. Csakugyan. A székelyeknek gepidáknak *kell* lenniök. Mert mások nem lehetnek.

De hátha mégis lehetnek? Hátha rossz irányt mutat a jelzőtábla?

„Aki nem tudja, vagy nem akarja tudni, hogy a székelyek ősei gepidák voltak, s hogy *csak a magyarok nevezték el őket* gyakran használt fegyverükről, a *sichel*-ről, székelyeknek, az sohasem nyer helyes képet az ő életükről.”²⁶

Honnan tudjuk, hogy a székelyek a gepidáktól származtak? – kérdi Karácsonyi.²⁷ Tudjuk először Béla király névtelen jegyzőjétől. „Amint Árpád seregei átkeltek a Tiszán, s Kórógyér mellett tábort ütöttek, a székelyek, akik előbb Attila király népei voltak (qui primo erant populi Athylae regis), békével odajöttek és önként kezesekül adták fiaikat. Erősen élt tehát a XII. századbéli székelyek közt az a tudat, hogy ők Attila népe voltak. Már pedig azon népek közül, amelyek valaha Attila szövetségesei voltak, egyedül a gepidák maradtak fenn. Ha tehát a XII. századbéli székelyek ősei Attila seregében harcoltak, azok mások, mint gepidák, nem lehettek.”

„Van azonban biztosabb adatunk is arra, hogy a XII. századbéli székelyek még ó-germán, azaz gepida nyelven beszéltek és így a gepidáktól származtak, s ezek a XII. század folyamán a székelyektől alkotott helynevek.”

Lássuk tehát egymás után mindakét bizonyítékot.

A székelyek ősei a Tisza táján Árpád elé járulnak, s nem így szólanak: „Nos, *Gepidae*, olim *Athylae regis populi*” – ahogy várhatnók, hanem emígy: „*Syculi, primo populi Athylae regis.*” Pedig Anonymus tudott a gótokról, gepidákról, alánokról, ahogy tudott a húnokról, avarokról; tudott Detréről (Theodorichról), ahogy tudott Attiláról. És mégsem magyarázza meg, hogy a meghódolók gepidák voltak, tehát azért valának hajdan Attila király népei, s hogy a magyarok utóbb „*Siculi*”-nak nevezték el őket a foglalkozásukról, mint ahogy megmagyarázza pl. Munkács vár elnevezését a „munkáival. Ez a bizonyíték tehát halva született, mert ez csak azt bizonyíthatja, hogy a *székelyek* valaha Attila király népe voltak, nem pedig azt, hogy *gepidák* voltak.

S itt mindjárt végezhetünk a gepidák hún-hagyományá-

val is. Nem én mondom, hanem Karácsonyi írja tanulmányában az itt következőket: „453-ban, mint tudjuk, Attila meghalt, fiai az örökségen összevesztek, s a velük addig szövetséges germán népek felhasználván az alkalmat, rájuk támadtak és kiűzték őket a későbbi Magyarország területéről. A húnok ellen szövetkezett germánok, nevezetesen a gepidák, herulok, rugiak, skirek fővezére és tanácsa e harcban éppen a gepida király, Ardariçh volt.”²⁸ Ezeknek az utódai tehát aligha dicsekedhettek Árpád előtt azzal, hogy az őseik Attila király népei valának. Hiszen éppen az ő elődei űzték ki Attila király fiait és népét az országból.

S most vizsgáljuk meg az „ó-germán, azaz gepida nyelven beszélő” régi székelyek helyneveit. De mielőtt azt tehetnők, tisztába kell jönnünk a gepida nyelvvel. Karácsonyi ugyanis azt állítja, hogy „a tiszáninneri részeken a gótokkal rokon és velük egy nyelvet beszélő gepidák laktak.”²⁸ Karácsonyi tehát azt gondolja, hogy az ó-germán, gót és gepida nyelv egy és ugyanaz.³⁰ Máshelyt is azt írja következetesen, hogy az ó-germán, gót és gepida „teljesen egyező nyelv.”³¹

Minthogy Karácsonyi a nyelvészet mezejére, még pedig a germanologia mezejére tereli a dolgot, mindenekelőtt ide kell iktatnom az alább következő helyreigazítást:

Az *ó-germán* nyelvet rekonstruálni tudjuk; a *gót* nyelvet Ulfilas művéből ismerjük. A *gepida* nyelvet nem ismerjük. De *ó-germán, gót és gepida*: az három különböző dolog. Az *ó-germán* a germán nyelvek őse, a *gót* egy valóban beszélt nyelv volt, a *gepida* pedig nem volt „teljesen egyező” a góttal, mint ahogy a hollandi nem azonos a némettel, vagy a dán nem a svédvel. Vagy talán a fõnt idézett *gepida, herul, rugi, skir* egytõl-egyig mind *gót* volt? Mint a *nyugati gót* és a *keleti gót*?

Az itt mondottakból következik, hogy a rekonstruált ó-germán nyelvanyag, vagy pedig a gót nyelv nem bizonyíthatja a *gepida* eredetét. Ha kétségtelen gót alak mutatható ki, az bizonyíthatja a gót eredetét, vagy ha helyes az ó-germán etymon, az eldöntheti, hogy pl. nem román, vagy szláv, hanem germán eredetű, de már azt nem, hogy gepida eredetű. Nem lehet azt mondani, hogy „ha valaki a régi *gót* nyelvet a régi székelyek személy- és helyneveivel összehasonlítja”, megtalálja az összeköttetést a régi székelyek és a *gepidák* közt.³²

Ezeknek előrebocsátása után most már tüzetesen megvizsgálhatjuk a második bizonyítékot is.

Nyilvánvaló, hogy ha az erdélyi székelyek a XI.–XIII. századokban, amikor Karácsonyi szerint oda vándoroltak, még a gepida nyelvet beszélték,³³ akkor nem gót nyelvvel kell a helyneveket megmagyarázni, hanem a *gepida* nyelvvel. Az

28 U. o. 226. – 29 U. o. 225. – 30 U. o. 228, 237. – 31 U. o. 241. 32 U. o. IV. 241. – 33 U. o. 236.

erdélyi szászoknak abban a korban kellett velük érintkezniük, hiszen szomszédai voltak. És érintkezniük kellett a német lovagrenddel is, melynek egész kis tartománya volt ott. Eszerint három németfajta nép lakott ott egymás mellett. A felnémet, alnémet és *gepida* nyelvemlékeket kell tehát felhasználni, nem a gót nyelvet.

Még egy nyelven belül is találhatunk különböző fejlődési fokokat, melyeket az etymológiában nem lehet figyelmen kívül hagyni. A provanszál más, mint a francia, a katalán más, mint a spanyol. A középfelnémet *wîhnacht* az újfelnémet *weihnacht*. Ha pl. a magyar a szásztól venné át e szót, úgy ejtené, hogy: *vínak*, ha pedig a svábtól, akkor úgy, hogy: *vájnak*. S ha a régi magyar vette volna át a középfelnémetből, akkor a régi *vínak* alak ma úgy is hangozhatna, hogy: *vénak*.

A *székely* név a régi nyelvben *zekel*,³⁴ mert régen az *sz-etz*-vel írták. Nekünk tehát ebből az alakból kell kiindulnunk. Ugyanabban a korban a németek *zeckel*-t, *zockel*-t írtak. Hasonló módon írtak *Küküllő* helyett is *Kuckel*-t, *Kockel*-t.³⁵

Végül meg kell állapítanom azt is, hogy nyelvünkben szláv jövevény-név ugyan pl. a *Kovács*, vagy német jövevény-név pl. a *Pintér*, de ezekkel együtt a *kovács* és *pintér* közszókat is átvette és használja nyelvünk egyaránt. Hogy gondolja tehát Karácsonyi, hogy a „német” *Zekel* név átvételekor a *sichel* „görbe kés” közszót³⁸ nem vették át és nem használták eleink? Hiszen az oly fontos foglalkozási eszköz nevének is ismeriök kellett, *ha arról nevezték el őket!*³⁷

Már most vagy áll az, hogy a székelyek neve a XI.–XIII. századokban *Sichelknecht* „út-vágó” volt, melyből a magyarok a *knecht* szót elhagyták, továbbá, hogy a *sichel*-ből úgy lett *székely*, mint *tiegel*-ből *tégely*,³⁸ vagy pedig nem áll. Mert ha áll, akkor azt kell kérdeznünk Karácsonyitól: miért hívták a XIII. századi németek a székelyeket *zeckel*-nek, meg *zockel*-nak?³⁹ Holott a „görbe kés”-t *sichel*-nek hívták.⁴⁰ Hiszen a XI.–XIII. századokban még *sichelknecht*-ek voltak, s még ők is németek voltak, mint szomszédai: a német lovagok és a szászok.⁴¹ Vagy miért nem hívták őket *jip*-nek, hiszen az volt az eredeti nemzeti nevük, s még akkor németek voltak, mint a szomszédai? De még az eredeti *jip*-eket is *Gepiden*-nek nevezik maguk a németek is. Vajjon miért?

Ha valahol, akkor az etymológiában van szükség a legnagyobb óvatosságra. A macedóniai Prespa-tó vidékén van egy *German* nevű helység. Ez a helynév tehát nemcsak, hogy *-man* végződésű, hanem a szó szoros értelmében *german*. Már

34 M. Okl. Szót. – 35 Dr. Melich: „A honfoglalás kori Magyarországon” I. – 36 E. I. Sz. IV. 233. – 37 U. o. 241. – 38 U. o. 233. – 39 U. o. 236, 242. – 40 U. o. 233. – 41 U. o. 234.

most szabad-e erre légvárakat építeni! Rásütni az ó-germán, gót, vagy akár gepida bélyeget? S aztán összekeresni a többi *-man* végződésű balkáni és törökországi helyneveket s besorozni az „ó-germán” családba? Vajjon nem inkább Radloff-nak van-e igaza, aki pl. bebizonyította, hogy az egyik török nyelvnek *taš* „kő” szava egy másik török nyelvben egészen szabályszerűen változott *čol*-lá?

De térjünk vissza Karácsonyi szófejtéseihez. A *Rigmány*, *Vácmány*, *Ostormány* neveket megtetézem még a háromszéki *Kotormány*-nyal is. S rásütöm, hogy török helynév: *Katormány tör. *Kart-orman* „száraz erdő” (v. ö. „Száraz-patak”).

Ha a háromszéki *Osdola* helynév a gót *Usdila* párja, akkor a háromszéki *Zalán* (*Zalán-patak*) helynévre rásütöm a bolgár *Szalán* fejedelem nevét.

A *Szilamár* s az ó-germán *Volkmar*, *Thietmar*, *Thankmar* mellé odaállítom a *Szakmár*, *Szatmár*, *Akmár* helyneveket és ezekről azt állítom, hogy török nevek.⁴² Sőt azt állítom, hogy az *Ajton* sem ó-germán, hanem török helynév.⁴³

A gót *Átány* (*Atharich*) mellé pedig odaállítom a török *Sárkány* hely- és személynévet.

Nem természetesebb szómagyarázatok-e ezek, mint a mesterkéltséggel ó-germán *Drudhart* > *Drudart* > *Trudard* > *Trudald* > *Turudald* > *Turdalt* > *Turdád* > *Tordád* > *Tordát-félék*,⁴⁴ melyek veszedelmesen emlékeztetnek az *alopex* > *lopex* > *opex* > *pex* > *pux* > *fuchs*-félékre? Több ezekben a „Dichtung”, mint a „Wahrheit”, több az „Irrtum”, mint az „Erkenntnis.”

De még tovább megyek. Azt állítom, hogy a *Küküllő* is bolgár-török folyónév, s a *Feketeügy* is a bolgár *Kara-šuv* párja. S mi több, van bolgár-szláv *Trnava* és *Cernavoda* is ezek mellett (ez utóbbi Dobruzsában), s *Karassó* és *Feketevíz* van a Szerémségben és a Tiszán túl is.⁴⁵

Még azt is állítom, hogy a Vág-völgyi székelyek is törökök voltak, mit a XIII. századi turóci *Bessenew*, *Vahot*, *Itimer* személynévek bizonyítanak.⁴⁶

Nem állhat meg tehát az a kijelentés, hogy a „régiszekegy személy- és helynevekben semmi nyoma sincs az ugor-török hatásnak.”⁴⁷

Ellenben a Berettyó-völgyi *Perman*, *Bermann* ma is élő név, s odaállítom mellé a ma is élő erdélyi *Petzmann* nevet is. *Petz* ma is annyi mint *Bär*. Tehát a *Petzen*, *Batzen* és *Bacon* sem kell, hogy éppen „ó-germán” név legyen. S nem Karácsonyi írta-e meg, hogy a magyarok már 881-ben, tehát még Etelközből, betörték a frank Pannóniába fogolyszerzés végett,

42 Dr. Melich: „A honfoglalás kori Magyarország.” I. – 43 Dr. Melich, i. m. – 44 IV. 237. 45 Dr. Melich, i. m. – 46 Dr. Melich, M. Nyelv, 1926. – 47 E. I. Sz. 240.

s 892-ben már Arnulf német császárral együtt harcoltak a morva-szlávok ellen?⁴⁸ Ezek részint régi, részint későbbi *német* származású magyar hely- és személynévek.

A Mátra-alji *Atkár* < *Odoaker* és *Oldruh* < *Ardarich* származtatás pedig nagyon merész, mert *Ottokár* és *Oldruch*-féle nevek egyes északi szláv népeknél is régóta vannak, s az előbbi nem *gepida* személynév.⁴⁹ Ha Eger táján *slok* > *Szalók* név keletkezhetett,⁵⁰ akkor *vldrug* > *Oldruh* is keletkezhetett. Ha tehát a *Hór* patak nevében is „vágó”-t: *hauser*-t gyanít, az egy kissé délibábos ízü („mint *pauer*-ból *pór*”).⁵¹ A többi ó-germán név sem *gepida* név, ha ugyan „ó-germán.”

Mi tehát az eredmény? A székely hely- és személynévek közt vannak török, szláv és germán elemek is. Ami azonban *germán*, az sem kifejezetten *gepida*, pedig itt azt kell bizonyítani. Mert a „*germán*” csak gyűjtőnév, nem *nyelv*, miként a „szláv” sem *nyelv*; az „ó-germán” pedig „germán”-nyelvek öse. S vannak *régi* germán nyelvek és *új* germán nyelvek. Régi germán nyelv pl. a *gót* is, de régi germán nyelv az *ó-felnémet* is, melyet nem szabad összetéveszteni az ó-germánval, mint ahogy az ó-izlandit nem szabad az ó-skandinávval. A *gót* pedig nem *gepida*, mint ahogy a *gepida* nem *herul*. A gót neveket tehát félre kell tenni s a *gepida* neveket kell elővenni. Ilyen *gepida* név lett volna az *Ardarich*, melynek egyeztetése XIV. századi *Oldruh* névvel azonban nem fogadható el.

Ha még voltak Pannóniában gepidák a IX. század végén, akkor nem valószínűbb-e az, hogy a magyarok elől átmentek a frank birodalomba, fajtstvéreikhez? Hiszen a magyarok nyugat felé nyomultak *a németek ellen*. Mert az az egy salzburgi adat „úgy tudja”, hogy 870 körül még volt ott néhány *gepida* maradvány,⁵² nem sokat nyom a latban. Még kevésbé jöhet számba az a görög híradás, hogy „a gepidák a magyarokkal együtt” a nyugati keresztény hitre tértek át,⁵³ mert ugyancsak görög forrás adta hírül azt is, hogy a magyarok a görög kereszténységre tértek át.⁵⁴ Gótok azonban semmiesetre sem voltak már ott.

De hátra van még a székelyek *hún-hagyománya*, mely szerint ők a húnok utódai és Attila népei voltak. Ezt a hagyományt én elfogadhatónak és igazolhatónak találok. A bolgárok nem háborgatták a menekülő magyarokat Etelközben, pedig a bolgárok földje volt az. S nem ők támadtak rájuk, hanem a magyarok támadták őket hátba. Ők csak védekeztek ellenük és legyőzték a magyarságot. Azután sem üldözték, mikor tovább menekültek. Annál kevésbé lehetett ellenségük az új hazában, Pannóniában az a bolgár raj, vagy törzs, amely

48 Dr. Karácsonyi: „A magyar nemzet őstörténete”, 65 – 49 E. I. Sz. IV. 229. – 50 U. o. 231. – 51 U. o. 227. – 52 Dr. Karácsonyi: „A magyar nemzet őstörténete”, 93. – 53 E. I. Sz. IV. 240. – 54 Dr. Karácsonyi: „A magyar nemzet honalapítása”, 77.

még nem szlávósodott el, mint az ugyanott lakó többi bolgár testvérei, hanem megőrizte eredeti török nyelvét és szokásait, s amely valóban Attila népei közül való is lehetett. A hunok ugyanis, a III.–IV. századokban az Ural folyótól a Volga felé nyomulva el nem kerülhették az ott lakó ugur-török népeket, köztük a Volga középső szakaszán tanyázó bolgárokat sem. Már akkor érintkezniök kellett ezeknek a hunokkal és a nyomukba lépő ugur-török népekkel. Az V. században Attila birodalma a Dunától a Volgáig és a Kaspi tengerig terjedt, s magába foglalta az ott lakó népeket. Attila halála után az V. század második felében Attila fiai az Al-Dunától a Dnjeperig menekültek gepidák elől, hová ugyanakkor a bolgárok is bevonultak a Volga mellől. Tehát *a bolgárok mellett* kellett meghuzódniok, s egy részük *be is olvadhatott* a bolgárságba, mint ahogy más részük később az avarokhoz csatlakozott, midőn azok a bolgárokkal együtt őket is meghódították (a VI. század közepén). Így került össze hún, avar és bolgár, s így maradhatott fenn egy eredetibb, teljesebb *keleti* hún-hagyomány.

Nyugaton is „Hunni Volgares”, azaz *volgai húnok* néven ismerik a bolgár népet.

És itt van a „hún-székely” írás, vagy – amint mi mondjuk – a székely rovásírás. Mert a hagyományban *hún-székely írás* a neve. Erről a következőket írja Karácsonyi: „E gepida maradványok ősei, amikor még önálló nemzetet alkottak, a IV. század végén, felvették a kereszténységet, de nem a nyugati, latin papoktól, hanem a görögöknél tanult ariánus püspököktől és papoktól. Ezek azután megtanították a gepidák főembereit az akkori görög írásra is.”⁵⁵ Erre a semmivel sem bizonyítható állításra a következőket kell ideiktatnom. Nem szólva arról, hogy éppen Karácsonyi szerint a gótok és gepidák egynyelvű és egyféle (ariánus) keresztény műveltségű népek voltak, ennél fogva az írásuk is csak az Ulfilas gót írása lehetett, van itt más, nyomósabb argumentum is. *Németh* Gyula ugyanis már 1917.-ben kétségbevonhatatlanul megállapította, hogy a székely rovásírás ó-török írás.⁵⁶ A jenísszei (altaji) ó-török felíratok bizonyára nem görög eredetűek. Már pedig a székely rovásírás szintén jobbról balra haladó, mint a kök-török írás, holott a görög írás már a Kr. e. V. század óta balról jobbra haladó.⁵⁷ A székely írásban van ugyan néhány (talán négy) jövevény betű is. Eredetük még *viṭa* tárgy: kettő görögnek, kettő meg héber eredetűnek látszik.⁵⁸ Mások szerint⁵⁹ ez utóbbiak glagolita betűk. Mert az ó-szláv írásban is vannak ilyen vitás betűk.

Németh Gyula feltevése nem is olyan lehetetlen. Nagyon

55 Dr. Karácsonyi, i. m. 8. – 56 Nyelvtud. Közl. XLV. – 57 Dr. Melich, M Nyelv. 1925. – 58 Dr. Melich, i. m. – 59 Németh Gyula, i. m

könnyen lehet, hogy ezek mind egy közös forrásból származtak. Gondoljuk csak el a következőket. A 679. esztendőben a bolgárok átkelnek az Al-Duna jobb oldalára. A VIII. században a görögök szomszédai. A 862-ik évben Konstantin (Cyrill) összeállítja az ó-szláv (glagolita) betűsört a nagymoraviai szlávok részére, még pedig görög s talán héber jegyekből. 863.-ban a bolgárok keresztények lesznek. 885.-ben Method tanítványai (Konstantin utódai) Nagy-Moraviából a Dunán hajózva lemennek Bolgárországba (Belgrádba). A magyarok pedig csak 863-ban menekülnek Lebediából Etelközbe, s 863-tól 896-ig még Etelközben vannak, a Szerémséget pedig csak a X. század első felében veszik birtokukba.

Ha tehát a bevonuló magyarok nem gepidákat, hanem bolgárokat találtak az ország délkeleti részein (a Szerémségben, a Tiszán túl, Erdélyben), akkor ez a kérdés is megoldottnak tekinthető. Hiszen a XIII. század végén még a kúnoknak is volt ilyen ó-török írásuk.⁶⁰

Néhány jellemző bolgár-török folyónév még ma is eligazít azon a délkeleti vonalon. Baranya, Verőcze, Krassó, s aztán Szatmár, Háromszék megyékben fennmaradt a bolgár-török *Karassó*, azaz **kara-suv* (köztör. *kara-sü*) „fekete víz” emléke még pedig a török mellett magyar alakjában is: *Feketevíz*, *Feketeügy*, sőt Dobruzsában bolgár-szláv alakjában is: *Cernavoda*.⁶¹ S Erdélyben fennmaradt még a bolgár-török *Küküllő* is (a szláv *Trnava*).

Ezek a IX.–X. századi bolgár nevek kétségbevonhatatlan tanúbizonyságok. Nem állhat meg tehát Karácsonyinak az az állítása, hogy a magyarság bevonulásakor csak „pár gepida és ó-szláv család” éledélt ott.⁶² A XI.–XIII. századokban pedig már a *székelység* nevééről is („*Siculi*”) tud a magyar történelem. Csakhogy a *magyarokkal*, *szászokkal* és *kúnokkal* együtt említi őket („*Universitas nobilium Ungarorum, Siculorum, Saxonum et Cumanorum*”), világos jeléül annak, hogy *nemzetekről* van szó, s nem megyékben meg székekben élő néposztályokról.⁶³ Ezt bizonyítják krónikáink is (Anonymus, Képes Krónika), amelyek a *besenyőkkel* és *magyarokkal* együtt emlegetik őket: „*Bisseni et Siculi*”, „*Syculi atque Hungari*.” (A latin *Siculus* *i*-jére nézve is v. ö. a latin *Bissenus*-t.)

Jogosan föltehetjük tehát, hogy az akkori székelyek törökök (valószínűleg bolgárok) voltak, s hogy a *székely* név is török név volt. S ismervén e névnek régi magyar alakját is: *zekel*,⁶⁴ ekként következtethetünk: ha török név volt, akkor úgy lett a magy. *zekel* egy tör. **sekil* névből, mint ahogy *tenger* szavunk származott a tör. **tengir* alakból. De miképen ke-

60 Németh Gyula, i. m. – 61 Dr. Melich: „A honfoglalás kori Magyarország” I. – 62 Dr. Karácsonyi: „A magyar nemzet honalapítása”, 6. – 62 Hóman Bálint: „A székelyek eredete”, 1921. – 64 M. Okl. Szót.

letkezhetett ez a tör. **seki*? A tör. *i* magánhangzó gyakran kiesik a szóból, úgy, hogy a későbbi *i* eredetibb és teljesebb *ii* helyett van. Így például *iki-indši* helyett *ikindši* „második” járja a köztörökben, vagy *jedi-indši* helyett *jedindši* „hetedik” sőt még **jedi-miš* helyett is *jetmiš* „hetven”, **sekiz-on* > **sekiz-en* helyett meg *seksen* „nyolcvan” használatos. Vajjon nem eshetett-e ki hasonló módon a **seki* névből is az *i*, s vajjon nem **seki-il* volt-e a teljesebb alakja? S már most ez esetben mit jelenthetett elsősorban a **seki* előtag? Erre már könnyebb a felelet: ez a **seki* alkalmasint úgy keletkezett, mint a köztör, *iki* „kettő” számnév: *ikiz* > *ikir* > *iki*, tehát *z* > *r* hangváltozással és hangkopással s akkor a köztör *sekiz* „nyolc” számnevet ismerhetjük föl benne, mely tehát ekként változott dolgunk, melynek első tagja a *seki* vagy **seki* „nyolc” számnév, s a második tagja egy *il* névszó. Van is a törökségben egy ilyen *il*, *el* névszó, mely „felebarát”-ot, „atyafi”-t jelent. Ennek a származéka a köztör. *ile* „-val, -vel, -stul, -stül együtt névutó is. A **seki-il* > **seki* összetétel tehát azt jelentette, hogy: „nyolc atyafi”. De jelenthette később azt is, hogy: „nyolc szomszéd”, „nyolc társ”, vagy „nyolc törzs”.

Ámde a török köznyelvben a *sekiz* nem lett *seki*-ré. Ilyen következetes és jellemző *z* > *r* hangváltozást csakis az *r*-ező úgynevezett „ugur” törökségben találunk. S ebből az következik, hogy a **seki* is ilyen ugur-török nép neve volt. S akként vonódott össze az eredetibb **sekiz-il* > **seki-il* összetételéből, mint ahogy pl. a *tokur-ugur* > *tokurgur*, meg az *otur-ugur* > *oturgur* > *otugur* török népnevek is.

A fejlődési foyamat tehát ez volt: **sekiz-il* > **seki-il* > **seki-il* > **seki*, mint: *ikiz-indši* > *ikir-indši* > *iki-indši* > *ikindši*. A *seki* > *zekel* > *székely* nevek magánhangzói pedig úgy felelnek meg egymásnak, mint a tör. **tengir* > magy. *tengēr* és a tör. *köken* > magy. *kökény*.⁶⁶ Végül a jelentésfejlődés az *on-ugur* > *ongur* „tíz ugur”, „tíz törzs”, meg a *hetu-moger* „hét magyar”, „hét vezér”, „hét törzs” mintájára ez volt: **seki-il* > **seki* „nyolc atyafi”, „nyolc nemzetség.”⁶⁷

Vizsgálódásom eredményeképpen tehát a székelyeket török eredetűeknek tartom, még pedig *r*-ező, ugur-törököknek. Olyan ugur-török néphez tartozhattak, mely nyolc nemzetségre oszlott, s annak három nemzetsége csatlakozott később a magyarsághoz. Lehetek tehát bolgárok is. Történelmi nehézségei ennek nincsenek. Sőt a székely népballadák is, melyek körül szintén hosszas vita keletkezett, s melyeket szintén román átvételeknek tartottak, (v. ö. „Vadrózsa-per”), nagyon könnyen a balkáni bolgár-török, délszláv és görög népköl-

65 Németh Gyula, M. Nyelv, 1921. – 66 Gombocz: „Bulgarisch-türk. Lehnwörter”, 1912. – 67 Dr. Karácsonyi: „A magyar nemzet őstörténete” 23.

tésnek régi emlékei lehetnek. Mindenesetre keleti jellemvonásuk van: a fátumnak erős szerepe van bennük.

Hogy mikor keletkezhetett a **sekil* név, azt már bajosabb megállapítani. Mindenesetre nagyon régi népnév lehet. Az egységes, altaji őstörökség körülbelül a Kr. e. III. századig maradt együtt. Azután történt az első megoszlás „uguz” és „ugur” törökökre. Akkor még csupán a $z > r$ hangváltozás különböztette meg egymástól a két nagy családot. Csak a keresztény időszámítás kezdetén szakadtak ezek több ágra.⁶⁸ Az „uguz” („uz”) ágakhoz tartoztak pl. a húnok, kúnok, kazarok, besenyők, tatárok; az „ugur” ágakhoz pedig az avarok, bolgárok, onugurok stb. Tehát vagy még Kr. e. I. században, vagy már a Kr. u. I. században keletkezhetett e név. Hogy így, változatlanul, ősi alakjában fennmaradhatott napjainkig, arra a finn-magyar nyelvcsaládban is találunk példát. Ilyen pl. nyelvünknek *nép* szava is, mely eredetileg szintén összetett szó volt: **ně-pi* „nő-fi”; a zürjénben pl. ma is *nil-pi* „nép”. A **nělp*, **něp* összetétel azonban nem változott *něf*-fé nyelvünkben, már nem vett részt a magyar $p > f$ hangváltozásban, hanem megtartotta ősi alakját.⁶⁹

De a dunántúli magyarsággal sem kell egy kalap alá fogni a székelységet, vagy annak egyik részét: az *ő-ző*, kereszturi székelységet.⁷⁰ A homoródi székely nyelvjárás (Udvarhely-megye keleti részén) és *ě-ző* (keleti) székelység közti átmenetet és kapcsolatot. Már régen és kétségbevonhatatlanul megállapította ezt Kriza János a „Vadrózsák” bevezető részében. Sokáig jártam-keltem a Homoród-vidéki székely nép között és meg kellett erősítenem Kriza véleményét. Tényeket nem lehet és nem szabad egyszerűen félrerakni. Mert abban az átmeneti székely nyelvjárásban valóban mind az *ő-ző*, mind pedig az *ě-ző* székelységnek *jellemző* tulajdonságaira rátalálunk. Ez a tény már magában véve is a székely nyelvjárások együvértartozását bizonyítja. Az *ě-ző székěj* pl. így mondja: ahajt mēnnek a tehenyēk *ēs*, az *ő-ző székő* ezt így ejti: ahajt mōnnek a tehenyōk *is*, a homoródi *székőj* pedig imigy illegeti: ahajt mēnnek a tehenyōk *ēs*. De már azt egyikük se „nézi”, hogy kű van-*ě* a *lú* útjába”, mint a nyugati magyar, hanem azt nézi, meg nőzi, hogy *kő* vagy-on-*é* a *kabalája*, meg a *kábálája* útjába.” Szó sem lehet itt másról, mint *székely* nyelvi kapcsolatról, azaz a székely nyelvjárás *egységéről*.

Karácsonyi szerint a székely szétszórta, hegyvidéki erdők széléin tanyázó és kis állatok tenyésztésével foglalkozó nép volt.⁷¹ Szerintem ebből semmi sem következik. A kún is hasonló körülmények között élt Moldvában és egészen más körülmények közt a magyar Alföldön. Az ázsiai pusztáról jött nomád törököt sem rónaságon keressük Kisázsiaiában.

68 Dr. Karácsonyi, i. m. 17. – 69 Budenz: M. Ug. Szót – 70 Dr Erdélyi Lajos, M. Nyelv. 1926. – 71 E. I. Sz. IV. 240.

S tudomásom szerint a német „Lanz-knecht” csupán *népetymológiás* alakja az eredeti ném. „Lands-knecht” szónak, (melyben a „knecht” *vitéz*-t jelentett). Alighanem ilyen „népi” etymológián alapszik a Karácsonyi „Sichel-knecht” szava is.

Kevés mondanivalóm van még hátra. Elsősorban az, hogy már 1926. július 5-én megírtam az „Ellenzék” 147. számában, hogy a „tria genera Siculorum” nem három „nemzet”-et, „nép”-et (*gens-t*), hanem három „nemzetség”-et, „nem”-et (*genus-t*) jelentett. *Genera*, nem *gentes*. A nyelven nem szabad erőszakot tenni, mikor világosan beszél.⁷² Hogy e nemek közt régi jövevény-nevűek is vannak, az kétségtelen. Pl. a székely *Boroszló* személynév a szlavón *Braslov* mása lehet.⁷³ A Szerémségben, a Dunán túl már régen érintkeztek a frankokkal is. (Tudjuk, hogy később más vendégnépekkel, mint pl. olaszokkal, északi szlávokkal is érintkeztek. Ezt speciális szókincsük is bizonyítja, valamint az „Olasztelek”, „Oláhfalú”, „Oroszhegy” helynevek is.) De úgy van ez a kúnoknál is. Ott is találunk másfajta telepéseket az előjogokat élvező kúnok „szállás”-aiban. Ugyanott hívtam fel Karácsonyi figyelmét arra, hogy krónikáink a *székelyeket* a *besenyőkkel* együtt, mint külön népet emlegetik („Bisseni et Siculi”, „Syculi atque Hungari”) „kik „ősi szokás szerint” a magyar seregek élén haladtak, s együtt futamodtak is meg a csatában.

S végzem egy kis helyreigazítással. Én nem azt állapítom meg székely nyelvtanulmányaimban, hogy egyes székely nyelvjárásokban a dunántúli, másokban meg a dunáninnyi magyar nyelvjárások jellemző tulajdonságai találhatók fel,⁷⁴ hanem épen ellenkezőleg az egyes székely nyelvjárások közti átmenetre mutattam rá, tehát a székely nyelvjárások együvé-tartozását hangsúlyoztam még legutóbb is dr. Erdélyi Lajossal szemben.⁷⁵ Hogy az utódaim más útra tértek, az nem az én hibám. Itt csak annyit ismétlek meg röviden, hogy a nyugati magyar nyelvjárásokban (különösen abban, amelylyel a keresztúri székelységet próbálták kapcsolatba hozni) az ilyen nyelvvalakok, mint: *lú, kú, szíp, (-búl, -bül, -rul, -rül, -tul, -tül, stb.)* közönségesek, míg a székely nyelvjárásokban ilyen nyelvvalakok nem használatosak. Ezt nemcsak a székelységnek olyan alapos ismerője, mint Kriza János, állapította meg és igazolta népnyelvi gyűjteményeivel, ezt minden jóhallású ember az első pillanatban észreveszi, még a nem nyelvtudós is.

S most a székely-kérdés választóján megállva, én is *Kelet felé tekintek*, mint a turáni síroknak porladozó csontvázai.

Steuer"János

⁷² E. I. Sz. IV. 250. – ⁷³ Dr. Karácsonyi: „A magyar nemzet őstörténete”, 65, 92. – ⁷⁴ E. I. Sz. IV. 248. – ⁷⁵ E. I. Sz. II. 449.

I.

Erdélyi alchimisták.

szellemi élet első nyomainak számbavehető idején, Európaszerte az aranycsinálás lázas hóbortja tartotta fogva a középkori mysticizmus sallangjával felcicomázott elméket. Nem volt társadalmi rend, ahová „aranyláz” be ne fészkelődött volna, nem volt tudomány, amelyet a csalóka ragyogású tan el ne kábított volna. A „Bölcsek kövének”, annak a csodaszernek, amely minden betegséget meggyógyít, minden nemes fémeket arannyá változtat, a keresése, feltalálásának a hite nagy elméket, józan és világosan látó lelkeket ejtett hatalmába s nagy vagyonokat pusztított el. Még a jóval későbbi idők során Lavoisiernek korszakot alkotó tevékenysége sem volt képes befolyásolni a rajongókat, az Alchimistákat, sőt a kémiaának a legújabb időben produkált csodás alkotásai sem győzték meg azokat, akik még mindig hisznek pl. a higanyból való aranycsinálás lehetőségében, transmutációjában.

Az alchimiaának nevezett művészet eredete mélyen belenyúlik az ó-kor misztikus homályába s állítólag „Hermes Trismegistos”¹ (K. u. 280.) egyiptomi paptól származik. Az egyiptomiaktól a görögök, majd a rómaiak, később az arabok s a germánok vették át ezen ismereteket. Hasonlóképpen „a Chémia vagy Chymika” szót is, mely alatt a negyedik században, a fémek nemesítésének a művészetét értették.²

Az a hit, hogy a bölcsek köve előállítható, elsősorban Aristoteles tanával állott okszerű összefüggésben. Aristoteles szerint az anyag egy, amelynek tulajdonságait emberi erővel lehetséges bizonyos műveletekkel módosítani, megsemmisíteni, – helyettök újakat előidézni. Számos tény igazolni látszott Aristoteles tanait. Ime egy példa: egyes

¹ *Dr. Orient: Beiträge zur Geschichte der Alchemie in Krennitz. Pharm. Post Wien. 1927. No. 32. 33.*

² *Ruzitska Béla dr.: A Bölcsek köve. Gyógyszerészeti értesítő; Budapest, 1900. 99. 1.*

bányákban kékes-zöld színű folyadékot találtak a régiek, melyben minden vas tárgy vörösrézzé változott, egy más esetben a réz cinkkel összeolvasztva olyan lesz, mint az arany, stb., ami Aristoteles tanát, az anyag transmutációját igazolta. Ezek a feltevések, az ilyen és ehhez hasonló tények és anyagváltozások biztosították azután az alchimiának, e talizmánnak tizenöt századon keresztül tartó hatalmát.

Kopp,³ a kémia történetének klasszikus írója az alchimiáról a következőket írja: Az alchimisták feladatuknak főképp két titkos szer előállítását tekintették, amelyekkel azután a fémek nemesítése véghezvihető. E szerek egyike, a nagy magisterium (vörös oroslán, vörös tinktura, nagy elixir) a fontosabb, nemcsak ezüstöt, hanem nemtelen fémeket is, mint például ólmot, higanyt arannyá változtat. E szernek az alchimisták nemcsak fémmesítő hatást tulajdonítottak, hanem azzal a képességgel vélték felruházottnak, hogy minden betegséget meg is gyógyít, véneket megifjít, az életet meghosszabbítja stb. Ez utóbbi esetben azonban feloldva és hígítva, kis adagokban, mint iható aranyat (aurum potabile) kell használni. Ha a készítménynek mindezen tulajdonsága megvan, akkor a bölcsek köve (az élet panaceája) nevét viseli. A másik titkos szer, a kis magisterium (fehér oroslán, fehér tinktura) csakis ezüstté változtatja a nemtelen fémeket.

Hogy szert tehessünk a bölcsek kövére, első sorban is a legfontosabbat, az őszanyagot a materia primát kell megkapnunk. Ha megvan az őszanyag, akkor a többi már gyerekjáték, mondták a materia primát kereső aranycsinálók, a legrégebb időtől a legújabb korig. A materia primából a bölcsek mercurja készül (mercurius philosophorum, materia prima, matura, chaos, aroth nevet is adtak; egyik alchimista, Rogen Baco leo viridisnek, zöld oroslánnak is nevezi). A bölcsek merkurja azonban lényegesen eltér a közönséges higanytól, mondják az alchimisták, mert ha bizonyos anyagokat teszünk hozzá, a benne lévő erő fel szabadul, s ez az anyag a bölcsek aranya, amely szintén nagyon különbözik a közönséges aranytól. E két aranyat most már egymással keverjük, a keveréket pedig a levegő elől elzárva, csekély hőnél, hosszabb ideig pállítjuk. E folyamat a cineratio (putrefactio, corruptio, az anyag elaltatása, megölése), amelynek terméke a caput corvi, hollófejnek nevezett fekete test. Erre a digerálást folytatjuk, minek folytán a fekete test fehérré változik. E műtét albificatio

³ Hermann Kopp: Geschichte der Chemie. Braunschweig 1844. II. 225. Schwarz Ignác: Magyar alchimisták, Terra. Tud. Közlöny. Budapest, XXIII. köt. megjelent fordítása

tio (resurrectio, ébresztés, tisztítás), a kapott termék pedig fehér hattyú nevet visel. Ezután erősebb tüzet használunk, mire az anyag sárga, végre fénylő vörös színt ölt: s ezzel a bölcsek kövének előállítása teljesen be van fejezve.

Hogy az erdélyiek között is találunk alchimistákat, annak okát főleg abban találjuk, hogy az erdélyiek a külfölddel, főképpen az alchimiát nagyon is űző Németországgal összeköttetésben állottak. Erdélyt számos utazó járta be, a többek között 1531. táján⁴ a nagyhírű orvos-chemikus, Paracelsus, aki közép európát bejárva, útjába ejtette Erdélyt és Magyarországot is.

Az erdélyi hegyek dús ércei, folyóinak arany tartalmú homokja, értékes anyagot képezett a vándor alchimisták transmutációjában. Az alchimiának általános elterjedéséhez még hozzájárult továbbá az uralkodóktól való támogatás is.

Már a XV-ik században Zsigmond király udvarában foglalkoznak alchimiával, sőt, amint Laaz János cseh alchimista – aki a királynőt 1440. körül meglátogatta – beszéli, hogy Zsigmond király neje Borbála „A szent művészet e női híve” rézből és arzénből ezüstöt állított elő; színaranyat pedig réz és ezüst hozzá tételével.

Miksa magyar király uralkodása idején, de különösen fiai, II-ik Mátyás, főleg pedig II-ik Rudolf uralkodása alatt az aranycsinálás mestersége nagyban fellendült. A históriából tudjuk, hogy II-ik Rudolf császár Prágában visszavonulva idejének legnagyobb részét tudományos kedvteléseinek, főleg pedig a csillagászat és alchimia titkainak kutatására fordította, Prágai udvara központja az alchimiai törekvéseknek, tanyája a kor legjelesebb tudósainak, ahol a legjelesebb csillagászt, Keplert, stb. találjuk. Gyönyörű laboratóriumot emeltet és ő maga is szorgalmasan dolgozik Adeptusai társaságában, akik között ott találjuk e kor leg-híresebb alchimistáját, a lengyel származású Sendivogiuist is.

A bölcsek kövének megtalálására szánt ezer meg ezer kísérletet nem ok nélkül hajtották végre az alchimisták. Aki ezt megtalálandja, annak a bölcsek köve nemcsak aranyat, dicsőséget nyújthat, hanem a mi mindennél értékesebb, módot a mesés gazdagság élvezésére; állandó és tetszésszerű színdarabokon nyújtható életet ad.

Az alchimisták elszaporodásával a XVII. században egy nemzetközi társulat „Fraternitas roseae crucis” (Rózsakeresztesek társasága) alakult, amelynek székhelye Németország volt s még a XVIII-ik század végéig is fennállott.

E társulatnak, valamint valamivel később a XVIII-ik

⁴ Dr. Strunz: Paracelsus in Oesterreich. Pharm. Post Wien, 1909. No. 14.

század végén megalakult úgynevezett „Hermetikus társaság”-nak több erdélyi is tagja volt, kik kollegáikat a keresve keresett kő felfedezésében buzgón támogatták, de emellett a csodagyógyítást is űzték. Lengyelországban maga a király állott az ilyen társulat élén. Erdélyben Temesvárott Sauvaigne, később Wreden voltak a kor fővezérei. E társaság a prima materia keresése céljából a növényeket, főleg pedig az emberi és állati váladékoknak legkülönbözőbb részeit vették előszeretettel vizsgálat alá, vagy végeztek ezekkel kísérleteket.

Mind az alchimiára, mind az alchimiát űző körökre legnagyobb csapást nem az alchimisták üzelmei ellen védekező kormányok mérték, hanem a természettudományok rohamosan fejlődése.

1768-ban Mária Terézia királynő a kuruzsló alchimistikus üzelmeknek szigorú rendelettel vetett véget. Ezen rendelet alól a hivatásos vegyészek kivétettek: azok pedig akik vegyi munkálatokkal foglalkoztak, csakis a császár királyi „Münzante” (pénzbevaltó hivatal) által kiállított „Legitimatío” alapján tehettek. Jogosulatlanoknak készülékei elkoboztattak és szabadságvesztésre ítéltettek. Seinfeld nevű bécsi alchimistát is kétes transmutatiós üzelmei miatt záratta be Temesvár várába, a királynő⁵ 1746-ban, ahonnan azután őrei segítségével később megszökött. Az eddig ismert első erdélyi alchimista volt.

Erdélyi János – Joannes a Transsilvania – 1463–1500. között élt. Kezdetben a mauerbachi karthausiak rendházának volt tagja; később a menedékszírti (Lapis refugii, Szepes megye) kolostorba került, ahol rendtársai bizalma őt nemsokára apáttá tette. A tudományvágyó apátnak alchimiai törekvéseiben eleinte útfában állott a szegénység fogadalma és az egyházi tilalom: ámde ő mitsem törődve mindezekkel, buzgón űzte kedvenc foglalkozását. Éveken át türelemmel nézték alárendeltjei aranycsináló munkálkodását, de elvégre megunták ők is, annyival inkább, minthogy az alchimiai tűzében lassankint a kolostor vagyona is kezdett olvadozni és az apát hitegetése a deficitet nem fedezte, feljelentették tehát. Hivatkozással egyrészt a pápa ebbeli tilalmára, másrészt Kálmán király egyik rendeletére, amely szerint a kolostor javait pazarló főnök hivatalától megfosztassék, a buzgó alchimistát prioratusától felfüggesztették.

Oláh Miklós 1491–1568. esztergomi érsek. Édes apja, Oláh István, a Hunyadiakkal rokon román vajda családból származott, édesanyja Huszár Borbála. Nagyszében-

⁵ *Jul. Bunzl*: Alchimistische Plaudereien. Pharm. Post Wien, 1891.

ben 1491-ben jan. 10-én született. Eleinte II-ik Ulászló király udvarában volt apród. Hivatása azonban a papi pályára vitte, ahol hamarosan pécsi kanonok, majd II-ik Lajos király és neje titkára lett. Egy ízben az özvegy Mária királynét Belgiumba kísérte s ez idő alatt alkalma volt a legnevezetesebb külföldi tudósokkal és írókkal megismerkednie.

Hogy Oláh Miklós is foglalkozott alchimiával, a budapesti egyetemi könyvtárban őrzött levele bizonyítja.⁶ Weszprémi,⁷ Than⁸ is említi, hogy Paracelsusnak Tractatusai között egy sárga és egy vörös férfiről szóló párbeszéde található, melyben említést tesz Nicolaus Cibirensis-ről (Dialog von den Gelben und Roten Mann) és ez alkalommal a szerzőt „Reverendissimus Dominus Cardinalis-nak nevezi.

Melchior Miklós nagyszebeni származású alchimista, a XV. század végén, II-ik Ulászló király idejében élt. A XVI-ik század leghíresebb alchimistája Melchior Miklós volt, akit szebeni származása miatt „Cibirensis” melléknévvél illettek.

Kézirati munkája a következő címmel jelent meg: „Processus universalis tincturae rubedinis et albedinis alchymiae artis Magistri Nicolai Melchioris Cibirensis Transylvani. Sub forma Missae feliciter incipit⁹ etc.” E mű mise alakjában és hangjában van írva¹⁰ s úgyszólván bevezető imája az alchimiai műveleteknek. A mű, amint az a dedikációból kitűnik, II-ik Ulászlónak van ajánlva. Melchior ugyanis ezen alchimiai törekvéseivel nagyratörő terveket kötött össze: nem kevesebbet akart elérni, mint dobzse királynak aranygyártással megadni az eszközt „ad exstirpandum Turcas, Antichristum et omnes hostes ecclesie” (a pogány törökök és az egyház minden ellenségeinek a kiirtására).

Hogy szaktársainak minél több fejtörést okozzon, egyebek között a bölcsek kövének előállítását is elősorolja, mely mű kéziratban a bécsi cs. kir. udv. könyvtár kézíratai között van, Becher (János Joachim sz. 1635.) „Physica subterranea” című művében idéz Melchior alchimiai tractatusából egy részt s azt mondja: „Ab Archi-Praesulae Nicolao Melchioro Cibirensis Transylvan.”¹¹

⁶ Schwarz Ignác: Abafi Lajos szóbeli közlése alapján említi „Magyar alchimisták” című értekezésében. Term. Tud. Közl. Budapest, XXIII. köt. 61.

⁷ Weszprémi: Succinta Medicorum Hungariae Transilvaniae Biografia (Cent 2, p. p. 2. 128. l.).

⁸ Than Károly: Die Entwicklung der Wissenschaftlichen Chemie in Ungarn. Paul Diergang, Berlin. Beiträge aus der Geschichte der Chemie. 263.

⁹ Figulus Benedek: Thesaurinella Olympia aurea Frankfurt. 1607. (I. r. 57. l.) című művében kiadva.

¹⁰ Szinyei József: Magyar írók élete és munkái. Bpest, 1902.

¹¹ Schwarz Ignác: Magyar alchimisták. Term. Tud. Közlöny. Budapest, XXIII. köt.

Melchior közepes korú férfiú volt, kinek arcképe a tudós hagyományos baretjával és talárjával ábrázoltan több kémiai műben látható.¹² „Melchior Cibinensis Ungarus Philosophus körirattal.”¹³

Erdélyi Dániel (Daniel de Transylvania) orvostudományok mellett alchimiával is foglalkozott s „Usufur” név alatt specialitást hozott forgalomba, amely Flórenc környékén divatossá vált s minden gyógyszerárban kapható volt. E panacea annak dacára, hogy sok aranyat tartalmazott, nem volt drága. Erdélyi betegek számára az orvosságokat mindig maga készítette, ezekhez minden egyes esetben usufurt hozatott, melyet azonban mindig megtartott. Erdélyi I. Cosmus toscaniai nagyherceget (1537–1569.) ezzel az usufurral egy alkalommal alaposan rászedte.¹⁴ Erdélyi ugyanis azt ajánlotta a nagyhercegnek, hogy megtanítsa az aranycsinálásra, melyet a nagyherceg örömmel fogadott. Erdélyi mindazon eszközöket és anyagokat, amelyek az aranycsináláshoz szükségesek, előírta, természetesen nem felejtve ki saját specialitását, az aranyat, bőven tartalmazó usufurt sem. A nagyherceg, miután a kísérletből meggyőződött, hogy az előírt anyagokból és eljárással aranyat lehet készíteni, az alchimistát örömeiben 20.000 arannyal ajándékozta meg. Erdélyi a könnyen szerzett aranyakkal Franciaországba szökött s innen adta tudtára a nagyhercegnek, mily módon csapta be őt.

Ugyancsak a XVI-ik század elején élt Kolozsvári C e m e n t e s J á n o s¹⁵ (1530–1586.), aki nevét valószínűleg születési helye és foglalkozása után, – amint az a XVI-ik században szokásban volt, – írta. (Negotium Joannis Cementary. In tempore pestis qui fuit Anno Domini 1530.)

Cementes nem volt alchimista, hanem komoly foglalkozást űző hivatalnok. Eleinte ötvös volt, amely mesterséget annak idején Kolozsvárt és Erdélyben számosan gyakorolták. Később a pénzverdében kapott alkalmazást. A nyugat-európai műveltség akkori színvonalán állott. Anyanyelvén és deákon kívül bírta a német nyelvet is. Kémiai ismeretek tekintetében semmiben sincsen hátrább, mint a Nyugat legtekintélyesebb korifeusai. Ezért volt érdemes e sorok keretén belül róla is megemlékezni.

¹² *Maier Mihály*: *Symbola aurae mensae duodecim nationum*. 1617.

¹³ *Stolcius Daniel*: *De Stolzenberg; Hortulus Hermeticus*: kiadta Manget San, Sall. *Bibliotheca Chemica curiosa?* című művének II. köt. 900. oldalán.

¹⁴ *Schwarz Ignác*: *Magyar alchimisták*. Term. Tud. Közlöny. Budapest, XXIII. köt.

¹⁵ *Herzfelder Armand Dezső*: *A kolozsvári Kodex*. Egy XVI. századbéli kémiai kézirat ösmertetése. Budapest, 1897.

Bánfi hunyadi János (Bánfi Hunnadies 1644.), akit egyszerűen Hans Hungar-nak neveztek, az angol alchimistákkal állott nagy barátságban.¹⁶ Annyit tudunk róla, hogy Nagybányán született s apja már előbb 1633-ban Londonban tartózkodott. A férfikorban levő fia a legkiválóbb alchimistákkal állott összeköttetésben. Londoni tartózkodása alatt a Gresham collegium tanára is volt. Később Arthur Dee london híres alchimistájának a fiával, – aki az alchimista művészet Erdélyben való elterjedéséről kívánt meggyőződést szerezni, – hazájába visszatértekor Amsterdamban meghalt. Weszprémi említést tesz arcképéről, mely a következő aláírással van ellátva: „Effigies Joannis Bánfi Hunniadi, Rivulensis Hungari, olim Anglo sectatoris in illustri Collegio Greshamensi Hermetice disciplinae sectatoris et philomathematici aet. 68. ann 1644. Gouzi delineavit V. Kollar fecit Londini.”

Báróczy (Bárótz) Sándor m. kir. testőr. 1735. április 11-én Ispánlakán, Alsófehérmegyében született, ahol atyja Bárótz Sándor megyei adószedő volt; iskoláit Nagyenyeden elvégezvén, az erdélyi kancelláriánál nyert alkalmazást. Mária Terézia királynő felállítván a magyar testőrséget, abba 1760. szeptember 20-án felvétellett. Később teljesen az alchimiára fordította minden idejét, s mondhatni egész lélekkel ezen tanulmányoknak élt. Egyik franciából fordított műve a következő címmel jelent meg. „A mostani Adeptus, vagyis A szabad kőművesek Valóságos Titka. Frantziából fordította Bárótz Sándor. Magyar nemes testőrző. 1810.”

E műnek előljáró beszéde a következőképen hangzik:¹⁷

„Igen sokra terjedne és valósággal többre menne ez az Előljáróbeszéd, hogy sem maga a könyv, melynek elejébe tetették, ha mindazokat a „Módokat”, melyeket az Alchymisták, céljok elérésére elkövetnek hosszasan előbeszéllesem: úgy is koránt sem tzelom az arany tsinálásnak mesterségét tanítani, hanem egyedül tsak tehetségét megmutatni. És minthogy ez a könyv úgy is nem a „via particularis”, hanem universalis, vagyis tincturáról emlékezik, hogy az Előljáróbeszédet a könyvnek értelméhez alkalmaztassam magam, is csak a tincturát és a metallumoknak általa lehető jobbítását

¹⁶ Némely szerzők tévesen Hunyadi Bánfi Jánosnak nevezik. Kelemen Lajos az Erd. Múz Egyll. levéltárosának véleménye szerint ezen időben valóban élt Erdélyben Bánfihunyadi család. Az erdélyi származású Frank Adám Londonból 1697. szept. 21-én gróf Teleki Pálhoz írott levelében egy ízben érdeklődött is és tudakolta, hogy vajjon Bánffyhunyadi János a híres Bánffy, vagy a Hunyadi családból származhatott-e? A levél gróf Teleki László (a gyömrői) letétében, az Erd. Múzeum levéltárában van őrzés alatt.

¹⁷ Természettudományi Közlöny. Budapest, 1888. évf. 281. lap.

veszem tzelomul, el hallgatván sok apró, találmányos munkáról.

A már megállapított valóság az egész Alchymika Respublicában, hogy mindenik metallumnak alkotó részei (partes constitutivae) vagynak.

Az ónból ugyanazt lehet kihúzni, amit az aranyból, ezüzből s a többiből, t. i. Mercuriust és sulphurt: egész különbségek tsak abból áll, hogy edgyik tisztább vagy tisztátalanabb, érettebb vagy éretlenebb részekből vagyon össze alkotva. Ezt a tisztább vagy tisztátalanabb, érettebb vagy éretlenebb voltából következő különbségét a metallumoknak az Alchymisták az időnek tulajdonítják és azt erősítik, hogy az égi mozgások, melyeket a régiek Archeusnak neveztek, megindítván a „mercurius universalis által a” több testekben következőképen a kénesőben is, a mozgást természeti melegséget okoz, mint láthatni, hogy ha két darab fát sokáig egymáshoz dörgöl valaki, utollyára meg gyúl. Ez a természeti melegség meggyőzvé, vagyis, hogy jobban magarázzam magamat kiszárasztván a kéneső nedvességének egy részét, fekete ón, vagy mint némelyek hívják, ólom válik belőle. Ez a melegség tovább is folytatván érlelését, idővel fejér ón léssen belőle és ugy osztán hosszas idővel ezüst, végére arany.

Az Alchymistáknak ezen ítéleteket ugy látszik, hogy a tapasztalás is erősíti, mert minden fekete ónban, ha az ember a kápolnán megpróbálja egy kevés ezüstöt és aranyat talál benne.

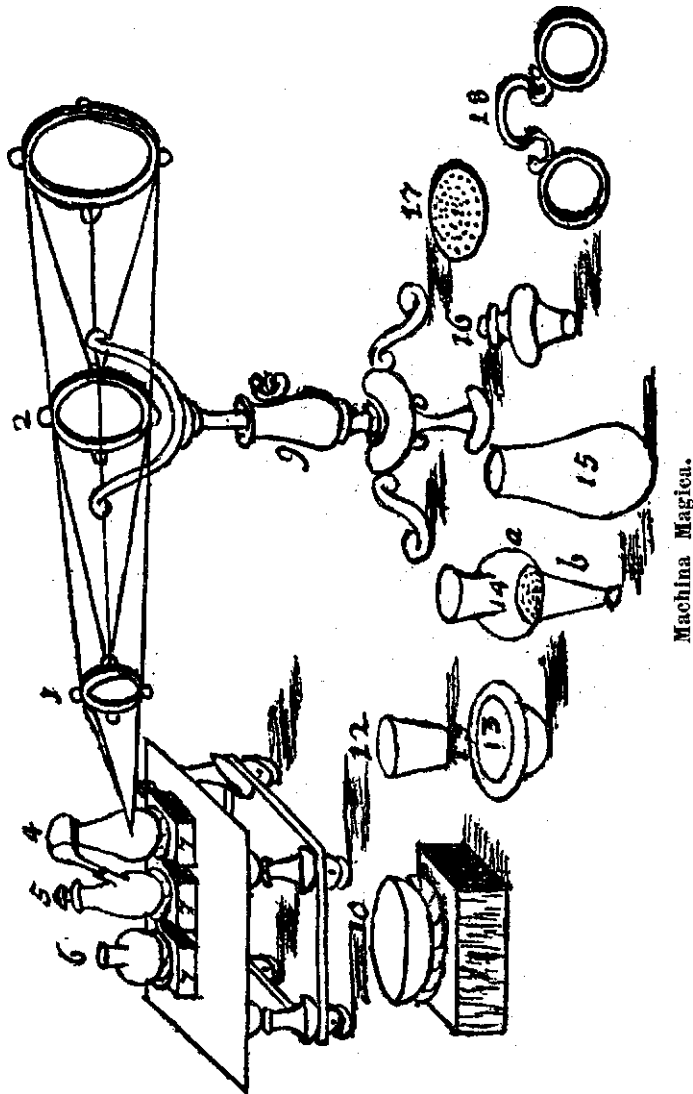
Ha pedig az ónnak azon részét mely a próba alatt a kápolnába be szivárgott ismét megpróbálja még több ezüstöt és aranyat ad mint az első próbában mely azt bizonyítja, hogy a tűz melegsége még egy. részét megérlelte.

Második tapasztalás az, hogy a bányászok némelykor bizonyos éretlen erekre akadván, azt mondják, magok bányászai beszédgyek módja szerint: igen korán jöttünk (wir sind zu fröh kommen) olyankor aztán ismét betöltik amit ástának, és sok esztendő mulva ujra oda menvén megérve találják metallumokat, és folytatták ásásokat.

Nem különben történik az is, hogy a gazdag ereknek végét érik; de megesmervén bizonyos jelekből, hogy idővel ismét fognak ezüstöt és aranyat adni, hasonlóképen betöltik és annyi esztendő mulva újjólag dolgozni kezdvén, ismét jutalmasan művelik. Ezekből elég nyilván kitetszik nemcsak az, hogy mindenik metallum ugyanazon részekből áll, hanem az is, hogy vagyon valami olyas a mi őket a melegséggel edgyüt neveli és érleli. Azért éppen nem lehet oly megfoghatatlan nagy tsudának tartani, ha ki valamely dolgot, maga nemében nagyobb tökéletességre viszen: annyival is inkább, hogy azt mindennapi tapasztalás is bizonyítja.

Salabszky József a múlt század vége felé laboráló, brassói lakos volt. Salabszky alchimistának már modernebb eszközökkel dolgozott de régi recipék szerint. Főtörekvése neki is az volt, hogy olyan tincturát állítson elő, melynek segítségével a nemtelen fémeket nemesekké (aranyrá) lehessen átalakítani.

A tincturát meggyőződése szerint elő is állította, csak az volt még hátra, hogy azt a lencsék segítségével (Machina

Magica) koncentrált napfényben, majd a hold fényénél kelőképen megérlelje.

Agyaggal bevont retorta óriásokból, lombikokból, olvasztó lencserendszerből (Machina Magica) és különféle praeparatumokból álló laboratóriumát, latin, francia és német nyelven írott XVI–XVII. századbeli kéziratokból és nyomtatványokból álló könyvtárát, Salabszkynek 1886-ban történt halála után, a kolozsvári tud. egyetemi kémiai intézete szerezte meg.¹⁸ Az eszközök és készülékek leírását egy kis nyolcadrétű 60 számozott oldallapból álló, német nyelven írott kis füzetben találtam összefoglalva,¹⁹ amelyet ismeretlen írója, valószínűleg a füzetben talált évszám idején 1757-ben írhatott s látott el a készülék rajzával. Szerző a rajzban feltüntetett készülékét és a hozzávaló eszközöket „Machina Magica et Vasa necessaria ad sequentes Operationes”-nek nevezi s pontokba összefoglalt rövid ismertetését a következő sorrendben és értelemben tárgyalja.

„Numero 1. 2. 3. a Machina lencsáját mutatja, ezek közül az elsőnek 12 zoll, a másodiknak 14 zoll, a harmadiknak 16 zoll, a Diametrumja. Végül egyes műveletekhez 16, 20 egész 25 zoll, sőt ennél nagyobbak is vannak, aszerint, mily nagy tűzre van szükség. Ezeket szükséges egyenlő távolságú distancián felállítani, hogy az egyik Vocus a másikat s a Numero 4 Centruma érhesse, amelyben van. A Num. 5-be a spiritus párolog át; a Num. 6. közönséges friss vízzel töltött üveggolyó”. Num. 7. tölgy, vagy más keményfa alapzatnak való darabok. Num. 8. egy homok Cappella, Num. 9. vastag keményfa, mely a Capella céljának megfelelőleg ki van esztergályozva, erre lesznek a lencsék a Cappellával együtt felállítva. Num. 11. egy állvány, amelyre a csésze helyezhető. Num. 12. egy üveg tégely. Num. 13. egy üveg Capella. Num. 14. átluggatott, virágos üveg. Num. 13. egy üveg Capella. Num. 14. átluggatott, virágos üveg. Num. 15. közel egy liter ürtartalmú üveg, reá illesztendő. Num. 16. dugó. Num. 17. átluggatott üveg, ahoz tartozik. Num. 18. zöld szemüveg, ha nemes kövekkel, vagy más fénylő tárgyakkal dolgozunk.

Nota. Megakarom jegyezni, hogy ha a felhevített készülék fölé gyorsan közelgő borus felhő jönne, a Machina három üvegjét rögtön borítsd be kalap, vagy tetőalakú, flanellel bélelt viaszos vászonnal, különben elrepednek. Ezt soha, egy philosophus sem magyarázta meg. Hogy a kis füzet írójának a készülékkel csakugyan a p r i m a m a t e r i a

¹⁸ *Fabinyi Rudolf*: Mult és jelen a kémiában. Értesítő az E. M. E. Orvos-Természettud. szakosztályából. 2892. XIV. k. II. füzet.

¹⁹ *Dr. Orient Gyula*: Adatok az alchimia történetéhez Magyarországon. Orvos-Természettud. Értesítő. Kolozsvár, 1901.

megtalálása ezzel a bölcsek kövének előállítására s felhasználására volt a célja, legjobban kitűnik a szerző következő sorraiból:

„Bevezetésül és Machiának használatára nézve megjegyezzük, hogyan és mi módon készül a közönséges Spiritus-Mercur (amely különben más módon soha sem alakítható primum Ensé) Tedd a közönséges ♀ Y-t, ahogyan a Machina Magica 4. és 5-ikkel jelzett rajza mutatja, a lombikba, elébe pedig helyezz Recipienst,²⁰ ezek mögé ismét vízzel töltött golyót Num. 6. NB. Ennek a golyónak nyitottnak kell lenni és nem bedugva és amint fogy belőle a víz, tölts utána. Ha mindez megtörtént, igazítsd Machinádat a nap-sugárnak olyformán, hogy harmadik Vocus pontosan érje a lombikban levő ♀ Y-t, hogy az emelegével mozgásba hozhassa, s azt a sisakon keresztül hajtva, belőle „Lényeget” (spirit) alkosson. NB. A tapasztalt előtt különben is ismeretes, hogy minden gyors és erős tűz ártalmas, miért is megjegyzendő, hogy a Machinának úgy kell felállítva lenni, hogy a Vocus azonnal el ne érhesse a lombik belsejét és csak lassan-lassan közelítendő, amikor is a lombik tartalma teljes erejével emelkedik és a szedőbe, mint Spiritum vagy Aqua Viscosa megy át, amelynek ereje és hatalma van arra, hogy a fémes testeket „prima materiává” alakítsa át, azaz a testeket eredeti természetes őállapotukba terelje vissza, hogy a testi anyagból szellemi anyagot alkosson és azt az Artisták további céljaira és használatára megfelelővé tegye. Ha a Spiritus Mercurii a mi Magicus természetes tűzünkkel Vitrummá olvasható ezt Philosophiai üvegnek vagy könek nevezik,²¹ s amellyel egyenként nagy dolgok vihetők véghez.”

Igy írja le a kis füzet szerzője a bölcsek kövének az előállítását. Hogy ez, készüléke segítségével sikerült-e neki, arról nem emlékezik meg, hanem inkább áttér a bölcsek kövének alkalmazására, melyekből szemelvények, alakjában kettőt mutatok be.

„Ad Corpus Humanum.”

„Tégy tehát, ezen vitrumból egy darabkát egy pohár borba, hagyd azzal 12 óráig állani, igyad ki, s várd be az izzadást; úgy ez a Patiensnek, valamint vizeletének sok tisztátlanságát fogja kihajtani, s az illetőt Isten segédelmével helyre fogja állítani.”

„Contra Pestem.”

„Pestis járvány idején és inficiált levegőben ez egy „Universalis Medecina” stb. stb.”

²⁰ Szedő.

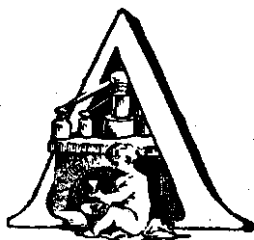
²¹ Bölcsek köve.

A mult századok hóbortos rögeszméjének, az aranycsinálás mesterségének, a bölcsek köve keresésének világszerte művelői között, amint látjuk, voltak erdélyi származásúak, sőt Erdélyben működők is.

A fémek átalakításába vetett hit, már a XVIII. század második felében erősen megingott, különösen a józanul gondolkodók s a tapasztalati tényekkel számot vetők előtt, főleg pedig a chemiának rohamos fejlődéséből kialakult kvantitatívus analysis révén.

II.

Bethlen Gábor erdélyi fejedelem Alchimiája.

mult századok rögeszméjének, az aranycsinálás mesterségének gyakorlására szolgáló eszközök, régi könyvek, igen régi írásos emlékek boldog tulajdonosa volt Josef Salabszky, Kronstadt-Brassói lakos, egy XIX. századbéli alchimista. Ezeknek a ma már csupán kémiai történelmi értékkel bíró ereklyéknek örököse lett Zika Pál kolozsvári aranyműves, kinél egy alkalommal (1898-ban) egy kis füzetet vásároltam, melynek díszített címlapján ékeskedett Bethlen Gábor fejedelem neve, a következő rövidített címmel. „Richtiges Handbuch Bethlen Gábors Handelleit.”

A kis füzet címlapján és a füzet végén aláírás van, amelyet azonban nem tudván kibetűzni, a fejedelem és kora neves kutatójának, boldogult barátomnak, dr. Acsády Ignácnak mutattam meg. Acsády meglepődve forgatta a kis füzetet, majd örömmel kiáltott fel, hogy az aláírásból a fejedelem egykori kamarásának Csáky István grófnak a neve olvasható ki.

A kéziratnak Csáki eredeti írásával való összehasonlítása végett először Bunyitay Vince nagyváradi püspök, történészhez fordultam, majd ennek utbaigazítására Svaby Frigyeshez, Lőcse város levéltárosához, a Csáki kéziratok őrzőjéhez, mint a Csáki kézírásának kitűnő ismerőjéhez. Svaby, különösen pedig Kelemen Lajos, az erdélyi múzeum könyvtárának levél és kéziratárosa a kézirat vízjegyének az Erdélyi Múzeum levéltárában levő gr. Kemény József „Signum Chartam” vízjeggyűjteményében levőkkel való összehasonlítása után azt állapítottuk meg, hogy a kéziratot később, valószínűleg 1783-ban írhatta, vagy másolta le az eredetiről az alchimiát ápoló „Hermetikus Társaság” valamelyik tagja, mely társaságnak értékes könyvtára később Salabszkyhoz került.

Ha ez a kézirat az eredetinek csak egy későbbi másolata, tartalmánál fogva is megérdemli, hogy foglalkozzunk vele. Historiai eseményeket megőrkítő új adatokat nem tár elénk a kis füzetke, alkalmat ad azonban arra, hogy Bethlen Gábor fejedelemnek alchimiáról szóló véleményét megismerjük, másrészt Csáki Istvánnak, a fejedelem kamarásának őszinte bevallását tartalmazza: miképpen lopta el a fejedelemtől az aranycsinálás mesterségének titkát, Sendivogius-nak, a híres lengyel alchimistának a föld méhében rejlő „Prima materia” vagy „salniter”-nek az előállítását módját.

A kézirat külső kiállítása, tartalma, beosztásának rövid ismertetése.

A német nyelven írott kézirat kis 8-ad rét alakú füzetet képez, melynek sarokenyvezése, a levéllemezek dús aranyozásának nyomaiból következtethetünk, hogy a művecske tulajdonosának különös értéket képezhetett. A kézirat elől 2 számozatlan levélből, 77 számozott lapból áll, melyből 76 oldal lúdtollal sűrűn teleírott. Az első levél a. oldala üres, a következő b. oldalt teljesen alchimiai solumok vízfestésű képe borítja. Az ezt követő a. oldalon színes keretben a címlap következik, melynek b. hátlapján János könyvéből való idézet s ez alatt színezett rajz látható. Csak ezek után következnek a számozott lapok 1-től egészen 77-ig. Az 1-el jelzett oldalon van az előszó (Voranschprach). A 9-ik oldalon ismét egy színes rajz következik, mely után „Hiob Cap = 37. vers 21:27” címmel alchimiai nézeteket tárgyaló sorok következnek.

A 12-ik oldalon kezdődnek Bethlen Gábor fejedelem nevezetes ajánló sorai II-ik Mátyás magyar királyhoz. A 14-ik oldalon „Ad rem” címmel Hermes Trismegistos alchimiai tételeinek tárgyalásába bocsátkozik. A 31-ik oldalon tér át az alchimiai műveletekre.

A 71-ik lapon „Avertissiment” cím alatt írja le a kézirat írója az akkori kor történelmi eseményeit, valamint azt, hogy mi módon sikerült a titkot eltulajdonítania és leírni.

A szerzők és a mű.

égi idők misztikus világában Bethlen Gábor kimagasló erdélyi fejedelem valamint II-ik Mátyás magyar király és német császár udvartartása és uralkodására vonatkozó történeti adatokat, hivatott történészeink megírták.¹ És mégis, ahány új emlék akad, amely Bethlen Gábor Erdély egykori fejedelem akár politikai vagy szellemi életére vonatkozik, annyi új vonással gazdagítja a fejedelem kiváló szellemi képességét és érdeklődését a tudományok iránt, mely, amint tudjuk a históriából, udvarának legszebb ékessége volt.

A történelem megörökítette azt a tényt, hogy Bethlen korának egyik legtanultabb fejedelme volt. Egész életén át olvasott és tanult. Könyveiben szorgalmasan búvárkodott; könyvei hű kísérői, szívesen látott szórakoztatói voltak még hadjárataiban is.

Bethlen ifjú korában gyakran elkísérte Báthory Zsigmond fejedelmet utazásaiban. Egy alkalommal meglátogatták Rudolf császár udvarát is Prágában, aki pedig tudvalevőleg híres alchimista volt.²

Bethlen Gábor fejedelem uralkodása alatt történt események egynehányát, valamint a fejedelemnek II-ik Mátyáshoz intézett levelének titkos tartalmához mikénti jutását a füzet legvégén „Avertissiment” cím alatt írja le keresztszegi Csáki István Erdély egykori főtárnokának a fia, Csáki Regete ruszkan 1603-ban született.³ A bécsi⁴ és gréci⁵ egyetemen is tanult pár évig, különben is gondos nevelésben részesült ifjút, aki a latin és a német nyelvet is jól bírta,⁶ Bethlen Gábor fejedelem gyermekkorra óta igen kedvelte. Kitűnik ez abból is, hogy az alig 23 évében járó ifjút

¹ *Acsády Ignác*: Bethlen Gábor fejedelem udvara. Bpest, 1890.

² Ez Báthory Zsigmond 1596. és 97-i két prágai útja valameilyike alkalmából történt. L. Veress Endre: Bethlen Gábor fejedelem ifjúsága. Erd. Múzeum 1914. 291. l.

³ *Deák Farkas*: Adatok a nagy Csáki I. életéből. Értek, a tört. tud. köréből. Tud. Akad. 1887.

⁴ *Dr. Ötvös Agoston*: Akad. székfoglalója.

⁵ *Deák Farkas*: Egy magyarfőúr a XVII. században. Budapest, 1883.

⁶ *Deák Farkas*: Wesselényi Anna, özv. Csáki Istvánné életrajza és levelezése, 1875.

1625. július havában kinevezte Kolozs vármegye főispánjának. Nemsokára barátságos levélben a fejedelemtől a fejedelemség felállítására nevével együtt meghívja.⁷ Csáki művelt, tudományosan képzett ember volt, de eszéssége leginkább a kapzsiságig menő vagyonszerzés körül forgott. Deák Farkas,⁸ Csáki életrajzírója, a következőképpen jellemzi őt: „Elkezdvé inasától vagy ispánjától, a társasélet minden rétegén át a fejedelemig és királyokig, akikkel ami bajoskodása volt, pedig sok volt, annak oka mindig a pénzkérdés volt, s a legtöbb esetben saját kapzsisága.” Ez nyilatkozik meg „Avertissiment”-jében is, mert, amint írja, a fejedelemnek, II-ik Mátyáshoz írott levelét azért bontotta fel, „mert hasznot vélt látni ebből.”

Jókai Mór egyik művében⁹ a következőkben mutatja be Csáki kinkat: „Csáki István gróf nagyon gazdag ember volt. Hát nem hiába segített imádkozni annyit Brandenburgi Katalin fejedelem asszonynak. Mert az ám a jó imádság amit nem csak égben hallgatnak meg, hanem Bécsben is.

Ökegyelmessége, szépen elimádkozta a fejedelem asszonynak negyvenezer aranyát,¹⁰ még két szép dominiómát stb.

Annál fogva sok volt neki, de nem elég.

Azért aztán mindig azon törte a fejét, hogy hogyan miféle uton-módon lehetne pénzt csinálni? De annyit, hogy mindig elég volna. Hát ennek természetesen a legrövidebb útja, és a legegyszerűbb módja az alchimia; az aranycsinálás.

Nincs ennél szebb a világon.” stb.

A kis füzet címlapja szerint a mű a Sendivogius-féle magnetumokkal (égitestekkel) foglalkozik. Lássuk ki volt ez a Sendivogius.

A XVII-ik század elején e kor adeptusai között a leghíresebb volt Sendivogius Mihály lengyel nemes.

Sendivogius¹¹ nemcsak Krakkóban a lengyel király előtt produkálta magát, aki a sikeres transmutációért a Szereszkowi báróságot adományozta, hanem 1604-ben Prágába is elment, ahol II-ik Rudolf császárnak transmutációra alkalmas tinkturát ajándékozott egy keveset.¹² A császár állítólag sajátkezűleg végezte a fém átváltoztatást, a transmutációt, amely oly fényesen sikerült, hogy e fölött érzett örömeiben,

⁷ *Deák Farkas*: Jelentése az Erd. Fejedelmek leveliről. Századok, 1872.

⁸ *Deák Farkas*: Egy magyar főúr a XVII. században. Csáki István életrajz. Budapest, 1883.

⁹ *Jókai Mór*: Láda! Kérnek. Jösz-e? Élet és Irodalom. Kolozsvár, 1883.

¹⁰ Csáki a fejedelemtől pénzének egy részét a temetés után való napokban vette magához és vitte át Almás várába.

¹¹ *Mr. Franz Minarik* in *Weldes*. Einiges von der alten Goldmacherkunst. Pharm. Post 1918. No. 103.

¹² *Hermann Kopp*: Geschichte der Chemie. Braunschweig, 1844.

a következő sorokat vésette egy márvány táblára. „Faciāt hoc quispiam alius, quod facit Sendivogius Polonus.”

A híres alchimistát Frigyes württembergi herceg is meghívta udvarába, s a kalandor Sendivogius fényes kísérettel vonult Stuttgartba. Itt azonban nagy szerencsétlenség érte. Egy művészetére féltékeny adeptus társa, Mühlenfels, csellel kicsalta Sendivogiuszt a városból és Kircheheimben zsoldosokkal elfogatta, akik azután megfosztották tincturájától. Csak másfél év múlva sikerült neki valahogyan kiszabadulni a börtönből. Sendivogius börtönéből kiszabadulva ismét folytatta alchimista foglalkozását, de sok csalást követett el. Az egykoron híres alchimista 1646-ban mint 80 éves aggasztán nagy szegénységben halt meg, Gravarna nevű birtokán.

Amint később kitudódott Sendivogius nem maga készítette a tinkturát, hanem azt egy Seton Sándor nevű adeptustól kapta hálából azért, mert őt a börtönből megszabadította, ahová Christián választó fejedelem záratta el Drezdában, hogy tőle az arany csinálás titkát kicsikarja. A bölcsek kövéről szorgalmasan írott soraira sokáig hivatkoztak a későbbi adeptusok, így Csákink is. (Jan Matejkó „Az alchimista” című stájerországi képtárban őrzött gyönyörű festményén van megörökítve Sendivogiusnak III-ik Zsigmond lengyel király előtt végzett transmutációs jelenete. Pharm Post Wien 1978.)

A következőkben magyar fordításban közlöm az eredetileg német nyelven írott alchimiai mű szövegét. A címlap szerint a mű főleg a bölcsek köve és a Sendivogius-féle magnetekről (égitestek) szól.

Hogy a testek egymásra mágneshoz hasonló hatást gyakorolnak, különösen az alchimiában vert erős hitet.

Az alchimiai arany a föld legnemesebb és legérettebb féme. A fémeknek ugyanis megvan az a rejtett képességük, hogy a földben arannyá érjenek. „Natura semper intendit ad perfectionam auri.” Ha az ólom sokáig a földben lenne, végül természetes úton arannyá érne meg, különösen pedig a megfelelő „Planeták” (égi testek) hatására. Idő előtt, tehát éretlen állapotban véve ki a földből az ólom, az ólomércben marad.

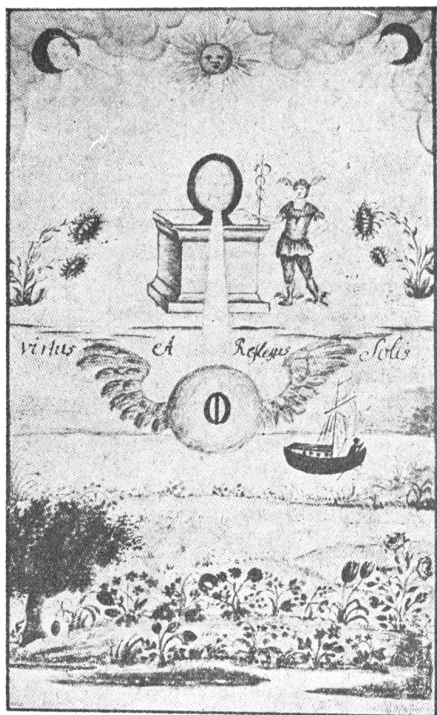
Hanem „ubi natura, definit, ibi **ars incipit**” elvénél fogva művi, tehát alchimiai úton kell a megérlelést siettetni, befejezni.

Körülbelül ezeket a nézeteket tartalmazza az a kis füzet, amelynek címlapja és szövegének részletes ismertetésére térek át.

Nem szólva az ajándékokról és az évi contribuációkról, amelyet az ottomán portának kellett küldenie.

Ismeretes, hogy a háború országokat és népeket tesz szegényné, s mégis a fejedelem 1621-ik évben öcsászári felségnek Sopront ajándékozta.¹⁸

Üveg-lencsén átvezetett napsugarak és mercur segítségével előállított O (nitrum-(sáletromsav.) Symboluma.

Egy értékes török lovat, való fejedelmi nyerget, takarót és szerszámot, egy buzogányt tiszta O -ból,¹⁹ melyenek gombját értékes kövekkel berakott jaspis képezte.

¹⁸ A soproni polgárok 1619. november 30-án a fejedelemnek meghódoltak. A haimburgi békealkudozásból kifolyólag pedig Bethlen ajánlatai között szerepelt, hogy Sopront, Nagyszombatot és Pozsony várát hajlandó Ferdinándnak átadni. Szilágyi Tort. Tár. 1886. 242.

¹⁹ Az arany alchimiai jele.

Öfelsége a császárnénak száz darab egyszínű marhát küldött csupán tiszteletből majorjába.²⁰

A következő 1630-ik évben meghalt a fejedelem.²¹ Végrendelete felbontásakor²² azt találták, hogy az akkori császárnak, II-ik Ferdinándnak, úgymint III-ik Ferdinand magyar király Öfelségének nem kevésbé Amurath török császárnak, mindenkinek egy értékes lovat, egyforma nyergot, felszerelést, ezek mellett még mindegyiknek 40.000 Ducatot in species.²³ Feleségének azonban (aki egy brandenburgi házból való hercegnő) 100.000 Ducatot aranyban, 100.000 birodalmi tallért in species és 100.000 forintot német értékben biztosított és hagyott.

Ezenkívül feleségének három uradalmat, mint özvegyi lakhelyet: Munkács, Tokaj és Fogarast,²⁴ melyet ő készpénzben vett és kifizetett.²⁵

Továbbá arany és ezüst edényeket, ékszereket és egyéb drágaságokat, amelyek több mint fejedelmiek, királyiak voltak.²⁶ Még azt akarom megemlíteni, hogy három nagy kihallgatási sátor is volt található, mindegyik a legjobb bársonnyal kibélelve, kettő gazdag szövethől, egy pedig a legjobb keletindiai cic kelméből.²⁷ 1613-ban Mátyás Ócsászári Felség kérésére a fejedelem ezen kéziratot Bécsbe küldötte.²⁸

²⁰ 1625-ben Bethlen újra nősülni óhajtott, s evégből nászkövetséget küldött II-ik Ferdinánd magyar királyhoz, második leánya Cecil Renáta keze elnyerésére. E követség adta át a császárnénak a fejedelem ajándékát 100 darab magyar tehenet, 40 borjút és 30 bikát.

²¹ A fejedelem 1629. november 15-én halt meg.

²² A fejedelem 1629. augusztus 31-én írta meg végrendeletét, de csak a másolatok ősmertek. Koncz József: Bethlen Gábor végrendelete. Budapest.

²³ Végrendeletében csakugyan hagy, „a Római császár öfelségének egy lovat, mentül szebb és jobb találkozik az istállóban” Koncz József Bethlen G. végrendelete 9-ik lap.

²⁴ Bethlen fejedelem nejének Munkács mint nászajándék 300.000 forintba volt inscribálva, s ehez való jogát II-ik Ferdinánd is elismerte. Azonkívül Tokaj és Fogaras is az övé volt. Deák Farkas: Egy magyar főúr a XVII. században Budapest 1883.

²⁵ Bethlen végrendeletében tényleg 50.000 aranyat 50.000 tallért 500.000 forintot, mindennapi költségre pedig 20.000 aranyat hagyott nejének, dr. *Ótvös Agost*: Brandenburgi Katalin fejedelemsége. Magyar Tud. Akadémia Értesítő II. köt. 2. sz. 1861.

²⁶ A fejedelem nőnek hagyott tárgyak több százezer tallér értékű *Kemény I.*: önéletírása 141. Koncz 35.

²⁷ Ezt a három sátrat és kalika sátrat is udvarával és tornáczával együtt 1622. végén kapta Bethlen a nagy vezértől, azokért a szép német rableánykákért és gyermekekért, akiket Bethlen kedveskedésből küldött neki. Századok 1872. III Török–magyar-kori államokmánytár Akad. kiadvány 1868.

²⁸ Báthory fejedelem meggyilkoltatása után (1613.) Bethlen került a fejedelmi székbe. Mátyás némi nehézségek után kénytelen volt Erdély szabadon választott fejedelmévé elismerni.

Őfelsége erre **TR** kidolgozta és ezt ezüst kapszulában állandóan magánál hordozta. A **TR** szakértőktől 40.000 ducatra becsültetett. Hamuszürkeszínű és nagyon súlyos volt. (Valószínűleg őfelsége **TR** vulgi-val sokszorosította, vagy magával hordozta, hogy ennek valódi fekete színt adjon.)

Őfelsége ezért az én legkegyelmesebb Uramnak három megyét adott Magyarországon (élethossziglan). Engem pedig, aki a kéziratot magyarból latinra és németre fordítottam, azon kegyben részesített, hogy későbben őfelségének a Császárnak Bécsben átadhattam, melyért egy arany láncot kaptam egy rajta függő nagy mellképpel.

Mielőtt én ezen kéziratot elvittem és átadtam volna, úgy véltem, hogy először ezen keresztül meg kell jutalmaznom magamat. Bécsben néhány napig tartózkodtam és a Grabenen levő „Három horog”-hoz címzett korcsmában leírtam, majd rögtön jelentkeztem az udvarnál és azonnal bebocsáttattam. Ócsászári felségnek magas halála után, ez a művészet még egynehány császárra átöröklődött, de hogyan és miért, véteget el a fenséges osztrák háztól, nem illik kutatnom.

Csak a mindentudó Isten előtt ismeretes, mert ez adhat és ismét elvehet miután látja, hogy hasznunkra vagy kárunkra válik.

Amint az én nagyrebecsült Uram végső napjait érezte, megparancsolta, hogy titkos leveleit (melyeket azelőtt átnézett), szobája kandallójában elégessék. Valószínűleg azért, mert örökösei nem voltak. Közvetlen halála után olyan csudálatos felfordulás keletkezett Erdélyben a kormányzás miatt, hogy senkisémet tudta ki a szakács, ki a pincér, miután ezen esetből kifolyólag egyszerre hárman is felülkerekedtek s mindegyik azt hitte, neki van a legtöbb joga hozzá.

A fejedelelnő özvegyi birtokára, legjobb várába, Munkácsra ment, én pedig enyéimmal Augsburgba²⁹ mentem.

Ezt az igazságnak való adózásért, a kutatva kereső művészetnek, az utóvilágnak hagytam hátra és a nagy adományozónak akartam ajánlani.

Stephan Csáki.

János evangéliuma 16 fejelet V. 13., 14., 15.

Mikor pedig eljő amaz, az igazságnak Lelke, minden igazságra vezérel titeket. Mert nem szól önmagától, hanem, amelyeket hallánd, azokat szólja; és amelyek következendők, azokat jelenti meg néktek.

Az engemet dicsőíteni fog, mert az enyémből vészi, amit néktek jelent, mindenenk valamelyek az Atyái enyémmek, azért mondom, hogy az enyémből vészi, amit nektek meg-

²⁹ Ágoston-falva.

jelent. E világ ő általa teremtett, de e világ őtet meg nem esméré, az övéi közé jöve és az övéi őtet bé nem vevék.

Előszó.

Az úgynevezett hermetikai philosophiában annyi féle Secta van, mint amennyi az egész világ vallásaiban található, mivel ezen művészet megkedvelője egy bizonyos subjectumba³⁰ beleszeret, és azt óhajtja, hogy mindenki azt tartsa egyedül a valódi philosophia materiának, a többit pedig elveti és ez véleményem szerint szintén egyik oka annak, hogy az ilyen isteni tudományt jelenleg olyannyira gyűlölik, csúfolják és rágalmazzák és mint legmegbizhatatlanabb művészetet piaci (kofáskodásként) szőszátyárkodásként gúnyolják, amelynek, ahogy mondják, a természetben igazi alapja nincsen, hanem csak képtelen chymériákkal,³¹ légből kapott véleményekkel és bogaras eszmékkal foglalkozik.

Ha az összes üresfejű laboránsokat és kotyvasztókat, akikkel a világ tele van, a Hermetikus philosophia neve alá vesszük, akkor igazuk van a raisonnueröknek,³² akik úgy a társaságban, mint mindenütt a valódi chémiát moquirozzák,³³ mert amilyen nyomorult szénfuvók és szénpusztítók, inkább postituálják³⁴ a szent művészetet az ő kontárkodásukkal, ahelyett, hogy azt a világnak recomandálhatóvá és élvezetessé tennék. Ezidő szerint különösen visszataszító, hogy egyes züllött asszonyok is az alchimia leple alatt belelegyednek s a félvilágot bejárva csakis pénzt és szerencsét hajjszólnak a Fortuna istennőnél, sőt talán még Partieblen³⁵ közvetítéssel is foglalkoznak és önmagukat okosabbnak és sokkal tapasztaltabbnak tartják Mózes nővérénél, Mirjamnál, vagy mintha ők volnának Flamelli³⁶ élettársa, Petronella. Ilyen úton árulják mindenütt drága pénzért az ő képelt művészetüket.

Ugyanez a véleményünk azon sok ezerféle sophisticai³⁷ könyvekről is, amelyek sok recipével vannak tele, de csak álmodozásokat, képzelt véleményeket és ebből eredő csalásokat és megtévesztésre alkalmas hocus-pocusokat tartalmaznak.

³⁰ részébe, alanyi részébe.

³¹ Chimarea- gör. chimaira. A görög mondavilágnak szörnyalakja Typhaon. Képes értelemben, mindaz, ami a valóságban nem gondolható el s csak képzelemnek születtje.

³² Csipkelődőknek.

³³ kifigurázzák.

³⁴ Talán postituálják – bemocskolják.

³⁵ Házasság.

³⁶ *Nicolaus Flamellus* 1330-ban Pontoiseban született. Híres alchimista volt, valószínűleg 1413. halt meg. H. Schelenz: *Geschichte der Pharmacie* 1904–231.

³⁷ Hamis bölcselet.

Megbélyegzett lelkiismeretükön kívül ezek egyebet nem tudnak felmutatni ezen a világon. Jobb lenne szegény lelküknek, ha már itt kapnák meg az országból való kegyes kikorbácsolással járó méltó büntetésüket.

Ezért mindenkor **Basilius Valentinus**³⁸ értelmes és jól megalapozott következő kijelentéseihez csatlakozom; csak tanulj tanítványom és keresd először a természet elrejtett alapját szemeiddel és kezeiddel; úgy a dolgokról mindig okosan és igazságosan fogsz beszélni és egy megdönthetetlen sziklára fogsz építeni, mely nélkül haszontalan csevegő maradsz, akinek beszédei minden tapasztalat nélkül pusztá homokra épültek.

Aki azonban engem az ő csacsogásával, disputálásával tanítani akar, az ne tápláljon engem üres szavakkal, hanem tapasztalatokkal kell bizonyítania, melyek nélkül nem vagyok köteles szavainak hitelt adni. Én nem hallgatok meg semmiféle csacsogót, aki nem saját tapasztalataiból beszél, mert az ilyeneknek a beszédei éppen úgy vannak megalapozva, mint egy vaknak az ítélete a színekről. Az ilyenek phantastikus állatkörben mozognak, az ő lámpásaik halványodnak, mert a természet világosságából semmit sem értenek; mert ezen természeti világosság az Isten titkos gyertyája, amelyet ő ezen NB.³⁹ elemekbe tűzött, amely ég, de láthatatlan, mert sötét helyen van tartva; minden természeti, test egy fajtája a fekete vagy sötét laternának,⁴⁰ amely világosságot hordoz magában, azonban láthatatlan, mert a materiának durvaságától elhomályosodik; ezen világosságnak a hatása minden anyagban megjelenik, azonban ezt sokan vagy tagadják, vagy nem is követik. A nagyvilág a naptól kapja életét és a világosságot; és ahogyan ezen tűz távol, vagy jelen van, aszerint virágozik vagy szárad el minden a világon; saját testünkön tapasztaljuk és tudjuk, hogy ameddig az élet tart, egy állandó forrás van bennük, ezért izzadunk és ezért párolognak bőrnyílásaink és ahogy megérintjük kezünkkel bőrünket, érezhetjük forróságunkat, amely szükségképen egy zárt tűzből vagy fényből származik. Ez a tűz és fény sehol sem található olyan mennyiségben és tisztaságban, mint a Materiában, **amelyet az arabok Halicalinak neveznek, Hali-tól, ami a legmagasabbat, calop pedig jót**

³⁸ Basilius Valentinus a XV. sz. második felében élt szerzetes, aki a bölcsek kövéről verses könyvet írt: több alchimiai munkát hagyott hátra.

³⁹ NB. valószínűleg, ☉ N ☉ melyet a zsidók Isten symbolumának egyikeként használtak; egy másik volt pl. a Penkagramon; egymásba fűződő háromszög. ✨ Opus de Cabala seu symbolica receptione et verbo mystifico. Francofurt 1672.

⁴⁰ Lámpás.

jelent; de a latinok hibásan *Sal alcali-nak*⁴¹ írják. Ez a lényeg általános hordozója az NB szellemnek; ez meg van áldva és felülről telítve van NB fénnel, ezért a Magusok egy fénnel és isteni lényeggel telített lepecsételt háznak nevezik, NB az a hely, ahol ez bőségesen és valóban feltalálható; mégis azt vallják az igazi philosophusok, hogy ő maga is a mindenható Isten művészete és Magiája által van elvarázsolva, nem lehet sem látni, sem megfogni, még kevésbé a helyiséget, amelyben őrzik a mi NB-ént mindennap lábaink alatt van. A Materia nem a három ismert világból való⁴² és mégis részes bennünk, de leginkább Astralis⁴³ és eterikus. Ezért ne vezetessétek magatokat tévútra, bár Sendivogius az újabb kiadású könyvének⁴⁴ 77 §-ban azt mondja, hogy egy újabb fém adatik, amelynek olyan ereje van, amely a többit felemésztí és ez valószínűleg az a bizonyos NB víz és talán annak az anyja, egy egyedüli anyag a humidum radicale Θ ⁴⁵-is et ((nae,⁴⁶ amely ellentáll neki; és ezzel meg lesz javítva (készítése szerint), ha az aranyat (a Philosophusok) tizenegyszeresen keverjük vele, akkor magja folyik és szinte a halálig gyöngé lesz. Ezek alatt azt érti, hogy a fixnek (vagyis Magnetnek) afluidummal való megkeverését tizenegyszer kell megismételni, amivel ő álmában mondja, hogy eddig még senkinek sem sikerült ebből a mennyiségből tiznél többet kimérnie. (A szó előtt állóban csak szer-t értünk.) Azonban értelmesebben ír az 50-ik oldalon. Ha egy fémet (ahogy azt szándékozunk) a természetesnél sokkal nemesebbé kívánod tenni, akkor egy fémes NB természetűt kell vened és ezt férfi és nővé (folyékonnyá és szilárddá) kell alakítanod, különben semmit sem fogsz elérni. (Nagyon sok dolognak van fémes természete és ennek dacára sem nem fémek, sem nem ásványok). Így jön ide-oda egy és beszél egy Solution Salis-ról és gyakran óv a közönséges fémektől és ezért is ő maga mondja a 96-ik oldalon, ne engedd magad befolyásoltatni, hogy eközben szokás szerint, silány dolgok kerüljenek be az NB philosophusok tractamentumába.

A sóról, mint főbázisról hasonlóképen mondja Sendivogius 181 oldalon, ahogy úgy, a régi, mint az új philosophosok

⁴¹ a VIII. században az arab származású Géber leírja a Sal alcali készítését, amelyet ő *Clavellati* (?) hamujából és égett mész-ből állított elő. *Schelenz* Geschichte der Pharmazie. Berlin 1904.

⁴² Talán állat, növény, ásvány világot érti.

⁴³ világegyetemes.

⁴⁴ Első műve 1604-ben Párisban, később „Theatrum chemicum” cím alatt Strassburgban 1681-ben jelent meg.

⁴⁵ Aurum = az arany jele.

⁴⁶ Argentum = az ezüst jele.

ezen szó nélkül nem juthattal el ezen műhöz, mivel az előbbi a kulcsa és az NB NB kezdete ezen szent tudománynak. Ez az, ami az igazságosság kapuit megnyitja, ez az, ami a pokoli börtön kulcsát bírja, ahol a kén megkötve van és ez alkotja a föld elemeit. A levegő elemeiről a 166-ik oldalon azt mondja. Ezen elemben minden anyag teljesen a tüztől van áthatva és telve van isteni erénnyel és erővel, mert ebbe van bezárva a legfőnségesebbnek a szelleme, amely a teremtés előtt a vizek fölött lebegett, a szentírás, ahogy azt beszéli és az NB. szelek szárnyain röpül. Ha tehát tényleg van NB. és hogy az Úr szelleme ebbe vezetve volt, hogy szabad akkor NB NB-ben kételkedned. Az NB isteni erejéből hátrahagyott, ez az uralkodó lakását díszíteni szokta és különösképen ezen elemet díszítette az összes teremtmények NB élő leheletével és benne van a legkülönbféle dolgok magva. Ebbe kebelezte már a teremtésnél is, a legfőnségesebb teremtő az NB NB magneticus vonzó erejét és ha ezzel nem bírna, akkor semmit sem vehetne magához a táplálékából, akkor megmaradna a mag urina alakjában és semmi sem nőne, semmi sem gyarapodna; mind ez a levegő által történik, mert ő vezetője a vizeknek. Ereje rejtve és elzárva van minden magban, magához vonza a humidum radicale-t, a tápláló és szaporító nedvességet vagyis a gyökérnedvet, ha tehát valaki jó kertész akar lenni, akkor különösen a vonzó zinket (i. e. Magnetet) éjfélkor igazítsa és állítsa be, mert így sohasem fog neki hiányozni; ebből egészen világosan láthatod, hogy a mi Sendivogiusunk nem ok nélkül kiált föl teljes csodálkozással: Oh, ami egünk! Oh, ami vizünk! Oh, ami Ő-ünk!⁴⁷ Oh, ami NB salniterünk,⁴⁸ amely a világ tengerében van, oh, ami vegetábiliánk! Oh, ami folyékony és szilárd Δ ⁴⁹ (vagy só), oh, ami tengervizeink haltesteit, vagy faecese-i,⁵⁰ amely a kezeket nem nedvesíti meg, amely nélkül semmiféle teremtmény nem képes élni.

Ezúttal legyen elég mondván, hogy ez a legméltóbb elem, amelyben a mag és az élő szellem, avagy minden teremtmény lelki háza fekszik. Mert ezen éjféli vonzó polarikus birodalomban, ahogy a királyi prófeta Dávid énekelte, jóság és hűség fognak egymással találkozni, igazság és béke fognak egymással csókolódzni; hogy a földön hűség nőjön ki és az égből igazságosság tekintsen le; egy akol és egy

⁴⁷ mercurius.
⁴⁸ hamuzsir Kal-Natr. carbonicum.

⁴⁹ Sulfur- kén jele.

⁵⁰ ürüléke.

Ő császári felségéhez, Mátyáshoz, Magyarország és Csehország királyához intézett felirat.

Hogyha Őfelsége ezen könyvből megismerni a Praxint, akkor kétségbevonhatatlanul csodálkozni fog azon, hogy miért csináltam én azt olyan körülményesen és miért használtam fel más autorokat is, holott ezt egy néhány lapon ki lehetett volna fejteni. Ezt többféle okból tettem: először, hogy felségednek igazi fogalma nyújtsak a dolgokról, hogy az igazi *A u t o r o k a t* a hamisaktól megtudja különböztetni, nemkülönben, hogy ezeknek megtanulja írásformáit és jeleit, másodsor, hogy a jó könyvek és ezek fogalmazása által az eszemet élesítsem. Szívesen bevallom, hogy üres órámban ezen studiumok képezték legkedvesebb időtöltésemet és egész bizonyos, hogy az ember ezen tudomány által Kreaturáktól a *Crator-hoz*⁵¹ vonzatik. A Praxin-ban egyszer mint felséged meg fogja találni a kulcsot, vagyis az *explicatiót*⁵² és megfogja tanulni, hogy a Philosophusok mit értettek sokféle jelük alatt és be kell majd vallania, hogy azok nem írhattak világosabban, csak mi magasabb értelemben vettük, tehát felhasználva az alkalmat és minden igazi Phile és Adeptesek-vel együtt kiáltok Császári Felséged felé in *Sal e e s t Sal u s*⁵³ és ezért készítsen sókat, hogy liquabilesek⁵⁴ váljanak. Ön sem hitte volna, hogy a föld sója ennyi sok erőt tartalmaz édes zsirjával. *Solve et coagula*⁵⁵ ezen kevéssorban foglaltatik az egész *Processus*, amit *Materia*-nak nevezünk és annak *praeparatio*-ja, ezért szükségesnek találtam, hogy a dolgokat minden körülményeikkel leírjam. E dologról egyébként semmi más megemlíteni valóm nincsen, csak az, hogy Fenséged saját kezüleg fogjon hozzá, hogy ezzel a tűz és annak határai között való nagy különbséget kikutassa és megismerni tanulja, aki iránt legmagasabb hódolattal vagyok.

Ad Rem.

Hermes Trismegistus⁵⁶ in Sua Tabula Smaragdina⁵⁷

⁵¹ valószínűleg a teremtménytől a Teremtőhöz.

⁵² magyarázat.

⁵³ Szóban az üdvösség.

⁵⁴ folyékonyra.

⁵⁵ Az alchimisták a világ alakulása szerint a *Solve* – *chaost*, rosszabbodást; a *Coagula* – *cosmost*, nemesedést tökéletesedést jelent. *Dr. Ferd. Maack*: *Das Weesen des alchemie. Würtenberg.*

⁵⁶ *Hermes Trismegistos*, háromszor hatalmasabb Hermes, aki az alchimisták védőistene volt. *Jamblichos* említi meg először 280-ban K. u. időben.

⁵⁷ *Tabula smaragdina*, a XI. században írott mű, amely útmutatásul szolgált az alchimiai műveleteknél. E művet legelőször az angol *Hortulanus* (*Gerlandus*) *jacobinus* szerzetes közölte.

mondja: A mifönn a Firmamentum-ban⁵⁸ (vagy a felső légkörben) van, az ugyanaz, ami lennt a földben van: (vagy ugyanazon concentrált fix sóban van). Ugyanaz, ami a felső légkörben van, hogy véghez vigyék egyetlen egy dolgnak csodás műveit. Itten, ahol ő a materiáról a Alkeist-ről⁵⁹ és annak praeparatiójáról beszél, a nap az apja, a hold az anyja, a szél a gyomrában hordta és a föld fölnevelte.

Sendivogius ugyanazt mondja a 49-ik oldalon. A levegőben egy elrejtett élettápszer van elrejtve, amelyet északa harmatnak, nappal Aquam refactam-nak⁶⁰ neveznek s így ebből sokkal több cogulal,⁶¹ mint amennyi hasznos lenne a világnak. (NB ezen szavakban azt értjük, hogy átmegy a szellemnek készítésébe és később ennek coagualásába).

Fölttettem magamban, hogy a két philosophiai Axiomát explicáljam és Praxim által Fölséged ferificárodik,⁶² bizonyos, hogy ezen a kettőn csüggött az egész philosophiai törvény minden Mojzesükkel és Profétájukkal, a többi mind hiú, téves és hamis.

Hányan a keresők közül kerültek tévútra, mert az Universal szellemet nem tudták megtalálni és a meteorákra estek és azokat universalis materiának tartották. Azonban nem tagadható, hogy a meteorák nagyon sokat rejtenek magukban és magukon a nagy világszellemből, ahogyan a vitriol is, azonban, ha szétválasztásra kerül a dolog, amikor a vizet a szellemtől el akarják választani, akkor minden dolog megakad, mert ez a szellem az igazi tűz.

Sok művész megölette volna magát azért, hogy a philosophiai tűz egy külső elementáris tűz és ezen tűz, nagyon sok nagy tudású embert vitt tévútra, amiről Morienus⁶³ is panaszkodik, amikor mondja, hogy dacára annak, hogy az igazi philosophiai tüzet nem ismerte meg, amíg el nem ol-

⁵⁸ Égbolt.

⁵⁹ Alkeist, helyesen *Alcahest*, amelyet Cicero Paracelsus nevezett el az angol ágostonrendi G. v. Ripley szerzetes a quintessentiája helyett a középkorban az Aristotelesi nagy elemen kívül, inkább szellemi tulajdonságokkal bíró még egy ötödik elem létezését tételezték föl, amelyet „quinta essentia” „Menstruum universale”-nak neveztek el. A testek feloldását Radicalsolutiáját is ezzel az Alcahesttel végezték. Dr. Ferd u. Maack: Das Wesen der Alchemie. Würtenberg.

⁶⁰ Újjáalakult víz.

⁶¹ Összeverődik.

⁶² Szerenesés lesz.

⁶³ *Morienus Romanus* a XI. században élő remete, aki Khalis szultánnal az aranycsinálás titkát minden ellenszolgáltatás nélkül közölte. Schellerz: Geschichte der Pharmacie. Berlin 1904. 22.

vasta. Artephiust,⁶⁴ (én azt hiszem, hogy a számnál egy zéróval többet tettek) és Artephius miután széltében-hosszában beszél erről a tűzről, végül e szavakban tör ki: Csak egyetlenegy és egyedül kútforrása van a NB élő víznek, amely a király vagy királyné lemosásának helyét körülveszi és megragadja (tehát a tűznek fiolában⁶⁵ és nem kívül kell lenni). Az egész műben egyébre sincs szükséged, mint az NB nedves tűzre úgy kezdetben, közepén és végén, mert ez képezi az egész művészetet.

Hiob⁶⁶ Cap(itulum) 37: Vers 21:22.

A világosság, mely a felhőkben fényesen világít, most nem látszik, ha azonban a szél fúj, akkor világos lesz NB NB.

Éjfélkor arany jön félelmetes Isten dicséretére: és amit Hiób⁶⁷ Isten aranyának nevez, azt Paracelsius⁶⁸ orosz-lánnak nevezi és amennyiben mondja egy oroszlán jön északról, amely egy sast fogva tart (vagy kapja) Paracelsius itt singularisban beszél, Sendivogius és más szerzők plurarisban, vagyis több sásról, úgy mint 7:9, sőt 11, akiket elő kell vezetni, hogy az oroszlánt széttépjék, avégen azonban ismét mind elnyeli őket és uralkodik fölöttük, az elemi tűz fölött. Ez a tűz, amint mondtuk, a vízben mint a ruhájában, földben, levegőben, mineraliákban, növényekben és állatokban, az emberben, a csillagokban és az anyagokban van. Eredetileg azonban Istenben és tőle rnagától ered, mert ő a forróság és a tűz kútforrása és tőle folyik a többi creaturákhoz, folyamhoz hasonlóan (a pap által). Azonban a Mágusok csak két elnevezést adnak, mellyel az ő tűzüket megismerni lehet, ahogy ők leírják nedves és láthatatlan (és emiatt nem közönséges). Item. Azonban a philosophusok tüze láthatatlan, mondja Almadis,⁶⁹ mert ami művüket nem tudjuk semmi által elkészíteni, csak ami tűzük láthatatlan sugarai által.

⁶⁴ *Artephius* a XII. században élő arab tudományban nevezett latin alchimista volt, aki először beszél az életelixirnek nevezett aranycsinálásról. Schellenz: *Geschichte der Pharmazie* Berlin 1904. 228.

⁶⁵ Tartály.

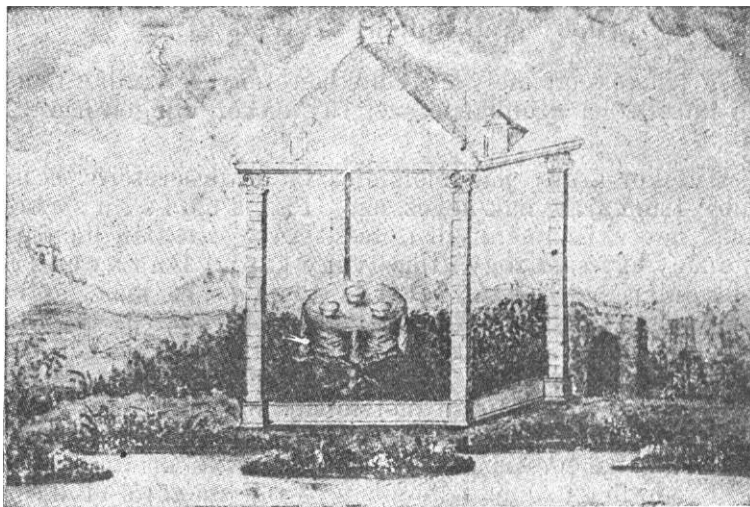
⁶⁶ Citatum Jób könyvéből.

⁶⁷ Az alchimisták írásaikban szerettek a múlt idők mistikus világában élt vallásalapítókra hivatkozni. Így hivatkoztak Jóbra, aki földért aranyat és sziklákért aranypatákat adott. Schellenz: *Geschichte der Pharmazie*. Berlin 1904–217.

⁶⁸ Az orvosi kémia megalapítója, szül. 1493.

⁶⁹ Valószínűleg a X-ik század vége felé élt Almadim alchimista. O. V. Lippmann *Entstehung und Ausbreitung de Alchemie*. Berlin 1919–253.

Item. Ami tüzünk egy corrosivikus⁷⁰ tűz kezdetben, amely a mi edényünket egy felhővel vonja be, amely felhőkben ezen tűz sugarai vannak elrejtve. Ezért tápláld ezen madarat apjának tűzével és anyjának Aetherével, mert az egyik az étele, a másik az itala és ezen utóbbiak nélkül, nem éri el soha a teljes NB NB fönségét, értsd meg ezen titkot jól, mert a tűz nem táplál valóban, ha előzetesen nem táplálják, önmagában cholericus⁷¹ és szá-

raz, de egy kényelmes alkalmas nedvesség. Temperálja az, NB Isteni Complexiot ad neki és felviszi a kívánt magasságra.

Item. Ex Lumen de Lumine lehetetlen, hogy a szenvedő anyagból elő lehessen állítani valamit, valami élő, teremtő és alkotó lény nélkül. Ez az alkotó lény a philosophusok tüze, egy bizonyos nedves Isteni láthatatlan forróság.

R a y m u n d u m L u l l i u m⁷² szerint nevezzük ezt az

⁷⁰ Maró.

⁷¹ Heves temperamentumú.

⁷² *Raimundus Lull* (i) us 1235 (?) körül Malorcában született. Fiatal korában dorbézoló életet élt s egy alkalommal, amint szerelmese keblén rákos daganatot vett észre, megtért s akkor alakított Szent-Ferenc rendbe lépett. Missionáriusi tevékenysége közben az arabok félholtra verték. Valószínűleg az araboktól elesett alchimiai studiumok alapozták meg, az alchimiával foglalkozását. E kor legnagyobb alchimistáját „Doctor illuminatissimus”-nak is nevezték. Számos alchimiai munkát írt. Schellenz: *Geschichte der Pharm.* Berlin 1904–327.

NB napot egy tűznek és a természeti forrását S u s t i t u e n s -nek,⁷³ mert, amit a nap forrósága a fénybányákban 1000 év alatt tesz, azt a forráság Θ vagy a természet a földön NB, egy óra alatt teszi meg.

Item. Tehát tegyél úgy fiam, hogy a szülés vagy átalakulás helyén (: i (d) e (st) magneten) az isteni erő úgy legyen megalkotva, hogy a spermaticus nedvességet földi természete helyett, egy nagyon subtilis átlátszó formába átalakíthassa. Lásd tehát itt az NB nyálkás, zsiros föld feloldását, hogy belőle egy átlátszó fenséges ♀us legyen! és ezen ♀us az a víz i(d) é (st), amelyre annyira törekszünk és ez a víz és szellem a Philosophus H e n r i c h M a d a t h a n⁷⁴ szelleme és tüze, amely a hatalom kulcsát képezi, amelyet a mindenható Jehovának egy emberre kellett bízni.

Item. S e n d i v o g i u s ezt a „Saturnus Urinájának (vagyis a tüzes szellemnek) nevezi, amellyel a L u n a t i c u s és S o l a r i c u s növényeit nedvesíti. Az a bizonyos zsidó mondja, hogy ez a természetből és az Istentől van megcsinálva; Isteni, mert az Istenséggel egyesült és Isteni lényeket hoz létre az Aether az alsó kútban található, vagyis azon lényben, amelyet az arabok a fehér só virágjának neveznek. Valójában a sóból született, mert a só a gyökere és a megjelölt sós helyeken található (értsd a Magnetet).

A philosophusok az ő mineralikus fajuknak nevezik, mert úgy nő, mint az összes vegetábiák (i. e.), mert már a születése órájában vannak levelei és gyümölcse.

Zoroaster⁷⁵-Prestor-áról.

A föld tele van inteligentiával, avagy szellemmel, amely a természet hatására hajlik és alkalmas; amely intelligencia a magasabb természettől lesz megindítva, egy, hogy az alacsonyabb intelligencia a felsővel egyenlő. Ez az intelligencia, vagy szellem egy elnevezés, amelyet a kiváló Zoroaster talált fel, amint hogy azt a Julianus Chaldiér magyarázva tolmácsolta. Ez a név onnan ered, hogy én égek és villámot vagy egy égő forgószélet jelent, de a mi Chaldeusunk értelmében ez a szó az élet tűzszellemét jelenti. Ez a

⁷³ Talán substituens – helyettesítő!

⁷⁴ Talán 1350. körül élt Madhara, akinek 16 philosophiai rendszere között a mercur is fel volt véve. E. Otto von Lippmann. Entstehung u. Ausbreitung der Alchemie. Berlin 1919.

⁷⁵ Zoroaster 800 évvel K. e. élt vallásalapító. Követői tűzimádók s a magicus művészet hívei voltak.

mindenható Istentől származó befolyás és az élő csodálatos sympathiák országából jön és ez Praester NB. vonzó természetéből jönnek; NB. ez egy szellem, amely csodákat képes véghez vinni és most lássuk lehetséges e hozzá férközni.

Úgy képzeljétek el őt, hogyha egy épületből egyik követ a másik után akarád letörni, a végén a földig jutnánk, amelyre alapozva van; épen így van a magiában is; hogyha egy természetes testet feltárunk s annak minden részét egymástól külön választjuk, végül a Prester-hez érünk, amely Isten gyertyája és titkos világossága, végül azt mondom, hogy a magia nagy és legmagasabb titka az, hogy ezt a Prestert növeljük és NB, hogy őt a nedves világos éterbe állítsuk, amelyet az Isten azon feltevással teremtett, hogy vele a tüzet temperálja, mert a szellem a tüzet használja fel ahhoz, hogy vele a testet megtisztítsa, megmossa és végül Isteni halhatatlan természetre hozza; ne tartsa ezt lehetetlennek. A felvilágosodott Arnd⁷⁶ ismerte fel nagyon jól, hogy kell elválasztani a világosságot a sötétségtől, vagy az átkot az áldástól.

Amennyiben az igazi kereszténységről szóló könyve 4 kötetének I capitulusában egészen világosan ír, nem kevésbé a következő 3 cap. 14 és 15-ban írva bizonyítja, hogy minden dolog külső signaturával van megjelölve, de a belső az igazi, vagyis azaz Essens. Fennebb mondtuk, hogy a magnetot a sóban találjuk meg, vagy sós helyeken kapható, ezt több a u t h o r r a l próbálni teljesen szükségtelen, mert a természetben semmiféle vonzza protmumant csak az Alcalia-k és különösen a nitrum, azon okokból, mivel levegőből veszi az eredetét, amit látni lehet a Salpeter plantá-ban,⁷⁷ amelyekben a mindenféle Saliák a levegőnek vannak kitéve és abból kapják az életüket és növekedésüket. Ezt az a r g u m e n t u m o t valószínűleg senkiféle tudja megdönteni, mivel mindennap és mindenkinek tudva van és szemei előtt áll. Csak ezen egyedüli rész felett elmélkedjünk, amiről Glauberus concentratus-ban⁷⁸ is olvasható, aki minden creaturából egy Salpeter előállítására tanít. Épen ezen author magyarázta meg teljesen és tökéletesen Theophrastusunknak a nitrum-ra vonatkozó jövendölését.

⁷⁶ Valószínűleg *Arboldus Villanovanus* a XIII. sz.-beli alchimista, ki egyik munkájában a bölcsek kövének fiatalító erejéről ír.

⁷⁷ Salétrom tartalmú növények.

⁷⁸ *Glauber* született 1604-ben Karlsbadban. Hires chemikus volt, aki számos chemiai cserebomlás révén nyerhető vegyületet már ösmert és előállított volt Sal Glauberit- Natr. Sulfuricum. 1654-ben megjelent Pharmacopeea spagyricában magyarázta tanait.

Henricus Nollius⁷⁹ határozottan mondja, hogy a materia fizica, nem egyéb, mint a nitrum (jobban nitrum Aetherium). Stahl⁸⁰ udvari tanácsos a materia med. első részének pag. 206. végén mondja, az utóvilág egykoron el fogja ismerni, hogy a nitrumban micsoda erő van elrejtve. Azonban, amilyen nagy különbség van a közönséges nitrum között, épen olyan nagy különbség van az égi és a konyhai tűz között, mert a közönséges elemi tűz pusztító és mindent maga felé hajtó. A naptűz azonban tápláló és figirend,⁸¹ mert hatását felülről fejtí ki, ebből következik, hogy a két tűz éppen a contrariumot⁸² cselekszi és az nagyon notabena landó.⁸³ A materiáról és annak készítéséről lásd a Chemiai holdvilág Authorját és különösen annak előszavát.

Az előbbi szöveghez visszatérve tudva van, hogy Sendivogius kémiai művészetének fundamentuma az ő magnetjának vagy Chalybs-ának,⁸⁴ az úgynevezett acéljának igazi megismerésén és valódi fogalmán alapszik. Amely utóbbi alatt azonban kétségkívül a levegőből regenerált Nitrum-Aethereo-aetereum-át érti. Máshol a mi (i) (d) e (st) a Phil-ok Salamoniae-jának nevezi. Item a mi Phi-ok ♀-jának; amely azonban arról biztosít, hogy azt semmi más által, mint az ohomogeniti-kus,⁸⁵ vagy hasonló magnetje által lehet elnyerni és ez, mondja ő, a régi Philosophusok materiája. Ebből kell vened, ami létezik és mégsem látható (i) (d) e (st) ⊕ le,⁸⁶ addig, amíg a művészeket tetszik. Ez, mondja továbbá, a mi harmatunknak az NB vize. Az NB a Phil. nitrumból lesz kivonva, amely által minden anyag növekszik és szaporodik. Az ő matrix-a⁸⁷ centrum sol vel Lunae (a nap vagy a hold középpontja, úgy az égié, mint a földié (NB, hogy mi legyen ezen két centrum, azt jól meg kell tanulnod. Hogy érthetően elmondhassam,

⁷⁹ Henricus Nollius a XVI. század elején élt. Philosophiai és theologiai tanulmányok elvégzése után nemsokára a Giesseni akadémia tanára lett. Sokat foglalkozván az orvosi és természettudományokkal Paracelsus búzgó hívévé vált. „Systema hermeticae medicinae” és „Physica hermetica” című munkáiban sajátosság nézeteket lehet találni; így pl. azt állítja, hogy a föld középpontjában egy második nap van. Allgemeine Deutsche Biographie Band 23.

⁸⁰ Stahl a phlogiston elmélet megalapítója szül. 1659-ben Aurbach-ban. Számos kémiai és gyógyszerészi munkát írt, amelyekben már közli, hogy a Salpeter számos növényben található.

⁸¹ Alakító.

⁸² ellenkezőjét.

⁸³ Megjegyzendő.

⁸⁴ Chalys – görögül – aczél.

⁸⁵ közös származású.

⁸⁶ nitrum spirituale jele.

⁸⁷ anyja.

mondja továbbá ugyanott); Ibidem, a mi magnetünk, amelyet itt NB calybsnek neveztem. NB. a levegő a nitrosusos földnek a hasában szüli a magnetot. A magnet azonban, ha valóban NB preparálva van, szüli, vagy megjelenti a levegönket. Értsd nitrosus formában. Az atrahált⁸⁸ víz által, amely az etherikus nitrososumnak a ruhája avagy a szállítója. Én ezzel – mondja ő – kifejtettem neked az igazságot, NB kérd csak az Istent (mert ez egy kémikusnak fölötte szükséges), hogy föltevésedben szerencsét adjon; itt van aztán Hermes szavainak értelme (ami annyi sok könyvben van citálva, de amiket nagyon rosszul, értelmetlenül alkalmaznak). Ahol mondja, hogy az apja (vagyis az égi Astral sóé) a nap, az anyja a hold és a szél (vagy a levegő) ez ezt a hasában vagy a testében hordta, azaz aSalalcali-t, amelyet a Philosophusoknak Sal Amonaic-nak vegetabilének is neveztek a Magnetia testében elrejtve.

Pag 33 mondja: van még egy másik Calybs is (amelyet ezzel összehasonlítottunk) önmagáért teremtve a természetől (NB itt a valódi Sal Astralet érti, amely azután) a magnet által, amely sajátos természetű, de mégis a művészek kell, hogy azt elkészítsék (amelyből a napnak csodálatos sugarai) homogeni-kus erő és erény által azt előállítani tudja, amelyet annyi sok ember keresett és amely ami művünk kezdete (azaz a ♀ Ph-um). Ezt a Sal coeleste-t vagy Astrate-t és mercurialet ő ugyanott ibidem sc (ilicet) pag 33-egy (-Ph-iai) fémnek nevezi, amint az előszóban mondtunk, ezt még jobban megmagyarázza a pag 38. Az a víz azonban, (amely ugyanis ezen égi Astral sóból lesz előállítva egy fölötte tüzes $\perp$ ⁸⁹) a világ menstruum kell, hogy legyen (és tehát a Solvens universalissimum), mely a luna sphaerájából és köréből lesz vonva (id est NB per attractio-nem a magnet által) annyiszor legyen rectificálva (vagy kell, hogy legyen NB p coholandó),⁹⁰ hogy a Solem-et calcinálni tudja (igen radicaliter solvire).⁹¹ Ez az eljárás több munkát igényel nekünk, mint egy egyszerű rectificatio, mert az első solutio és coagulatioval nem érünk el semmit sem. Azonban a 6:7:8:9-ikel már célt érünk és ha így aztán mind két-két fémet, mindegyiket részlegesen felszedettük és a végén összeöntöttük, nem szabad egyiknek a másikat praecipitálni, ahogy azt általában megszokták tenni. NB ez a Ph-sok valódi Alkeist-jának főpróbája. Sendivogius úgy látszik az 53-ik oldalon, meglehetősen nyíltszívűen és világosan kifejti, amikor azt mondja: így tehát itten egy anyagod, amely értékesebb, mint az, amelyet az egész világ kinyilatkoztatott,

⁸⁸ vonzott, lepárolt.

⁸⁹ spiritus jele.

⁹⁰ főzendő.

⁹¹ oldva.

amelyről én teljességgel azt mondhatom, hogy ez nem más, mint ami pontikus vizünk⁹² (vagy az ebből származott fölöt-tébb tüzes szellem), amely a nap és hold által, ami Chalyb-unkból lesz kivonva a Ph. művészet révén, csodálatos módon, a művészetnek egy értelmes fia által. Nemsokára még hozzáteszi: Én mindent nyíltszívűen megmondtam, azonban (és előbb a coagulatot) ami Salis Amoniaci-ra vonatkozó extractiot (amely ugyanis alapja és fundamentumja és következésképp az egész művészetnek főműve) s ami pontikus vizünkéből keletkező Ph-umunkat illeti, annak használatát nem olyan nyíltan (hogy minden paraszt megérthesse) tár-tam föl, mert egyedül az Istennek kell kinyilatkoztatnom. Azt mondja tehát, hogy az igazságot mondta úgy el, de nagyon burkolt-módon, tehát csak itt és ott részletenkint és rejtelmesen írta; ezért recomandálja könyvének ismételt elolvasását és nem ok nélkül, mert az egész fő mű Hermes-nél és Sendivogiusnál a magnetustól függ, amely nélkül az ő Chalybsé-t vagy a többször említett Sal Astrale-t vagy Coelestét és következésképp a tüzes Spiritust sem lehet megkapni, azért én őszintén és híven akarom megjelölni, hogy miképpen kell ezen magnethoz eljutni. Én eleinte mindég a közönséges valamit az Isteni nap tüzének különbségét értet-tem és amit írtam, azt tapasztalatból merítettem és ez nem vélemény. Akinek nincsen gyűjtőtükre (legyen az üvegből vagy homorú acélból), annak széntüzzel kell kisegítenie ma-gát, de amint már említettem volt, a két tűz között éppen contrarium⁹³ van.

Praxim.

Rp. 2 Maas anyalugot a salétromsavfőzőktől (ez a ma-terialistáknál is kapható) és párologtasd be (a végefelé ál-landóan keverd, mert különben kifolyik) száraz sóvá, adjál hozzá száraz földet (ha a szellemet akarod megkapni, pá-rold⁹⁴ le **R** ∞⁹⁵ egy nagy szedőbe) és izzítsd ki jól a földet a sóval, azután esővízzel a Sal fizet (vagy Alcalit) lu-gozd ki jól és tisztán filtráld és inspissáld.⁹⁶ NB ugyanazon edényben calcináld és azután ezt a műveletet ismételd, így nyered ki a magnetot.⁹⁷ Ezt a sót aztán melegen meleg mo-zsárban kell azután dörzsölni és azonnal kő, vagy üvegtá-lakba vagy csészében szétteregetni és éjfél felé a levegőre ki-

⁹² Salétromsav.

⁹³ ellentét.

⁹⁴ per retortam.

⁹⁵ destiláld.

⁹⁶ sűrítsd.

⁹⁷ erőt.

tenni, nappal hűvös helyre tesszük (NB a legjobb időszak az aquis noxio-ban van).⁹⁸ Ha a magnetád a levegő által vízzé lett és teljesen feloldódott, akkor filtráld a liquort (vagy öntesd le tisztán a sedimentumáról) ha van egy gyűjtőtükröd, úgy állítsd a liquor elé és hagyd száraz sóvá elpárologni, vagy pedig egy alacsony lombikba tedd és egy fedővel szorítsd be és most szárazon $\overline{dd}$ ⁹⁹ le. A vizet félre lehet tenni (a további használatra). A sót, mint magnetát ismételtén kitesszük a levegőnek, hogy ismét vízzé váljék és amint fennt mondtuk, a solválás, fitlrálás leöntést, coagulálást 7 és 9-szer ismételjük és ha mindezeket jól és alaposan megcsináltad, úgy vedd a kimosott magnetádat és dörzsöld el finomra és keverd el száraz földdel (vehetjük a liquort is és azt ráöntjük a száraz földre golyócskákat készítnünk belőle és ismét kiszárítjuk). Egy abroncsolt retortába tesszük és szedővel kötjük össze (a legnagyobbat, amelyik csak kapható) NB és amely utóbbinak vízben kell elmerülnie és a destillálás alatt vizes kendővel kell fedve legyen. Ha minden átpárologott és szárazzá lett, akkor üzd kezdetben lassan és azután mind erősebben, míg végül vörös szellemek¹⁰⁰ nem mennek át (ha azonban a gradus ignist nem érted el, úgy hagydd el ezt). Hogyha a szedő ismét világos lett és szellemek már nem láthatók, akkor vegyél egy üvegből való dugóval ellátott erős üveget és öntsd bele a tüzes szellemet, NB az üveg ne legyen tele, mert különben azt darabokra veti szét, hanem a szellemnek az üvegben kell keringenie, NB NB. Hogyha azonban használni akarják, előbb deflegmálni¹⁰¹ és rectificálni¹⁰² kell. Az összes ehhez tartozó edényt és amik erre a célra felhasználhatók, kéznél kell tartanunk; az eszközöket egymásba kell illeszteni és jó anyaggal ellátni, nehogy munka közben kelljen ezek után járkálnunk és így eszközeinket összekeresnünk. (NB, mert ezen idő alatt, már nincsen neki teste, amelyben meg tudna nyugodni, vagy amihez kötné magát, hanem ha már tisztán deflegmáltuk attól a kevés víztől, amely az öltözéke volt, akkor nem tud nyugodni, mert már nem lett nyugalomra teremtve és nem is tud nyugalomhoz jutni mindaddig, amíg meg nem kapja a maga vagy más testét). Hideg helyen kell őrizni, nehogy valami meleg megmozgassa. A Sal fixumot ismét vízzel destillálhatjuk (avval, amely belőle már destillálva volt) kilugozzuk, filtráljuk és elpárologtatjuk.

⁹⁸ napéj egyen ideje.

⁹⁹ lepárlás jele.

¹⁰⁰ gőzök (salétromsav gőzök).

¹⁰¹ a savaknak víztől való elválasztását értették.

¹⁰² tisztítani.

Akinek füle van az hallja.

Ha a fix és az illanó jól ki van tisztítva, akkor úgy járhatunk el, ahogy akarjuk, vagyis kétféle manier¹⁰³ szerint. Ugyanis visszakötheti, vagy visszaváltoztathatja a ¹⁰⁴ át Ral fixumra, mert ez a mindenkor illanó magnet (NB Elias Artista Grafenahg¹⁰⁵ véleménye szerint). A másik módja az, hogy veszünk tíz részt a Ph-ok Spiritu ♀ jából¹⁰⁶ és ami Sendivogiusunk előírása szerint egy rész aranyat; ha ez utóbbi megtörtént, akkor a Sal fixumot ismétlenül a levegőre állíthatjuk, lesz ismét friss Alkeis-tol Atrakáljon (ez egy multiplicatioja a -nak). Mindezek tisztán kell, hogy össze kerüljenek, mert különben a tisztatlanság meggátolja a természet operációját. NB ügyelni kell tehát arra, hogy mi a Ph-usok véleménye. Sokszor azt lehet gondolni, hogy ezek egymásnak ellentmondanak, mivel az egyik nem úgy dolgozott, mint a másik, s az egyiknek nem volt olyan esze, mint a másiknak, mintahogy ezeket itten szemelláthatóan tapasztaljuk. Mert például Elias Artista a saját vagy -át¹⁰⁷ substantiában alkalmazza (és a száraz vagy készen levő -át tégelyben Θ -al fermentálja) Sendivogius egy pontikus¹⁰⁸ vizet használ, azaz a fönnti tüzes szellemet (melyet ő hasonlóképpen Θ -al fermentál). A két author mégis csak eléri célját, vagy centrumát de az egyik előbb, mint a másik. Közölni kellene egymásnak, hogy milyen módon kell alkalmazni ezt az említett tüzes szellemet, mert aki csinálja, arra kell hogy ügyeljen, hogy valóban megkapja azt, mert véletlenül senki sem jön reá, mert akár főzünk vele halat, vagy hust, mindig jó lesz. NB. még csak annyit mondok, hogy ügyeljen magára, aki készíti, mert ez egy tiszta világos égi tűz. Sendivogius szintén ezt akarta mondani, vagy figyelmeztetni akart, hogy vigyázva kell ezen hatalmas szellemmel eljárni és dolgozni vele, az ő szavai szerint szinte lehetetlen elhinni, hogy a szellemek a szél NB hasában ilyen erőkkel bírjanak, mert ez a valódi Spiritus mundi universalis,¹⁰⁹ amelyet ha teheted a Sal fixumra fixirozd,¹¹⁰ vagy concentráld (s épen ez az a titok, amelyről Sendivogius mondja, hogy erről nem nyilatkozhatik, hanem Istentől kell ezt várni). Az ő szavai szerint ez többet ér, mint az egész világ és éppen ezért gondosan kell bánni vele. A mi Sendivogiusunk,

¹⁰³ módon.

¹⁰⁴ spiritus jele.

¹⁰⁵ ösmeretlen.

¹⁰⁶ salétromsav

¹⁰⁷ Tinctura jele.

¹⁰⁸ salétromsav.

¹⁰⁹ Salétromsav.

¹¹⁰ Rögzítteni.

amint az az ő szavaiból kitűnik, nagyon jól értette a *gradus ignis* pag 55. A tűz a *regiment*¹¹¹ és ami történik, az a tűz által történik. (*Scilicet*¹¹² ennek értelmes és okos vezetése és *administrálása*¹¹³ által). Az ő összeállításában nem szabad nagyon *scrupulosus*nak lenni, csak a *liquidumból* nem szabad egyszerre sokat venni, mert a *Phil-ok* szerint különben vízözönt rendeznénk, mely a földet a maggal együtt előntené. Hanem ha *consistentia melle a-nál*¹¹⁴ maradunk, akkor nem fogunk könnyen tévedni. *Sendivogius* maga mondja 12-ik *Tractus*ának a végén, amikor a következőket írja:

Ha tehát azt kívánod, hogy a természetet valóban megjavítsd, úgy oldj fel egy *corpust*, amilyent akarsz; és az, ami a természettől más módon hozzájárult, azt különítsd el és tisztítsd meg és tégy folytonosan hozzá és főzd és főzd, süsd és süsd NB a természet és nem a *materia* súlya szerint, mert tudnunk kell, *NBNB*, a *centralikus Sal nitri* (*Scilicet – Aetherei 'ivei Ast ralis*), nem vesz föl többet a földből (vagy a *te Sal fixadból* és így *Vice-versa*), mint amennyire szüksége van, akár legyen ez tiszta, akár nem. Ha tehát most te égi – *aetherikus* sóddal a *pontikus* vizedből, vagy az igen tüzes *U*-ből a *Sal fixumodba*, mint a saját *aprobált földjébe* *concentrál*ta, akkor azt mondja, a mi *Sendivogiusunk*, amint már egynehányszor mondta volt, hogy az ilyen só többet ad, mint az egész világ. Mert nemcsak a *Solvens Universalissimum*ot *birod*, amellyel azután *metalt*¹¹⁵ és *mineraliát*¹¹⁶ az első *valójukban feltárhatod* és *viszszahelyezheted*, hanem *egszersmind megvan a fixus NB fixissimumod*,¹¹⁷ amely által az összes *mineralikus és metalikus úgynevezett Δ+-ákat*,¹¹⁸ rövid idő alatt *alakíthatod* és *tincturalissá* teheted és éppen ez az az égi só, amelyről a *Grafenhagi fémöntő dr. Helvetio-nál*¹¹⁹ *mondotta és beszélt* NB, hogy neki csak egy *isteni sóra* és egy *silány, nem drága* (kétségkívül *sulfurikus*) *földre* van szüksége és akkor *evvel a tégelyben nyílt tűzön, három nap alatt, sőt később három óra alatt elkészíthetné a T-ját* vagy a *Ph-ok követ* és *evvel a sóval ad infinitum* *multiplikálhat*. Ugyanekkor a *fémöntő nyomatékosan mondja Helvetiusnak*, hogy *Sendivogius sötét szavaiban az igazság van elrejtve, épen mint*

¹¹¹ Hatalom.

¹¹² Ugyanis.

¹¹³ Ellátása.

¹¹⁴ Mézszerű állomány.

¹¹⁵ fémet.

¹¹⁶ ásványt.

¹¹⁷ legszilárdabb alakítód.

¹¹⁸ Sulfur alchimiai jele.

¹¹⁹ Dr. Helvetius.

ahogy NB a metalikus és mineralikus testekbe a mi Phl $\mathbb{R}$ van elrejtve, elzárva. Aminthogy ez a Helvetiusnak vitulus Aureus-nak nevezett Tractamentumában a 61 és 65 pagina is megtalálható NB, Elias Artista mondotta nekem, hogy NB Sendivogius acélja (vagy Chalybs) éppen az NB mercurialis metalikus nedvessége, melynek segítségével a művész minden corrosiv¹²⁰ nélkül, a tűzben vagy nyílt téglében a fix nap és hold sugarakat a testükből elválasztja és azután volatilikus és mercuriálist egy száraz Ph – $\mathbb{R}$ -é alakíthatja. Ezeket ő maga mutatta meg nekem, miután, a fémek átváltoztatására egy keveset ajándékozott. A 32-ik oldalon mondja a fémöntő Helvetiusnak; ami Arkanumunk¹²¹ materiáját illeti, úgy tudd meg, hogy csak két fém (valószínűleg ♂ ¹²² és Δ^+ ¹²³ és $\mathbb{R}$ ásványok (ezeknek szilárd teste) vannak, amikből ezen $\mathbb{R}$ készül, még pedig, mivel ezekben az ásványokban ♀ ¹²⁴ Ph(ilosoph)-um gyakran található, tehát mineraliákból készítjük. Én kérdeztem továbbá Helvetiustól, hogy ez milyen menstrum,¹²⁵ hogy üvegben vagy téglében kell készíteni? Ő azt felelte, hogy a menstruum egy NB só,- vagy erény, amelyből a philosophus képes egyedül kialakítani a földi corpus metallieumot¹²⁶ és a solutióból vonható ki az értékes Ph-ai Elixir.¹²⁷ A művelet elejétől végig egy téglében szabad végeznünk tűzön. (NB az ő készítése szerint) az egész művelet nem vesz több időt igénybe, mint 3–4 napot és nem kerül többbe, mint 2 tallérba; még hozzá fűzte, hogy sem az ásvány, amelyből NB sem a só, amelynek segítségével készül nem drága; ehhez fűzi Helvetius a 64-ik oldalon a következő szavakat. Ő nála maradandó emléket hagyott hátra, Paracelsus véleményét elfogadtatta velem, hogy ugyanis metalból metállal és $\mathbb{L}\mathbb{L}$ metal által minden sallaktól megtisztított NB metalt, az élő Ph-us O , vagy C úgy az emberi, mint a fémtestek részére készíthet. Ha tehát a nevezett vendég és barát, mondja továbbá, tudta az igazi módját, hogy a BN NB-t, ezt a mennyei spirituense saltot, hogy kell készíteni és ha én a testi és földi substantiákból az ő saját materiájukban a szellemi nap és hold sugarakat összegyűjteni tudnám, akkor ő nekem tényleg a saját világosságából világosságot nyújtott, hogy megláthassam és megtanulhassam, hogyan változtathatom meg

¹²⁰ maró anyag nélkül.

¹²¹ Titkos szer.

¹²² vas jele.

¹²³ réz jele.

¹²⁴ Sulfur jele.

¹²⁵ Menstruum-folyadék

¹²⁶ fémes testet.

¹²⁷ A kevésbé értékes fémeket ezüstté átalakítani képes folyadékot kis vagy fehér Elixirnek, amelyik arannyá képes átváltoztatni nagy, vagy vörös Elixirnek neveztek.

az NB magneticus, minden testi fémbe per sympathiam a benső lelket. Sendivogius pag. 67. és 69-ik oldalon világos szavakkal leírja magnetáját: ennek értelmében, hogyha esik az eső, akkor az élet NB izgatott erejéből vesz el és egyesíti azt a föld NB NB Salniter-jével; és mivel a föld Salniterje egyenlő egy calcinált tartárral, úgy az ő szárazságával az NB NB levegőt magához vonza, amelyben a levegő vízzé oldódik; egy ilyen NB NB magához vonzani képes erővel bír a földnek Salniterje, amely szintén NB NB levegő volt és a földnek a zsirosságával volt egyesítve. Ennek a legfőbb sónak elkészítése praeparálása és kinyerése Sendivogius írásaiban tisztán és értelmesen van leírva, sőt még a legtitkosabb manipulatioakat is közli, amelyeket különben titokban szokott tartani. És ezt nemcsak egyedül a fönnt nevezett PH-ok írták le, hanem már több századdal ezelőtt számos Scribens¹²⁸ is, igaz nem olyan világosan és körültekintően. Paracelsus mondja, hogy aki nem tudja levenni a napot és a holdat a mennyboltról és a földre állítani (a Phil-ok), az a művészethez semmit sem ért. Bazilius nagyon sokszor és nyomatékosan használja a magnet szót bár nem írja le olyan körülményesen mint Sendivogius: többek között kémiai munkájában is az ősrégi zsidó rabbi Ábrahám Eleázár-ról¹²⁹ is (kiről Nicolaus Flamellus is megemlékszik amikor mondja, hogy ha nem olvasta volna Ábrahám zsidót, akkor nem tudott volna eligazodni) pag. 10 oldalán következő szavakat használva, mert tudnotok kell, hogy a legfönségesebb Isten az ő áldását megígérte és megfogja adni, hogy élvezzék az ország tartalmát és igyátok az ég harmatját. Hogy mit ért az ég harmatja alatt, a következő szavakkal magyarázza meg, mert a mi atyánk Hermes mondja: a nap (vagyis ezen mennyei víz és harmatnak) atyja hold az anyja a szél (vagy a levegő) azt a hasában hordozta (ugyanis ami NB aetherikus) Salnitri, a nagy világ űrben (Sc(ilicet) a földi levegőben található) önmagában már megvastagodott, testes lett, ami egünk pedig száraz vizet ad, amely a kezeket nem nedvesíti meg; mert ez az úr szelleme kikutathatatlan. Az NB a levegőben lebeg, ez jelenti a szárnyas kigyót¹³⁰ (az illanó universalis), amely által minden embert és creaturát és a föld minderi teremtését. Ez je-

¹²⁸ Iró.

¹²⁹ Állítólag létezett Ábrahám Eleázár, kinek kéregpapirosra írott hieroglifás kémiai szövege a bölcsek kövének előállítását tartalmazta. Schellenz: Geschichte d. Pharm. 231 Berlin 1904.

¹³⁰ A kettős szárnyas és szárnytalan kigyó, sárkány, zöld száron virító kettős (fehér és piros) lilium, Hermes madara, Diana galambja, Egyszarvú stb. a sók száz egyéb mistikus név és jelek mindannyia a Materiát jelenti és ezért nevezték Myrisnymus (ezer nevű)-nek is.

lenti még a Spiritum mundi universalis (ez épen Sendivogius Chalyb-sa), ami materiánkat, amelyet a coagulált levegőből (ami fix sónk, mint ami magnetánk által) separálunk ez az a Spiritus, amelyet a harmatból (az Aqua rarefactából¹³¹ kivontunk és amellyel, ami sónkat elkészítjük az alsó kígyó azonban jelenti, ami materiánkat, amely mindenütt található, vagyis a szilárdabb és közön-

ségesebb nitrumot (és ez földi). Mivel pedig a földben már coagulálva van (és menyei is) ezen menyei aetherikus sóból veszi eredetét ez az igazi Terra Adamica et virginia.¹³² Ha ugyanis minden földi tisztátlanságtól a művészet által megszabadított és hogyha tudjuk még, hogy mi az, hogy ez az a vegetabilikus gyökerek között is még található; tartalmazza a Spiritum universale-t pedig nem mineralis, nem vegetalis, sem nem animalis.

Ez az NB NB, egy magnet, amely magához vonza a

¹³¹ Ritkított-destillált víz.

¹³² Ádám szűz földje.

Protmust? (ez a ☿) Universi és ezáltal a fehér mesterek echaosává lesz. Kedves testvérek! Jegyezzétek meg magatoknak a nagy titkot, amely mindenkor szétrombolja a NB NB időtlent, a tökéleteset, de ismét visszahozza (az első kezdetébe), vagyis eredeti természetűvé alakítja vissza, amely kettőt azután *benefitio caloris*-sal,¹³³ egy elsőrangú medicinává lehet áthasonlítani, mivel az összes semina és forma *essentialis omnium rerum ad celos de luto-tól*¹³⁴ függenek, azért a metallumra is a *radius astrorum* tamquam parte formali¹³⁵ a földben születnek. A mi ősatyáink az összes metallumok generatioját examinálták, amely akkor ugyanis ez (*h a c*) *aqua per formam interna inspissata*¹³⁶ állanak. Vegyétek tehát a lábatok alatt fekvő (*Sc(ilicet)* a *Sal fixumot*) földből és azt, amit lábbal taposunk *Hermes* mondása szerint *Inferius est sicuti Superius*.¹³⁷ Akarjátok tehát kedves testvérek ezen boldogságot élvezni és akarjátok e az égnek ezen harmatjából inni és meg akarjátok e kapni a szárnyas kígyót (vagyis mennyei astralikus – aetherikus sőt), úgy akkor azt egy másikkal szárnytalannak vagyis a saját fix sójával kell táplálnotok, hogy a felső NB az alsóval összekapcsolódjék.

A *Rabbi*, akit *Sámuel Baruch*-nak¹³⁸ neveznek s aki még öregebb *Ábrahám Eleázárnál* szinte ugyanígy beszél, amikor pag. 7 a következőket írja: mert neked a földből egy semmit kell csinálnod, vagyis levegőt és vizet, gőzt és füstöt kell coagulálnod a földet? Ismét egy chaossá alakítsd annyiszor, amíg a szellem saját alakjában és *paretikus couleur-ben*¹³⁹ meg nem jelenik, mert a testek (a fix só) vizet adnak; ha már megtaláltad a semmit (az aetherikus szellemet), amely valamivé (vagyis egy mennyei sóvá) lett. A világunk felfoghatatlan, nekem és neked is és minden teremtménynek, azonban az életet adja és sokasít és eltart engem és téged. Ez az a dolog, amelyet *Tubalkain*¹⁴⁰ (minden chemikusok és *Phil-ok*, bölcsesség ősapja) az előbbi figura alatt lerajzolt, amelyhez írja *Baruch*: a fölső kígyó a *Spiritus mundi* a legnedvesebb, de egyszersmind a legfélelmetesebb, s amely mindent megöl és a természetnek minden formáját magához ragadja. Ő minden és mégis semmi, így van neked egy és kettő, amely

¹³³ meleg segítségével.

¹³⁴ minden dolog magja és formája a csillagos égtől függ.

¹³⁵ a csillagok sugaraitól, mint alaki részüktől.

¹³⁶ ezen besűrűsített vízből, benső alakjuk által.

¹³⁷ Az alsó olyan, mint a felső.

¹³⁸ Kr. u. II. sz. élt alchimista. Schellenz: *Geschichte der Pharm.* Berlin 1904.

¹³⁹ pompázó színben.

¹⁴⁰ *Tubalkain*, a vas és érc feldolgozásának első mestere, a biblia szerint. Schellenz: *Geschichte der Pharmazie.* Berlin 1904.

a harmadikat és a negyediket magában hordja. Ez a legillanóbb (a természetben) és a legszilárdabb (a valódi készítése szerint, úgy, ahogy itten őszintén lett leírva) ez a NB tűz, ami mindent eléget és minden ki és bezár; főzd ezen tüzet a tűzzel, amíg megáll úgy megkapod a legfixebbet, amely minden anyagot áthat, vagyis az egyik kígyó, megette a másikat és átváltozott egy vörös fix sárkánnyá, egy a világnak minden tüzeit megvető **R**-ává. Az ő Zoroaster aki a vízözön után 300 évvel, tehát amint látszik még Hermes előtt élt és az említett két Rabbinusnak is tanítómestere volt, a philosophiáját sárkánybőrre aranybetűkkel írottan hagyta hátra ezen mennyei sóról egész röviden ír, azonban annak magnetikus erejéről (amelyről mi tárgyalunk) nagyon nyomtatékosan pag 45 következőképpen emlékezik meg. Ezután vesszük a caput mortuum-ot¹⁴¹ (amely a spiritus nitrid¹⁴² a lombikban visszamaradt) calcinál¹⁴³, és extrahál¹⁴⁴ cum aqua pluviali-sal,¹⁴⁵ aztán az egész fix sót és ezen utóbbit solválás, coagulálás és gyöngé calcinálás által hozdd annyira, hogy már tovább ne coagulálódjék és közben őrizd a levegőtől, mert a világon egy anyag sem sóvárogja az NB NB levegőt magához vonzani annyira, mint ez a glutem,¹⁴⁶ vagy magnet, (akinek fülei vannak és hallja).

Az egész Processus és feldolgozás nagyon sokszor Recipe¹⁴⁷ alá van vetve és semmi sincsen kihagyva. Aki egy gyujtótükrhöz juthat, hogy a szén tüze helyett, a mennyei tüzet használhassa, az elérte az igazi célját, mert ezen tűzzel minden időben alakíthat és emellett sokszorosíthat is. Aki nem képes elhinni az vegyen egy illanó ásványt tegye a tükr elé és hagyja a focust reá hatni mindaddig, amíg nem füstölög, aztán mérd le még egyszer és akkor csodálkozással fogod tapasztalni, hogy nagyon kevés ment le a súlyából, amíg ellenben széntüzzel kevés, vagy semmitem maradt volna meg. Ugyanis a két tűz között éppen a contrarium¹⁴⁸ található. Ezen próbákkal a curiositásnak¹⁴⁹ satisfactio adatik.

Szükségesnek tartom közölni, hogy a használt anyalugra ügyelni kell, mert a salétromfőzők nagyon sok konyhasót dobnak bele, hogy több salétromot kapjanak, aminek azonban nem volna szabad megtörténni. A földet kiásni és a salétromsavat magunknak kilúgozni túl költséges lenne, tehát

¹⁴¹ Régebbi elnevezése a kémiai műveleteknél a már fel nem használható salaknak.

¹⁴² – lepárlással.

¹⁴³ hevítsd.

¹⁴⁴ vondd ki.

¹⁴⁵ eső víz.

¹⁴⁶ enyv.

¹⁴⁷ valószínűleg recipe.

¹⁴⁸ ellenkező.

¹⁴⁹ kíváncsiságának elégtétel adatott.

vegyetek Rp. kristályos nitrumot 3 részt egy metalikus földet egy részt barna még jobb, piros galmei¹⁵⁰ vagy zinkhamút) a kettőt keverd össze bensőleg és néhány órán át szárítsd vagy pirítsd, hogy minden nedvességet elűzzünk a salpeterből (különben azonnal kiüt a tégelyen és így a kívánt effectust¹⁵¹ nem teszi meg). Azonnal tegyétek a compositumot¹⁵² egy jó tégelybe, vessétek gyöngye tűz alá, amíg a materia együtt forr; és vigyázzatok, hogy ne essen bele széndarab, mert különben a nitrum meggyullad.¹⁵³ Tartsátok a tüzet csak a főzési fokon, mert ha túl erős tüzet adtok, a massa kifut a tégelyből, ezért a tüzre nagyon kell ügyelni és folytassátok a tüzelést addig, amíg a massa már nem fő, hanem csak lassan folyik és próbáljátok meg egy dróttal, hogy milyen színe van a materiának. Ha kellően figuroztuk,¹⁵⁴ akkor rózsaszínű és ha földből extraháltuk és megtartja e színét akkor igazi és jó. Öntsétek a massát egy meleg mozsárba és töltsétek össze azon melegen, mert különben a kéz alatt nedvességet atrahál¹⁵⁵ és ragadós munkát eredményez. A fix nitrummal járjatok el úgy amint az már többször elmondva volt, mert ezzel nemcsak egy fix sót kapsz, hanem egyszerűsítve specificálva egy $\Theta\Delta$ + ¹⁵⁶ és így egyszerre két principiumot nyertek, vagyis $\ominus$ ¹⁵⁷ és Δ +¹⁵⁸. Ez a kettő a harmadiknak, az igazi φ -nak a képviselője. Ezeket nemcsak biztosan megkapjuk, de meg is tarthatjuk. Máskülönben egy értelmetlen erőszakos munkával (tűz által) kellene kiűzni, ami azonban nagyon okatlan cselekedet lenne.

Tehát itt felfedeztem őszintén és tüzetesen S e n d i v o g i u s n a k , oly annyira híres és annyi fáradsággal keresett universal magnetját a Chalybs-sal együtt. Mivel az igazságot három tanuval és a szentírásnak kijelentésével kell és muszáj elhinnünk, szükségtelennek és fölöslegesnek tartom, hogy még többet elsoroljak, bár azt nagyon könnyűszerrel megtehetném. Aki nem akarja elhinni cselekedjen szabad akarata szerint. Aki azonban kételkedik a leírt mód-

¹⁵⁰ a zinket tartalmazó ásvány.

¹⁵¹ hatást.

¹⁵² keveréket.

¹⁵³ A megolvadt salétromsókra dobott széndarab meggyúl a magas hő következtében s a nitrát oxygenjével CO₂-á ég el. Ez a kísérlet még ma is szép példának szolgál a kísérleti kémiai előadásban.

Hevítéskor a salétrom megolvad, majd oxygent veszít és kaliumnitritté alakul, erősebb hevítésre kaliumoxidá alakul. Igen erőlyes oxidáló anyag. Ha faszenet dobunk a megolvadt salétromra az meggyúl és a salétrom Kaliumcarbonátá alakul.

¹⁵⁴ alakítottuk.

¹⁵⁵ vonz.

¹⁵⁶ az arany és kén jele.

¹⁵⁷ a só jele.

¹⁵⁸ a sulfur kén jele.

szereket próbálja ki, akkor el fogja hinni, hogyha ő ezen fölséges műre érdemes és ha Isten meg akarja áldani.

A dolognak megerősítésére a végén még bizonyos részt hozzáakartam fűzni, hogy mintegy a szűkkörben láthassak és lássuk a bizonyosságot is, amennyiben ezt egy művelt igazi chemikus és egy kék lábú Alborant-nak¹⁵⁹ ösmernie kell, hogy a dologhoz hozzáadjuk, vagy elvegyünk és a végén azt is tudni kell, hogy mire képes a természet?

Mert ki hitte, vagy ki tudta a chemikusok közül, hogy a Spirtus Nitri per se feloldja az aranyat (kevesen, vagy-senkisem), mondom nemcsak feloldja, de átváltoztatja (azaz a belső $\Delta+$ ki és a külsőt be) még többet is mondok, az aranyat cinóbervörös porrá alakítja át, sőt az Θ -at addig mesterkéli, amíg az egész corpus Dolis egy Spiritum vini Tartaratum-át¹⁶⁰ változtatja át, vagy abból extrahálja.

Ezen dolognál Ph-ikus nincsen, hanem a saját corrosivikus szelleme által történik a nitrum Incidum,¹⁶¹ vagy kristallicum-ból,¹⁶² amelyet földdel keverünk és a szabad tűzön kiűzünk, az első, vagy fehér szellemet, szokás szerint hagyjuk eltávozni, mely után a vörös jön, ezt egyedül felfogjuk. NB. ez azonban nagyon nehezen tartható el. Néhányszor a Sal Folatile¹⁶³ a lombik nyakában rakodott le. Ilyenformán ezen curiosításra kész anyagot, hozzáadjuk a corrosivikushoz, amit akkor fog tenni, hogyha egy Phil.-ai szokás szerint lesz elkészítve és magát és fivérét átváltoztatta és önmagát megölte és ismét életrekelte és önmagában álló és ismét figirt lett!

Basilius Valentinus ezt valamint a materiát a pag 22 a következő módon írja le: Amiben halál és élet, haldokló és feltámadó lakozik, az egy gömbölyű golyó rajta a Fortuna istennőjével aki kocsiját körül futhatja és NB NB Isten férfiának az üdvösséget és igazságot juttatja, azonban igazi szaván időleges értelemben, minden M i n d e n b e n nevezetik, az örökkévaló felett azonban a legfönségesebb az egyedüli mester és bíró.

Tíz oldalon át (59–68-ik) ugyanezeket versben énekl meg. Néhány sorban Nota alatt a fennt leírt eljárást röviden sorokban ismétli, majd újabb Nota alatt egy más eljárást közöl, amelyre ő maga megjegyzi, hogy csalás. Ezeket követi az A v e r t i s s e m e n t , melyről már előbb volt szó.

¹⁵⁹ Laborant.

¹⁶⁰ Borkő-destillatum.

¹⁶¹ Salétrom.

¹⁶² Salétrom.

¹⁶³ Valószínűleg a Sal volatile – ammon só.

A múlt idők misztikus világából előkerült ezen időviselt alchimiai írásos emlék arról tanuskodik, hogy szerzője ezt a művet a túlcsigázott képzelet játékainak a benyomása alatt írta meg.

Az eltulajdonított titok tartalmát részben saját nézeteivel és tapasztalataival bővíti s az alchimisták műveinek szemmeltartása mellett egészíti ki.

Végeredményben örül, hogy a „Spiritus Nitri”-t (ma salétromsavnak nevezik) sikerült előállítani, melynek megmérhetetlen becséről megvan győződve.

Dr. "Orient" Gyula.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

A Felső Oltszorosok geológiai viszonyai.

A Hargitáról szóló ismereteink fogyatékoságának szemléltetésére jellemzőül ép a Felső Olt szorosok morfológiailag is érdekes és feltűnő példáját kell felemlítenünk.

A rajtok több, mint 30 éve keresztül szaladó vasút a kutatásokhoz igazán ideális közelségbe hozta e vidéket s még is kevesebbet tudunk róluk, mint akárhány ázsiai expedíciós területről.

*

Az Olt a Keleti Kárpátokban vágott szűk völgyéből *Csík-szentdomokosnál* lép ki először a *felcsiki* lapályra, melyet a *Csikrákosnál* beugró *Bogáti* tető két részre oszt s csak egy szűk lefolyást engedve a *Bogáti szorosnál*. (Ezt a jó ideig név nélküli szorost első ízben *Orbán Balázs*¹ nevezte így el!)

A *Bogáti dombnak* és a tőle délre fekvő *Mór-hegyesének* szigetként kiemelkedő legömbölyített csúcsuk feltűnően karakterizálják e vidék arculatát, úgy, hogy az még a laikusoknak is rögtön a szemébe ötlük.

Mikor első ízben útaztam át e helyen s a Hargita geológiai viszonyait még csak az irodalomból s az átnézetes térképek adatai alapján ismertem, megmagyarázhatatlan problémának látszott előttem az egységesen andesit törmeléknek jelzett területen a szoros s a mellette levő szigetként kiemelkedő két domb szerepe. Később, midőn sikerült a *Szent Anna tó* körüli apró erupciós kúpokot leválasztani az addig összefüggő eruptívumnak térképezett területen, a *Mórhegyesét* és a *Bogáti tetőt* is szintén ilyen önálló s a hargitai vonulattól különálló kis vulkáni embrióknak tartottam.

Nagy volt a meglepetésem midőn 1926 nyarán *Mádéfalváról*

¹ A Székelyföld leírása II. k. 1869. 65. l.

a *Bogáti domb* felé igyekezve a kis fiam kedvéért nem az egyenes, de vizes réten mentünk keresztül, hanem a *Mórhegyese* alján kerülve, ahol a *Hidegvíz* patakának a kanyarodójánál rétegzettséget vettem észre a martoldalban. Az első pillanatra a kárpáti homokkő egy kis kibukkanó foltjára gondoltam, amilyennel a Hargita körül már sok esetben találkoztam, de megérkezve a helyszínére, csodálkozva állottam meg, mert a kristályos palacsoport egy kis foltja volt itt feltárva. Az 1–5 cm. vastag kvarcekkal átszőtt csillámpala 10 h. irányban 65° alatt dülő 4 m. vastag rétegei a feltárásban két eruptív telért választanak el. *Szádeczky Gyula* előzetes vizsgálatai alapján *lamprophyres* teléreknek tartja azokat.

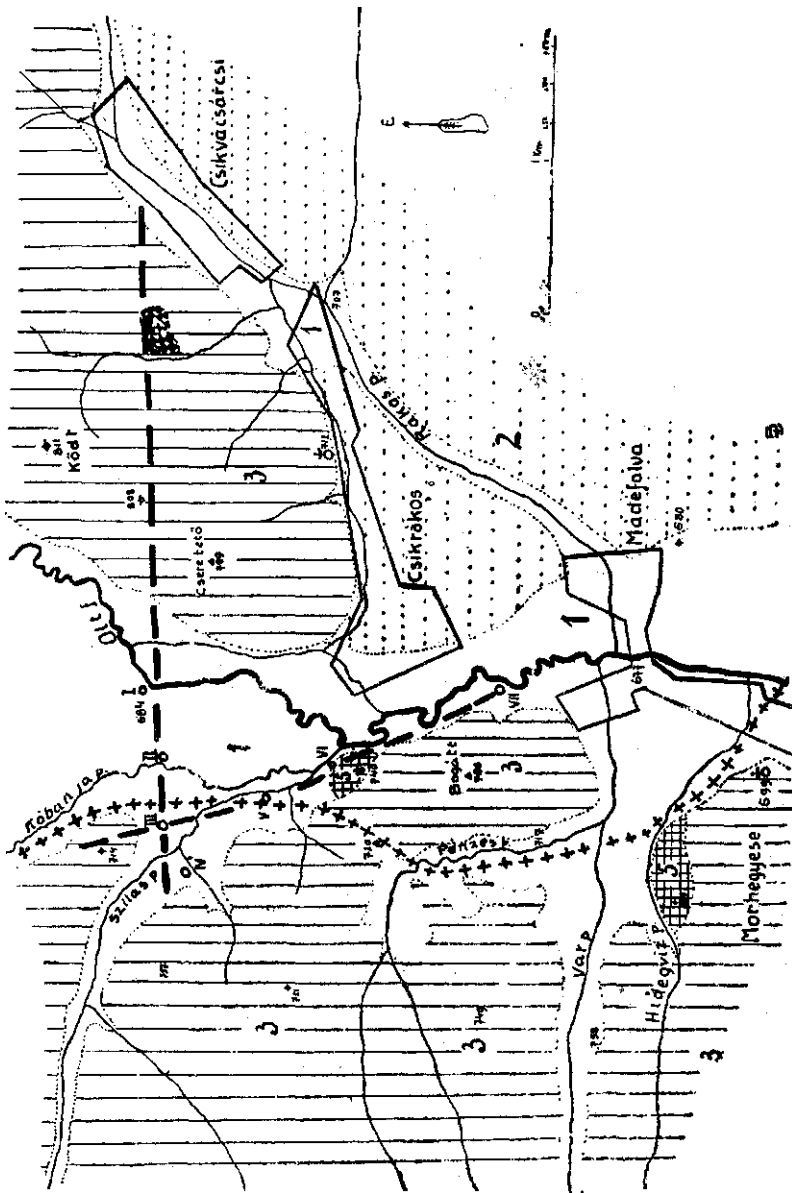
E kitűnő feltárásról már meglehetősen jöreménységgel mentem át a *Mórhegyesenél* is nagyobb *Bogáti tetőre*. Itt azonban nagy csodálatomra nem a várt kristálypala fogadott, hanem elég tömören álló *rombos pyroxent* tartamazó *andesit* agglomeratum, melyet a keleti oldalon könnyű faraghatóságánál fogva építkezési célokra fejtenek is. Köröskörül mindenütt *andesit* törmelék! A tetőről szétnézve feltűnt azonban az az északra kiugró kis elődomb, amelyen a kápolna, alatta pedig a *Bogáti borvíz* van.

Örömmelállapítom meg, hogy a domb oldalán szép falban van feltárva a *kvarceres csillámpala*, melyet két helyen tör át egy-egy 4 m. vastag *augit kersantitből* álló intruzió.²

Megállapíthatjuk tehát, hogy a *Mórhegyesében* és a *Bogáti tető* északi nyúlványában az Olt mélyülő eróziója két kristályos pala csonkot mosott ki újra napfényre.³ E helyen tehát mintegy felütik még fejüket a *Broštenitől Gyimes* felé tartó hatalmas kristályos pala vonulatnak, erre nyugat felé lassanként alámerülő részletei (mint Csíkszentmihály és Csíkborzsova mellett!) melyek

² „Sötétzöld színű fénytelen földpátot, kevés sulfidércet tartalmazó sűrű nehéz kőzet. Uralkodó ásványa az 1–2 mm.-nyi xenomorf augit. Igen kevés uralitosodott zöld amfiből maradékot is lehet benne látni. A legnagyobb 3–4 mm.-nyi földpát zárványa egészen elváltozott. Ilmenit elég sok van benne, helyenként leuxeneseedik. Egyetlen gyötört muszkovit is van a csiszolatban, bizonyára a csillámpalából, továbbá kicsi kvarc szem pennines környezetben.” *Szádeczky Gyula* dr. 1927. I. 13.

³ Egyedül *Sawicki* (I. Beiträge zur Morph. Siebenb. 1912.) vett észre itt „zúzott, préselt és gyürt szericités gneiszot.” (?) Itt is, mint munkájában általában a téves geológiai adatok egész sorát közli, hol nem támaszkodhatott irodalomra.

Bogáti Olt-szoros Csikrákos mellett.

- 1 = Alluvium.
- 2 = Pleistocen.
- 3 = Andezit agglomeratum.
- 4 = Pyroxen andezit.
- 5 = Kristályos pala.

I.-VII. = Borvíz források.

Szakgatott vonalak a törésvonalakat jelentik.

A kereszttekből álló vonal az egykori Olt-meder helye.

itt is, ép úgy, mint északon *Broșteni* környékén a bázikus magma hipabisszikus kifejlődésű intruzióval vannak átszőve.

A *Bogáti szoros* geológiai érdekességeihez tartoznak e terület borvíz forrásai is, melyek elhelyezkedésükben bizonyos szabályszerűséget árulnak el. A kápolna alatti *Bogáti borvíz* név alatt ismert főforrás abba az É–D-i dízlokációs vonalba esik, melyet a kristályos pala élesen feltárt kiálló fala mutat s amelynek az irányát követi az Olt is s folytatásában borvizek fakadnak. E vonal nyugati oldalán fenmaradt roncsai a kristályos palának azt sejtetik, hogy a kelet felé feltétlenül folytatódó vonalata egy zökkenéssel a mélybe süllyedt le.

Egy másik érdekes tektonikai vonalnak a jelzői a keletnyugat irányban sorakozó borvíz források. Ez nyugat felé fenn a Hargitában, a *Madarasi csúctól* (1801 m.) északra fekvő *cinóber* bányákban s az ott levő borvíz forrásokban végződik. E tényssel egyuttal közelebb jutottunk a cinoberes telérek genezisének az ismeretéhez. A nem messze, csak 10 km.-re levő kristályos palák s azok primer érc tartalma világosan mutatja, hogy az effuzív andezit honnan hozta magával az érc tartalmát.

A kelet felé húzódó vonalba beleesik két eddig ismeretlen s *pyroxen andesitet* tartalmazó vulkán embrió, melyek közül a közelebbi *Csikvacsárcsától* északra a *Ködtető* déli lejtőjén a másik pedig *Csikszentmihálytól* keletre az *Ordás hegy* alig pár méteres magaslatában lép ki a felszínre. Ez utóbbi már a Kárpátok hegyszeréhez tartozik s egyben a Hargita vulkánizmusának *legkeletibb* megnyilvánulását reprezentálja. Az anyagát *augit-hypersthen andezit*⁴ képezi.

Nem messzire innen 4 borvíz forrás jelzi nyomatékosan az

⁴ Szabad szemmel 1–3 mm.-nyi fénytelen földpátokat látunk, amelyek többnyire labradorit-bytownit félén viselkednek. Vátoztos képe van mikroszkóp alatt, amennyiben apró *augit* kristályokból álló bázisos kiválásokat látunk benne, kevés földpát és nagyon ritkán lehelletszerűen megjelenő veres dohánybarna biotit lemezekkel. *Hypersthen* ennek csak külső részén jelenik meg, későbbi származását jelölve, amit a hypersthenbe zárt kisebb *augit* kristályok is mutatnak. Sápadt, pleochroismust alig mutató, a tengelyvel összeeső kisnyílású és normális kettős törésű hypersthenek ezek. Az uralkodólag zömök pyroxeneken kívül karcsú oszlopok is előfordulnak. Ritkábban magnetites zárványuk is van, minek szerepe egyébként ebben a kőzetben nagyon alárendelt. Világos szürke elég sok bázist tartalmazó alapanyagában nagyon ferdén sötétedő földpát mikrolitok vannak és kevés pyroxen szem is kibontakozik belőle”. Szádeczky Gy. dr. 1927. I. 13.

itt átvonuló csomópontot, amennyiben a felcsiki medence keleti szélén lehúzódó másik diszlokációs vonalnak találkozó helye ez. Itt a borvizek a kristályos palák és kárpáti homokkő érintkezésénél jönnek ki a felszínre. Ez a hely különben azért is nevezetes, mert az ú. n. *Cibre borvítzól* keletre, a völgy talpában egy szép kis *aplit gneisz* feltárás van, amely szintén egészen új adat az irodalomra nézve.

Az előbb említett törésvonal déli irányban haladva ép a *csikzsögödi másik Oltszoroshoz* vezet, melyet útjában, de már a kárpáti hómokkőzónában, mindenütt borvizek jeleznek.

E terület részletes bejárása is sok érdekes új adatot hozott a felszínre. A Hargita gerinctől teljesen független erupciós s nagy részt vulkáni embriókból álló sor húzódik észak-kelet felé elágazva, mely területet eddig a Hargita gerincből származó törmelék jelzésével térképeztek. Pedig a *Három, Vártető, Nagy Somlyó*, még most is szépen mutatják a *kráter típust* s a kiontott lávaanyag is oly sok a zsögödi szoros két oldalán, hogy ép a törmelék talán a legkevesebb. A lávaanyag *hypersthen augit* s alárendelten *amfibolos andesit* főként bytownittal, míg a Hargita gerincen ide legközelebb álló *Lucs krátere* a keleti oldalon (Nagyos p. feje) már uralkodóan *augit hypersthenes* andezitből áll, labradorittal. A keleti oldalon pedig (Nagy Kormos köve) az andezit hypersthenje részben bronzitba megy át s már andesin földpáttal. (Ez az érdekes átmenet tovább menve *Fülénél* a *Kút-teteje* nevű önálló erupciónál még tovább folytatódik, mennyiben a kimaradó hypersthen helyét teljesen a bronzit foglalja el.

A zsögödi Oltszorost alkotó andezitekben (Pál Balázs tetői kőbánya!) jellemző a trydimit lemezek és módosult, beolvasztott agyagpala zárványok jelenléte. Kontakthatásokról van tehát szó, ami nem is lehetetlen már a felszíni viszonyok szerint is, hisz a Kárpáti homokkő alaphegység alig van innen 2 km-re.

A trydimitek hasonló szerepét és jelentőségét ismerjük a Hargita vonulat más szélső részeiről is (Geréces, málnási Liget-tető), ahol szintén az alaphegység közelében fordulnak elő.

A szoros északi bejáratánál *Zsögöd falutól* nyugatra a *Kisvárhegy* és keletre a *Kereszthegy* törpe vulkán embriók andezit lávaanyaga a repedésekben igen gyakran tartalmaz *közönséges opál* kitöltéseket. Külső formájuk vágott terasz hatását keltik.

Nem kevésbé érdekes hely a szoros alsó kijáratánál a *Csík-*

szentkirály „Borsáros” nevű borvízes lágja, az ott előforduló langyos forrásokkal (20° C). Gazdag okker lerakódásaik nagy vas-tartalomra mutatnak. A bőséges szénsavömlést meg elárulják esős időben, a falu északi utcáiban fortyogó tócsák.

A Köves-utcának legtöbb kútja a tulajdonosok legnagyobb bánatára borvizet ad, ami az állattartásnál és a háztartásban elég bajt okoz, mert édes vízre volna nekik szükségük.

A „Borsáros” területén rengeteg helyen bugyborékol fel a borvíz (több mint 150 éves történelmi adatok is 40 forrást emlegetnek!). Egy pár közül ezeknek oly ingoványos környezete van, hogy oda se legelésző állatt, sem pedig az egyebütt körülötte minden kis helyet lekaszáló tulajdonosok sem férhetnek hozzá. (Kb. 20 m. átmérőjűek.)

Ily módon őrizhették meg azt az érdekes ritka növényzetüket, melyet a környékükön sehol nem találunk s amely valószínűen, legalább egyes példányai az ősi, diluviális flórának lehetnek a leszármazottai. Ilyenek⁵ pl. *Saxifraga hirculus*, *Salix repens*, *Betula humilis* (érdekesebb alakok még *Drosera anglica*, *Cicuta virosa*, *Eriophorum angustifolium* *Comarum palustre*, *Calex diandra*, *Triglochin maritimum* stb.

Próbáljuk most már megkonstruálni az egykori nyomokból, az eddigi adatokból és a terász maradványokból az Olt meder kialakulását.

Csikszentdomokosnál elhagyva a biztos medret adó alaphegységet, meglehetősen vízbőségű Olt laza andezit törmelék területre érve állandóan változtatta, kereste a medrét s így egy hatalmas széles völgyet mosott ki, mely az erozió ciklus első szakában *Csikszentdomokostól* le a *Tusnádi szorosig* terjedt s kb. 800 m. átlagos magasságban, a mai szint fölött 140 m., feküdt. E szintet ma vágott formájában (a Hargita alatt) és kavics lerakódásainak szétfoszlott maradványaiból ismerhetjük fel (Bogáti tető).

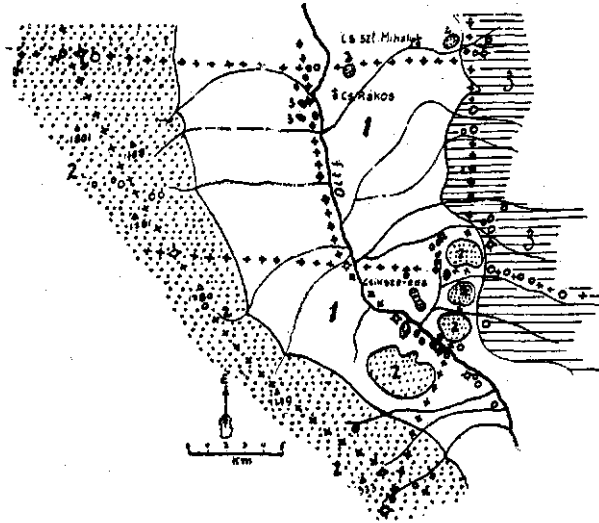
A kisebbedő Olt második szakát a 720 m.-es nivå mutatja, midőn a *Csikszentdomokos* melletti *Kiskőpest Planorbis* édesvízi mészkövet és eddig ismeretlen primer helyről hatalmas opál tömböket szállított le s halmozott fel a madarasi temető helyén.

A mai *Madaras községtől* le a medence nyugati oldalán ha-

⁵ Figyelmeztetésemre Nyárády Gy. foglalkozott készséggel e területtel botanikai szempontból s az ő adataiból közlöm a fontosabb részleteket.

ladt egyenesen a *Mórhegyesének* tartva, melynek itt feltárt kristályos paláit mosta körül, jó, biztos meder képződésre alkalmas helyet találva itt. A mai *Kőbánya, Szilas, Pénzes, Hidegvíz* patakoknak a keleti irányukból hirtelen délre csapó alsó folyásuk részleteit ily módon, az Olt egykori medrének tarthatjuk. Hogy ezeket ott hagyta, azt annak kell tulajdonítanunk, hogy leszállott szintjével már a Bogáti kápolna dombján tárta fel a biztos medret nyújtó kristályos palákat s így az innen nyu-

A két felső Olt-szoros tektonikus térképvázlata.

¹ = Olt-medence andezit agglomerattal, teraszokkal, törme-
lékkúpokkal és a jelenlegi árterülettel.

² = Andezit lávaanyag.

³ = Alaphegység (Kárpáti homokkő és kristályos pala.)

A kis kereszttekből álló vonalak a főbb diszlokációs vonalak.
Körök az ásványvizes (borvíz) forrásokat jelzik.

(Kör keresztrel erőteljesebb működéssel.)

gatra fekvő 720 m. ponttal jelzett lapos gerinc hátrahagyásával a Bogáti domb keleti oldalán csinált magának új medret. Amit a borvizek által is jól jelzett kis zökkenés is elősegített vagy ép ez lehetett a kezdő oka a víz átterelésének.

Ez a második nivó leszállás lenn a zsögödi szorosnál a *Kis-várhegy és Kereszthegy* letárolásában nyilvánult meg, míg benn a szorosban a régi papirmalomtól nyugatra kavics terasz foszlányok árulják el.

Az újabb, tehát *harmadik* nivós leszállást (670 m. magasan, tehát a mai árterület felett átlag 10 m.-el) már a zsögödi szoros környékén látjuk nyomatékosan kifejlődve a csíkszeredai-zsögödi kavics terászbán. A 2 dm. vastag humusz alatt 2 m. sárga anyag s ezalatt 3 m. vastag murvás kavics réteg van feltárva. E kavicsok közt a kevés andezit darabon kívül főként különböző kvarcfajfajták, kristályos pala, homokkő, juramészke, pegmatit, veresgránit s amfibol, biotit, gránátot tartalmazó diorit van.⁶

E szintnek felel meg részben a szorosban a cserealji borvíz mellett feltárt nem egészen tipikus lösz terász is. *Poklondfalvánál* pedig, főként a közeli kárpáti homokkő alaphegység hatalmas törmelékletjének a hatására, homok rétegeket találunk.

Ez az utóbbi nivó a kb. 670 m.-es szintnek felel meg. A 720 m.-es terászt igen szép egyöntetű kifejlődésben az Olt mellől *Csíkszépvíz–Csíkszentmihály* felé felhúzódó szép térségben találhatjuk meg.

A fölötte következőt, melyet e részen a csicsóidombban (helyesebben „Vásárkapu”) gondolnánk a keletről beszakadó patakok törmelékkegypjai teljesen átformálták. A negyedik szintnek a mai árterület felett 4–5 m. magasan az Olt mai árterületét párkányozó ó-alluvialis lépcsőt vehetjük átlagos 665 m. magassággal, amelyen Csíkszeredánál a vasúti állomás fekszik s ezen épült az alsó városrész is.

A csíkszögödi Oltszoros kialakulását mindenestől e nivó leszállás mellett nyomatékosabb *helyi* okkal kell megmagyaráznunk, mert az eredeti nivó széles frontja alatt az apró erupciók közt még sok más helyet is kaphatott volna a felesíki medencéből az alsókiba való átfolyására. Az ok megadására szinte maguktól kínálkoznak, mint már említettük is; a mai szoros mentén egymás után sorakozó langyos források (20° C. átlag!), melyeknek összekötő vonala természetes folytatása a bogáti szorosban levőknek. Itt is egy zökkenés nyitott könnyű utat az addigi gáton át.

E vázlatos adatok előzetes leközléséből is látható, hogy e területek nemcsak a geologusnak, hanem a geográfusnak is érde-

⁶ Mivel a darabok csak a Balánbánya–Csíkszentmihályi kristályospala vonulatból (esetleg a kárpáti konglomerátjából) származhattak, ezért ez adatok arra mutatnak, hogy az említett kristályospala vonulat újabb, modern átdolgozásra vár és sok érdekes újdonságot rejteget magában (mint azt ép a mostani aplitgneisz és augit kerzantit adatai is mutatják!)

kes adatokat nyújtsanak s így részletes vizsgálatokra hálásabb területet alig tudunk elképzelni magunknak.

Hálásan kell végül megemlékeznem Szádeczky Gy. dr. professzor úrról, aki a gyűjtött anyagom mikroszkopi vizsgálataival pontos petrografiai adatokhoz juttatott.

Ép így köszönettel tartozom Csík m. derék papjainak, kik megértő szivességgel siettek támogatásomra.

(Székelykeresztúr)

Bányai János.

KRITIKAI SZEMLE.

Makkai Sándor: Magyar fa sorsa.

Makkai könyve megzavarta a vizeket és nagy hullámverést keltett oda túl a Királyhágón. Erthető. A könyv Adyról szól és Ady körül még „áll a bál és zúg a torna.” Mert Ady ma még nem a történelemé. A helye kihült ugyan, a milieu is összeomlott, de az atléták még a régiek. Ismétlődnek a rendes jelenségek, amelyek a *ma* kritikáját irányítják: mérlegre kerülnek a költő poétai és személyes tulajdonságai, művészi képessége s egyéni világszemlélete. A ma írója mindig több szempontból determinálódik. Népszámlálási ívén szigorú ellenőrzésben részesül származása, foglalkozása, nemzetisége, vallása, politikai vagy társadalmi felfogása. Idővel azonban a rubrikák elmosódnak, s a jövőt már csak az érdekl: tényleg az istenek leszármazottja a délkvens, akinek piros betűvel kell írni a nevét, vagy, csak gyarló emberek folytatása, akit a hétköznapok közé kell elkönyvelni? *Ez a különbség a ma és a jövő kritikája közt.* Adyval is ez történik. Ma még az egész Ady-kérdés tarka-barka színekkel keveredik, sőt azt mondhatnám, azt egész inkább politikai mint irodalmi jellegű: konzervatívek és radikálisok harca Patroklos holttestéért. Egy emberöltő mulva azonban, mikor a ma képviselői eltűnnek, megszűnik az Ady-kérdés is s az irodalomtörténet csak egy kérdőjelre felel: költő-e, nagy költő-e Ady Endre, vagy csak orvosi beavatkozással növelték meg a számyait? Az irodalomtörténet előtt nem fog mérlegbe esni a költő politikai meggyőződése, vagy korcsmai számlája, mert ez és sok más csak csak polgári szépséghibák, de a poétikában nincs kvalifikációs jellegük. Ki írja fel az értékmutatóra, hogy Goethe miniszter, Petőfi segédszerkesztő; hogy Jehan Rictus a koldusok poétája, Walt Wittman a munkásoké? Ki törődik Villon csirkefogásaival, Gutzkow alkoholjával, Musset vagy Baudlaire abszintjével vagy Arany János epeköveivel? Melyik esztétikus fog törődni Ady radikálizmusával? De hát ma még égnek a tábori tüzek. Az Ady-vita első hibája tehát, hogy csak a *ma* perspektívájából nézik a költőt. Ez nem azt jelenti, hogy a költőt nem szabad világnézet, vagy politikai hitvallás szempontjából választóvízbe tenni. *Sőt.* Csakhogy ennek elbírálása nem az irodalmi fórum elé tartozik. Ha a költő beáll politikusnak, nemzetgazdásznak, szociológusnak, felelős érte, de nem az Olymposon, mert ott nincsenek fináncok, államférfiak, ott csak a gyöngyöket nézik s a foglalatot. Ady ellen is sok és jogos szemrehányást tehetnek a konzervatívek, de ennek a vádlevélnek legalább egy részét más törvényszékhez kell beadni. Az irodalmi áreopág csak azokat a pöröket járhatja le, amelyek az ő hatáskörébe tartoznak. *A szempontok helyes elkülönítése* tehát a második szabály egy költő vagy író megítélésénél. Es ehhez járul a harmadik: tudni kell, hogy *melyik szempontot minősítjük értékelzőnek?*

Az Ady-vitákban nagyfeszültségű áramok hullámzanak mindkét táborban. Megismétlődik itt is a piaci alkú pszichológiája: sokat mondanak, hogy lehessen engedni belőle. Itt is gyakori a dorong s a dervistánc. De a vulkánok mellett már békés trakto-

rok is dolgoznak jól szerelt biztosítási szelepekkel. Komoly, higgadt ítéletek, ismertetések, tájékoztatások akadnak mindkét oldalon. Ady Lajos, Révész Béla könyvei, Dóczy és Földessy Ady Múzeuma közelebb hoznak Ady megértéséhez, Fenyő M. (Nyugat 1909.), Schöpflin Aladár (Az új magyar irodalom. Huszadik Század 1912.), Loosz István (Ady Endre lírája tükrében), Alszeghy Zsolt (Magyar lírikusok), Horváth János (Ady s a legújabb magyar líra; Aranytól Adyig) kritikái viszont helyes szög alá helyezik Ady költészetét.

Az Ady-kultusz egyik új, s nem közönséges terméke Makkai Sándor könyve: Magyar fa sorsa. Hozsánna és feszítésmegfogadta. Biztos jel, hogy vagy kemény igazságok, vagy nagy kilengések vannak benne. Az az ítéletem róla, hogy minden kiválósága mellett is inkább csak pártkritika, irodalmi szépelgés, mint igazi irodalomtörténeti munka; irodalomtörténeti megállapításai pedig legtöbbször laikus elszólások, amelyekért bizonyára sokszor fogják törvényt elé citálni. Tagadhatatlan, hogy a könyvnek vannak nagyon értékes részei: mikor Makkai általánosságban beszél, mikor elvekről tárgyal, mikor elemez, vagy a mélységekbe néz, még tévedései mellett is nagyon tanulságos és mindig érdekes. En részemről okos embernek még tévedéseit is élvezettel tudom olvasni. De mihelyt Adyra fordul a tekintete, meghibázik a szeme s az ítélőképesége. Olyan, mint Arany János a Tetétleni halmon: amint a valóságot szemléli, észrevétlenül is álomvilágba szenderül s nem az irodalomtörténész beszél belőle, hanem a regényíró. Makkai könyve egy ref. diákszövetség kérésére készült; bírónak kérték fel az Ady-pörben: igazak-e az Adyra szórt vádak? a gógös nemzetköziség és hazafiatlanság, satnya érzékiség és erkölcsstelenség, nagyképű homályosság és érthetelenség, beteges tagadása minden pozitív szellem-erkölcsi értéknek, a romlás és halál dicsőítése, az ideiglenes bűnbánat komolytalansága, a vallásosság affektálása? Makkai különböző címek alatt felel a vádakra: Önd vezér unokája (magyarság), Máriától Veronikáig (szerelmi költ.). Az őskaján (életfelfogás), A halál rokona (halál kultusz), A Sion-hegy alatt (vallásos költészet), A fekete zongora (érthetősége). – Makkai azonban nem bírónak született. Nem elveket alkalmaz a vádlottra, hanem a vádlott szerint gyártja az elveket. Ha Adyról van szó, akkor radiroz, meszel, nyomja a pneumatikus készüléket, csak a legfelsőbb minősítési jelzőket alkalmazza rá: „egyetlen”, „leg”, „senki rajta kívül”, „legmagyarabb”, „egyetlen vallásos költő” stb. Ez a módszer lehet „keresztény”, lehet „erdélyi”, – hogy Reményik „meglátását” használjam – de az irodalom nem sok hasznát veszi, az Ady-kultusznak meg épen árt, mert veszélyezteti a nimbusz komolyságát. Ha valaki „kánoni pap” szerepére vállalkozott a tetemrehívásnál, akkor ne fantazirozzék, ha a seb vérzeni kezd.

Az én felfogásom szerint Ady elsőrangú lírai tehetség, új szépségek és nuance-ok szállítója, aki fordulóponthoz jelent a magyar líra történetében; első s legnagyobb dekadensünk, aki világirodalmi színvonalon áll; egyik kifejezője a modern intellektuelék megomlott, beteg lelkének, amint ezt Fenyő M. helyesen mondja. Ezt el kell ismerni róla. De ez nem jelenti, hogy akármelyik títán kedvéért az igazságot elhallgassuk. A geni csak erő, amely anyag nélkül nem működhetik; ez az anyag a költő emberi része. És a nagy elevátor sárt és piszkot is hozhat ki a mélységekből, nem csak gyöngyszemeket. Ez a kritika. Akármelyik szellemóriásnak megmondhatom, hogy ez sár, és azt is, hogy hagyja a sárt a sárban. Ez a kritika jogosultsága.

Makkai könyvének legfőbb hibája, hogy még olyankor sem

akar látni, mikor ujjal mutatnak rá valamire, s meddő harcokban vérzik az átfűrt Achilles-sark mellett. Látjuk ezt, mikor Ady hazafias költészetét tárgyalja. Ady-nak kétségtelenül vannak nemzetgyalázó költeményei, első sorban az ú. n. polemikus versei, amelyekben, Makkai szerint, a magyar költő sorsát siratja. Ezekből a versekből bántó gyalázkodás, eddig nem hallott gögös lekicsinylés árad nemcsak a hazai Helikon, hanem általában a hazai ugar ellen. Az egész ország egy nagy Hortobágy, ahol piszkos, gatyás, bamba társak lakoznak fokossal, durva kezekkel, vad csókokkal; csorda népek, akik legfennebb lelegelik a költői szépségeket; ahol csak káromkodni, füttyörészni, vagy átkozódni lehet, mert megölik a lelkeket, s ahol csak a vetéltek boldogok. Ezek a versek-Makkai szerint is „végtelen keserűek és vadul lázadástól sokszor épen ezért tulzók és igazságtalanok.” Eddig nincs baj, s ha Makkai itt elhallgat, rendben van minden. De hát jönnek a szépségflastromok, jön az igazolás. Makkai szerint a XIX. sz. vége s a XX. sz. eleje rohamosan megváltoztatta az emberi pszichét, különösen szociális öntudatában, vihként tornyosodott a világ felé egy óriási lelki, társadalmi és gazdasági világ fellege, s az akkori magyar nemzedék természetesen idegeinek remegésével reagált erre s megtelt, átalakult, kitágult és fölkaravodott az új idők tartalmával. A költészet, a magyar költészet ellenben elmarad a saját nemzedékétől s még mindig a régi szaloncukorkákon rágódik. Ezzel szemben Ady a maga nemzedékével követelte a magyar költő jogát, hogy a jelenből a jelenhez szólhasson. Es látnunk kell, mondja Makkai, hogy Ady fájdalmas vád ezzel a költészettel szemben, s vádja az, hogy *miatta* és *alatta* kellett parasztszályává korcsosulnia a harangvirágnak s ez a költészet kényszerítette beteg halálvirággá lenni a felébredt költőt. Még ha Ady így is mondaná, irodalomtörténész akkor sem igazolhatja sem Adyt, sem gyalázkodásait. Ady átkozódott, mert a hivatalos irodalom nem ismerte el, sőt – elég helytelenül – neveltségessé tette. De senki sem mondhatja, hogy Ady a régi költészet miatt lett parasztszályává és halálvirággá. Hiszen, Ady nem korcsosult parasztszályává. Ady azzá lett, amivé akart; a régi nemzeti költészet csak úgy nem akadályozta költői fejlődésében, mint éjjeli körútjaiban. Az új páva megismerkedett nyugaton az új világossággal, betört a Kárpátokon, főlzállott a vármegye házára, sok szegénylegénynek szabadulására; a fényes, gögös sármány füttyölt az ősi griffek élelmes csapatára, s azt tett, amit akart. Hogy nyomhatta el őt a régi költészet, mikor ő attól semmit sem tanult? „Míg nem jöttem, koldusok voltak, még sírni sem sírhattak szépen”, – mondja önimádó göggel. Ő járt a maga útján, a régihez semmi köze: „En magamért vagyok s magamnak” – mondja. Lehet hát akkor Ady fájdalmas vád a régi költészettel szemben s lehet-e igazolni ennek alapján Ady nemzetgyalázó verseit? És az a halálvirág! Hiszen ez a halálvirág a dekadens költészetet jelenti, a „sejtő, beteg és finom dalt”, ahogy Ady definiálta klasszikus tökéletességgel. Mi köze ehhez a régi költészethez? A dekadencia a kor betegsége, amit Ady nyugatról hozott magával, s nem a hazai levegő infekciója.

A szépítő meszelők épen így működnek Ady többi hazafias költeményeinek tárgyalásánál. Ezekben is sok a gyalázkodás. Makkai azonban itt romantikus gyökereket keres. Szerinte itt egy föltétlenül arisztokrata lélek, egy királyi öntudatu lélek emel vádat azok ellen az uralkodó elemek ellen, akik lélek szerint nem méltók az uralomra: érzéketlenek az élet szépségei és mélységei iránt. „A magyar nemzet végzetes hibája, hogy vezetését nem volt képes a szellemi arisztokracia legtehetségesebb, a legegységesebb látású és lelkületű, a legműveltebb és legkiválóbb jellemű fiainak kezébe tenni le, hogy sohasem állott igazán lelki vezérlet alatt, hogy

irányításához és kormányzásához épügy, mint neveléséhez hozzá-
tapadt a korlátoltság, a szűkkeblűség, elfogultság, pártoskodás,
szellemi törpeség és tehetetlenség átka. Nemcsak porba hullatta, de
el is taposta, el is temette a tehetségeket, a talentumokat. Ady egy
sötéten látó tragikus nemzedék lelkének kiáltó szava volt, azé az
ifjú nemzedéké, amely érezte az idősebb, liberális generáció elnyo-
mását és Ady sorslátásában, nemzetjellemezésében, földszemléleté-
ben, tragikus prófétai végzethirdetésében ösztönösen az önmaga lel-
kének szavára ismert. Ady az ő lelkének kiáltó szava volt és igazol-
lását ezeknek a lelkeknek rezonanciájában bírja. – Ha mi ezt a
kulissza rajzot igazolásnak vesszük, akkor azok a bizonyos királyi
öntudatu lelkek Magyarországon s a világ minden országában
csak nemzetgyalázó verseket termelhetnek ki, mert nincs a világon
ország, ahol a vezetés a legtehetségesebb, legegységesebb látású,
legműveltebb, legkiválóbb jellemű fiainak kezébe lenne látva s
ahol ne lehetne emlegetni korlátoltságot, szűkkeblűséget, elfogult-
ságot, pártoskodást, szellemi törpeséget és tehetetlenséget. Sőt még
ha a királyi öntudatu lelkek kerülnének a rúd mellé, akkor is
csak ugyanez lenne a helyzet, mert a lemaradtak, benemérkezet-
tek s nagy törekvők magukat mindig méltóbbaknak ítélik a kor-
mányzásra. Azt gondolom azonban, hogy ha leszállunk a fellegek-
ből, s megnézzük a száraz polgári aktákat, közelebb jutunk az
igazsághoz. Ezeknek a tanúsága szerint Ady internationalistának,
fajából kinőtt magyarnak vallja magát. Kérte Tisza István támo-
gatóását, de Tisza nem állott vele szóba; szolgálta hát a darabont
kormányát a Budapesti Naplóban, együtt volt a radikálisokkal, fe-
nyegetőzött és lázított Népszavaékkal, mindennél többre becsülte
a szocialisták szimpatiaját (L. Révész Bélánál), vánszorgó hangok-
kal is, de ott volt az ószirózsások szomorúan operett forradalmán,
vallotta velük a lélekközösséget: ez az én forradalmam! – mon-
dotta, illetőleg mondatta a tisztelgő Nemzeti Tanácsnak (l. mind-
ezeket Révész Bélánál), szóval: egész életét az úgynevezett „nem
kívánatos elemek” közt töltötte. Nem valószínűtlen tehát, hogy a
királyi öntudatu lélek kiszólásai nem mindig eszményi forrásból
fakadnak, hanem a milieu kisugárzásai. Nem vagyok hajlandó
mindjárt szeráf hangokat hallani ott, ahol csak farkasok ordítá-
nak. Nem tagadom, Adynak tényleg vannak erős fajmagyar érzé-
séből eredő féljajdulásai. Makkai szép, színes elemzését adja ezek-
nek a költeményeknek, amelyekben Ady ösztönösen érzi a közelgő
veszedelmet, azonosítja magát nemzetével, s lelkében leéli a tragé-
dia gyötrelmét, mint saját tragikumát. Atkozza a pillanatot, mi-
kor nyugat mesgyéire jöttünk; utat tévesztettünk; sírunkat ástuk
meg, mikor itt hazát teremtetünk; sorsunk az, hogy lassanként
leörlődünk, s ez a végzet kikerülhetetlen. Ebben nincs semmi ki-
vetni való. Új, tragikusan szép szemlélete a magyar történelem-
nek. Adynak fáj a sok, okatlanul kiontott vér; mindig véreztünk
másokért, sokszor azt se tudtuk, miért? csak úgy, magyar virtus-
ból; nem mertük élni a magunk életét. Azt is látjuk, hogy meny-
nyire aggódik a nagy vértornában, a világháborúkor, mikor nem
beszélhet, s nem mondhatja el fájalmát a hiábavaló küzdelem
látára. A kassandrák szájára lakatot tett a cenzúra. Ez nem bele-
olvasás, tényleg benne van költeményeiben. Egészben vagy rész-
ben megtaláljuk ezeket a gondolatokat Nótázó vén bakák, Ember
az embertelenségben, A siratók siralma, Krónikásének 1928-ból, A
Duna vallomása, Hajlongni emerre, hajlongni amarra, A harcok
kényszerültje, Élünk vagy sem? A fajtám sorsa, Több bizodalom
vágya, Kétkedő magyar lelkem, Két kuruc beszélget, Mégsem,
mégsem, Magyar véikek biborában, A legoktalanabb szerelem. Es
a jövőt is előre látja: Véresre zúzott homlokkal, Dies irae, A
megnőtt élet, Már előre rendeltetem. Bizonyos, hogy az ilyen köl-

teményekben a fajmagyar Ady beszél, így nem írnak a „házatlan bitangok.”

Azonban az is tény, hogy vannak szükségtelen, gyalázkodó költeményei is. Sokszor bántó, gúnyolódó, vagy érzéketlen, mint pl. a Mesebeli János, A fajok cirksuzában, E nagy tivornyan címűekben. Máskor oktalannul szórja gyalázkodásait, mint pl. Sípja régi babonáknak, A szétszóródás előtt, A Szajna partján, Hazavágyás Napfényországból, A kürtösök szava, Egy párisi hajnalon („Gyűlölöm dancs keleti fajtám”). A nagy fajmagyar írt proletár verseket lobogó gyűlölettel: Dozsa György lakomáján, Hadak útja, A márciusi naphoz, Csák Máté földjén, Sírva gondolok rá, Még egyszer jöjné, melyeket Makkai csak általában említ, de amelyekről ő is megvallja, hogy „tévedés szülöttei és nagyon sokszor mesterkélték, erőltették, nagyhangúak, sőt izléstelenek.” Különösen kiemelem a Magyar jakobinus dalát, amelyet Magyarországon bizonyosan hazaárulásnak minősítenek. Sőt írt olyan kegyetlenül részvétlen rondaságot is, amelynél fertelmesebbet magyar költő még nem bocsátott világgá s amelyet Makkai *nem is említ*: Es most már. Most már mindennek vége, – mondja, hát elfelejti azal, hogy lóditja magát ölből-ölbé.

*Kik fajuk óvták,
Oh, mindig így cselekedtenek:
Csalódott s járadt patrioták
Hajszolták maguk sok-sok beteg
Mámorba, feledésbe, csókba...*

*Ilyenkor "legszebb" a szerelem
S igaza volt Antoniusnak.*

*Elvész az ország,
Ha elfogytak az aszkéta szívek
S fájdalmaim testem mért rontsák,
Mikor nincsen minék és kinek
S zsongító asszonyi ölek várnak...*

*Hős "fajom" döglök,
Hiába harc, hiába fájdalom,
Hiába góg, hagyjuk a többit:
Kötél szakadt s én vén hátamon
Bizsergő "poklok" vágyát érzem.*

Még a legfegyvelmezettebbnek is ökölbe szorul a keze, ha ezután a perverz őrlőgés után azt olvassa Makkainál, hogy Ady hazaszeretete „tragikus, komor, kritikus szeretet, hasonló és rokon a Széchenyiével” (29. l.). Micsoda blaszfémia ez Széchenyi emlékével szemben s mennyire igazolja, hogy Makkai nem a kritika komoly szerszámaival veszi támogatóul az Ady-kérdésben, hanem a toillette asztalt a kendőző szerekekkel. Makkai igazságot akar szolgáltatni az Ady-kérdésben. Hát az igazságot még kell mondani akkor is, ha nem kedvez a vádolttnak. Ez különösen kötelező akkor, mikor címer kiutalásáról van szó. Ady ismert szerénységével „legmagyarabb faji költőnek” nevezte magát s Makkai fáradozása is oda irányul, hogy ezt a díszítő jelzőt igazolja. S Makkainak nem döbben meg a lelkiismerete, hogy ezt a jelzőt igazolni kell nemcsak a ref. diákszövetség, hanem Berzsenyi, Kölcsey, Vörösmarty, Petőfi s Arany előtt is; ezek is hozzák a szívüket, költészetüket, életüket, tevékenységüket s azt kérdik: miért?...

Makkai kazánfütése még csak Ady ú. n. vallásos költészetének

elemzésénél válik igazán abnormissá, Mert hiába, itt is sok a raddirozandó, mondjunk hát sokat, hogy valamit megmenthessünk. El kell ismernem azonban, hogy amiket ezzel a kérdéssel kapcsolatosan mond a vallásos élet lényegéről, vallásos költészetünk hiányairól, abban sok az igazság és sok a megszívlelni való. Helyesen mondja, hogy a magyar faj vallási élete tradicionális és pedagógiai úton táplálkozik, s a közvetlen hitélmény, a személyes, lelketrendítő vallásos konvulzió, a látnokok és próféták vallása nem kenyere; hogy rendkívüli fogékonysága van a logikai igazság és az etikai nemesség, iránt, de a szent iránt annál kevesebb. Fehér holló számba megy a bűntudat és bűnbánat megszólaltatása; költőink elhanyagolták (Makkai szerint; nem ismerik) a bűntudat fájaldalmának frázistalan kitöréseit, s éppen ezért ennek a költészetnek nagy része volt abban, hogy a magyar életből minden mélyebb önismeret, öntudat s ezzel együtt minden megújulási vágy és minden erkölcsi felelősség lelkiismereti súlya kihulljon s a közönség egy hamis költészet tükrébe nézve magát jobbnak lássa, mint a milyen. Hozzá tehetne volna, hogy a vallás szépségei egyáltalán nagyon ritkán ihlették a XIX. sz. irodalmi reprezentánsait, – kivéve az egyházi költőket – mintha félnének, hogy nem lesznek elég modernek, ha hangot adnak lelkük ezen ősi érverésének is. Azt is meg kell vallanom, hogy sok bravuros van abban, ahogy Makkai az ő lehetetlen tételét védi. Fejtegetése mindvégig a megértő és nemesen érző pszichológus szimpatikus harci játéka. Azonban azt is meg kell állapítanom, hogy védőiratának ezek a leghalványabb lapjai. Mert itt most végig kell járni a vallás, filozófia, poétika legveszedelmesebb légtornászó szereit, s Makkai meg is teszi sokszor virtuozitással, de legtöbbször az illuzionisták szegényes szemfényvesztésével.

Makkai azt állítja, hogy Ady az egyetlen vallásos költő irodalmunkban. Ez a tömjén egy kis ellenszér az ellen a közfelfogás ellen, hogy Ady az egyetlen istenkáromló irodalmunkban. Makkai nagyon egyszerű eljárást alkalmaz, hogy eljuthasson tételéhez: felállít egy alkalmi definíciót, ebbe a szitába belerakja vallásos költészetünket, egy-két drámai mozgás, s a szitában nem marad más csak Ady Endre. Makkai szerint a vallás „a bűnös ember találkozása a kegyelmes Istennel”; „vallásos élménye másnak nem is lehet, mint csakis annak, aki személyesen átélte azt az emberi nyomorúságot, melyet nem a világ és nem mások, hanem önmaga bűnössége zúdított reá.” Csak az számítható vallásos költészetnek, ami ebből az „élményből” fakad. Kitelepítendők tehát az olyan költemények, amelyek „elmélkedés, gondolkodás, következtetés, logikai elképzelés útján beszélnek Istenről”, vagy Istennel kapcsolatosan a lélekről, halhatatlanságról, élet és halál titkairól, mert ezek nem vallásos élmények, hanem metafizikai ösztön termékei (pl. Berzsenyi: Fohászok stb.). Nem vallásos versek azok sem, amelyek „a vallás által propagált érzéseket, erkölcsi igazságokat tanítanak, hirdetnek – másoknak.” Minthogy pedig Adyn kívül minden vallásos költőnkől hiányzik „a magukkal való szent elégedetlenség szenvedélye, a saját személyük bűnös voltának keserű meglátása és siratása, az Istennel való személyes találkozás megrendítő hatalma és hatása”, ennél fogya Ady az egyetlen vallásos költő irodalmunkban. Ez elég egyszerű, de hát a nagy dolgok mind egyszerűek. Lehet, hogy ez az egyszerűség lepte meg Reményiket is Makkai védelménél s ebben találta meg az „erdélyi gondolatot”, amely „együttal keresztény.”

Csakhogy ehhez az eljáráshoz egy kis szó fér. Tagadhatatlan, hogy ez a módszer nagy sikerrel alkalmazható pl. egy – képviselőválasztáson. Mi már élünk át képviselőválasztást, ahol az elnök határozta meg, hogy ki jelölhető s ugyanó végezte a desztilláció

jótékony műveletét is, s végül megmaradt az, akit ő akart. Ezt aztán meg is választottuk. Makkai eljárása szintén ilyen „alkotmányos tény.” Ő is csinál egy definíciót, ennek alapján elvégzi a szükséges integrálást, de hát ez mind csak az elnöki jog. Szédjük széjjel.

A vallás, Makkai rózsás szavai szerint: a bűnös ember találkozása a kegyelmes Istennel.” Ez rideg prózában annyit jelent: a vallás – bűnbánat. Ez a meghatározás az elnöki irodában készült; mert nem általános, legfennebb csak hamvazó szerdára érvényes, már pedig az esztendőnek van még 364 napja, ezeknek is kell juttatni valamit. Nincs egyetlen vallás sem a világon, amelynek ez lenne az exkluzív, ú. n. egzisztenciális gondolata. A vallás kapcsolat a természetfeletti világgal: vallom, hogy van egy metafizikai világ s elismerem magam felett ennek a törvényeit. Ez a vallás. És ha követem is ennek a láthatatlan fórumnak a közigazgatási rendelkezéseit, ez a vallásos élet. Ennek a vallásos életnek egyik – nem tagadom *lényeges*, de nem *kizárólagos* jelenete, amikor a *bűnös* ember találkozik Istennel, vagyis, mikor bűnbánatot tart. Azt is vallom, hogy mindnyájan gyarlók, tehát bűnösök vagyunk, de ki hiszi el, hogy „vallásos élménye másnak nem is lehet, mint csakis annak, aki személyesen átélte azt az emberi nyomorúságot, melyet nem a világ és nem mások, hanem önmaga bűnössége zúdított reá?” Hát mit csináljanak azok a szegény, szánelomraméltó istenfélők, akik az Úr ösvényein jártak, s koruk és önfegyelmélettségük alapján már csak a gyarlóságoknál tartanak, s nincsenek Makkai-féle „vallásos élményeik?” Nem akarok szent dolgokból tréfát üzni, de ha ez igaz, akkor igaza van Anatole France démoni gúnyolódásának is, aki Coignard abbéval azt mondhatja Nyársforgató Jakabnak, hogy tulajdonképpen a bűn alapja minden erénynek, bűnbánatnak és tökéletességnek. Csak ha vétkezünk, akkor támad fel bennünk a bűnbánat s adunk alkalmat az Istennek, hogy irgalmát gyakorolja rajtunk. „A szentség első feltétele tehát a kéjvágy, a mértéketlenség, a test és lélek minden tisztátalansága, csak az szükséges, hogy összehalmozván ezt az anyagot, a teológikus művészet szerint dolgozzuk fel s úgyszólván vezeklés formájára mintázzuk.” – Szemmel látható tehát, hogy ez a definíció csak – előkészület a választási campagne-ra.

Makkai ennek a kétes értékű meghatározásnak alapján most már határkiigazításokat végez a vallásos költészet térképén. Szerinte csak azok a költemények tartoznak ide, amelyek a bűnbánat vallási élményéből fakadnak. Megnyugtatom Makkait, hogy ebben a tekintetben világrekordot ért el, mert ezt rajta kívül nem mondta még senki sem. A kérdés tisztázására egy kis tanulmányi kirándulást kell tennem a poétika vadászterületére. Mi a vallásos költemény? A költő lelki elváltozása, amelynek megindítója a hit. A mélységet megmozgatja valami, a kék tó rezgésnek indul, s a hullámszóból rózsza születik: ez a költemény. Ha ezt a rezgést a hit okozta, ez a vallásos költemény, ha a nemi vonzalom, akkor szerelmi, ha a hazai föld szeretete, akkor hazafias, s ha a családi kapcsolat, akkor családi stb. Az már aztán mindegy, hogy a rezonáló élményt termel ki, vagy desztillációt. Mert lehet, hogy a megmozdulás gondolattá finomodik (Bertzsenyi: Fohászzkodás), lehet, hogy más érzéssel keveredik (Kölcssey: Hymnus), vagy egyéni lelki élménye lesz a költőnek (Ady). Azt mondani tehát, hogy csak *ez* vagy *az* a nuance a kvalifikáló a kiválasztásnál, ez olyan önkénykedés a poétikában, amit eltérni nem lehet. De Makkai ezt teszi – magasabb szempontból: választásra készül, valakit be kell vinni. És beviszi: a vallásos költészetnek ezt a bűnbánati árnyalatát csak Adynál találjuk, tehát ő az egyetlen vallásos költő. Egy több ismeretlennel bíró egyenlet megfejtése játszódik itt le a kirekesz-

tési módszerrel, ahol a végén csak az x marad. Itt is kihull Berzsenyi, Tompa, Reviczky, Tárkányi, Székács, Szabolcska, Mindszenty, Pály, Sík Sándor, Mécs László stb., stb. s megmarad a magyar vallásos költészet mérsékelt öröme: Ady Endre. Mennyire sajnálhatja Makkai, hogy nem alkalmazta ugyanezt a módszert Ady hazafias költészeténél is, mert ott is elérte volna ugyanezt az eredményt. Ott is csinálhatott volna egy elnöki definíciót, s ennek alapján elvégezhette volna a földbirtok revíziót, hiszen Ady a hazafias költeményeiben is „élményeket” ad s nem „szaloncukorkákat.”

Makkai aztán sorra szedi Ady bűnbánó költeményeit, hogy igazolja Ady vallásos költészetét. Ady találkozása Istennel, megsíratta fiatalkori tévedéseit. Ez igaz és részvétet kelt Ady iránt, de részvétünk kiterjed némileg Makkai fáradozására is. Mert az idézett költemények legtöbbször látjuk ugyan a bűnös embert, de nem a találkozást Istennel. Ezek egyszerű bevallások, de nem vallásos, bűnbánati költemények. Ez két különböző dolog. A bűnbánat csak akkor „vallási élmény”, ha benne a bűnös ember találkozik a kegyelmes Istennel. Ezt Makkai tanítja és helyesen tanítja. Ebből az következik, hogy van vallásos és – hogy úgy mondjam – civil bűnbánat. Valaki megbánhat egy bűnt a következményekért, de egyáltalában nem találkozik az Istennel, sőt káromkodik hozzá. Hány luetikus elátkozza a bűn pillanatát, dorbézolásait, kicsapongásait, mikor a következmények jelentkeznek, de az Istenre egyáltalában nem gondol. Makkai is hoz fel Ady vallásos költészetének bizonyítására több olyan bűnbánó költeményt, amelyekből hiányzik a főmozgató: az Istennel való telefon összeköttetés. Ezek eligazíthatnak ugyan Ady lelkének elemzésénél, de nem tartoznak a vallásos líra termékei közé, ki kell hát iktatni őket. Ilyenek: Egy ismerős kis fia, Hazamegyek a falumba, Seregély és galamb, A fehér lotuszok. Vallom azonban, hogy Adynak vannak igazi, vallásos bűnbánó költeményei is: A halál pitvarában, Alázatosság langy esője, Az antikrisztus útja, Vezeklő vigadozás szoltára, Imádság háború után, A patyolat üzenete.

De még itt nincs vége a fájdalomnak. Makkai igyekszik igazolni ennek a bűnbánatnak a komolyságát is s úgy állítja oda, mint egy vegyi folyamatnak végső fázisát. Szerinte Ady előbb meglátta, megbánta, aztán megutálta bűneit, ehhez hozzájárult a találkozás Istennel, melynek „legmagasabban zengő húrja az istenszerelem lett”. Szóval: a tekozló fiú kibékült atyjával. Egy égbahajló ív van tehát itt előttünk sötét foltokkal, de szivárványszín befejezéssel. Csakhogy erre megint azt mondhatom: Regény egy kötetben, írta: Makkai Sándor. Mert ezt az ívet nem támasztják alá pillérek, az egész csak költői „meglátás”, melyet azonban nem igazolnak az Ady versek keletkezésének dátumai. A verskötetek, vagy maguknak a verseknek keltezése mutatja, hogy Ady írt szép, igazi vallásos és bűnbánó költeményeket fiatalabb korában s írt olyan Ady-féle kötekedéseket, istenkáromlókat, legkevésbé bűnbánó hangukat, sőt bűneivel kérkedőket a szivárványszín idejében. A kötetek dátumai szerint idézek. Ime pl. istenszömjázó: Hiszek hitetlenül Istenben (1911), Istenkereső lárma (1911); Istennel egyesülő: Adám, hol vagy? (1909), Az Uraknak Urá (1909); Vagy zavartalan szép vallásos tónusu: Karácsony (1899), Kereszt az erdőn (1909), Az Ur érkezése (1909), Almom az Isten (1909), Szelid estéli imádság (1911), A pócsi Mária (1911). Legszebb és legmeghatóbb bűnbánati költeményei is erre az időre esnek: A halál pitvarában (1910), Alázatosság langy esője (1910), Az antikrisztus útja (1910), Imádság háború után (1909), A patyolat üzenete (1912). Ezzel szemben idézek a Halottak élén s az Utolsó hajók című köteiből, melyek az utolsó évek hajtásait tartalmazzák. Ezekben is

találunk olyan Ady-féle komázkodásokat, aminőket a többi kötetekben is. Menekülés az Urhoz címűben pl. azt mondja: milyen szép volt a régi élet, mikor még imádkozni tudtunk, sok szépet elhittünk, de Istenéi voltunk. Pedig valahogyan van Isten, *nem nagyon törődik velünk*, de betakar, ha nagyon fázunk. Van Isten, *de vigyáz magára*. Adjuk oda neki hittel magunkat, mert ő mégis csak a legjobb *kisértet*, nincs már semmi hinni való, higyjünk hát „*a van – vagy a nincs* Urnak.” – Te előtted volt címűben így beszél az Istennel: Nem untam meg pásztorod lenni, nézni, hallgatni, vagy szeretni, s életemet csak akkor csapnám hozzád, ha nem orcám volna az orcád.” – Kicsoda büntet minket címűben azt kérdi, hogy melyik *ellógott* Isten büntet bennünket! – A szamaras ember című szintén izetlenkedés. A szamaras ember t. i. Krisztus, a költeményt a virágvasárnap „inspirálta.” Így kezdődik: Be szép, *ha nem is igaz*, hogy ment: virágosan, számárháton ... A végén így szellemeskedik: „Tán kerül ezután is szamaras ember másokért küzdő szerelmmel, hiszen úgy kell a *szamárság*.” – Öreg árvaság címűben a két utolsó sor: „De egyszerre csak: nincsen Isten és aki van, nem nekem való Isten.” Keresztény szempontból A nagy Hittető, Volt egy Jézus címűek szintén kritika képezhetnék egy keresztény embernél, aki visszatért mennyei Atyjához, én azonban nem bántom; vagy hiszi valaki Krisztust, vagy nem. Fontosabb az, hogy halljuk a bűnbánat kibékítő hangjait a szimfónia fináléjában, mert Makkai így mondta; látni akarjuk a bűnös ember találkozását a kegyelmes Istennel. Hát ennek is szemtanúi lehetünk mindjárt pl. a Bűnök kertje címűben, melynek szépségeitől Makkai el van ragadtatva s idézi is mint bűnbánati bizonyítékot. Ady t. i. itt ezt mondja:

*Hiszen a bűn mindig egy jajkiáltás
A sors felé, hogy mért nem marad
Az ember mindig tiszta s szabad,
Vadba beoltott nemes rózsaszem.*

Ez a konkluzió tényleg szép, csakhogy ennek is nagyon Ady-sak az előzményei. Mert azt mondja előzőleg:

*Bűneit'egy'csupa-vágás,'vén'csontnak
Szeresd,'sajnál'd'a'bűneimet,
Csak'azt'szeretem,'s'annak'hiszek,
Ki'a'bűnöket'sírva"szere'ti.
Nagy'bűnökben'virá'gzik'el'az'élet,
Es Jézus is szerette, szegény,
Kezét tartani a bűnös fején.
Mert'illatos'a'bűn,'mint'a'virág.
Hiszen a bűn stb.*

Itt most ismét idézhetném Anatole France gúnyolódását, azonban csak azt kérdem: ha ez így van, akkor mit bánt és mit utált meg Ady? Ugy-e hogy *nem a bűnt*, hanem a *következményeket*? Igen, csak ezt, a bűnt szerette Ady végig. Utálnak, de csodálnak címűben azt mondja, hogy, mert busult, csüggeteg s árva volt, hát paráznaságra adta magát:

*Nem'bánok'semmit,'mit'cselekedtem,
Szent,'kenyes'dolog'volt'minden'tettem,
Szent'és'kietlen.*

Az én hadseregem címűben hirdeti, hogy ő a fiatalok költője, ez az ő hadserege. És, biztatja őket: jöjjetek hát ti, nálamnál bűnösebbek, fiatalok, „*bűneim* piros zászlóját, erényeimnek sok fekete rojtjával *lobogtassátok!*” – Ifjú szivekben élek-ben halhatatlanságát jövendőli, örökre élni fog az ifjú szivekben, mert ő a „*szent lázadások*, vágyak s ifjú hitek örökös ura” s ez csak annak adatik, „*aki véres, igaz életű.*” – Ki elveszti harcát címűben nyíltan kijelenti:

*Életemnek'útja
Bűnökkel'kövezetten
Fehér'cél'felé'futott.
Akárm'i's'történt,
Vezekelni'nem'tudok.*

Idézem végül *Élet, élet, élet* című versének ezeket a jellegzetes sorait:

*Kígyói'az'éjnek,
Gyümölcssei'bűnbeesésnek,
Óh'vétek,'vétek,'vétek,
Óh'istenes'jó,
Élet, élet, élet!*

Ha Anatole France lennék, azt kérdezném mindezek után: nem megható-e a bűnnek ez a „vallásos élménnyé” való átalakítása, a gyarló embernek ez a bűnbánó visszatérése Istenhez, melynek „legmagasabban zengő húrja az istenszerelem lett?”...

Jövendőlésekbe nem akarok bocsátkozni, nem fizeti ki magát. Szilágyi Dezső szokta mondani, hogy Malachias volt az utolsó próféta s ő is meghalt volna, ha a höllok nem táplálják vala. Nem egészen így történt, de tény, hogy a prófétaság nem rentábilis polgári foglalkozás. Mégis a felhozott adatok alapján el merem mondani, hogy a díjmentesen adományozott „egyetlen vallásos költő” címét a jövő irodalomtörténete nem fogja ráírni Ady Endre névjegyére.

Távol áll tőlem, hogy Adyt istentagadónak, vagy vallástalannak minősítsem. Épen azért foglalkoztam ezzel a kérdéssel olyan hosszasan, mert valami következtetést akarok vonni Ady megítélésére vonatkozólag. Ady sokszor emlegeti az Istent, de sokszor nincs köszönet benne. Hanem ezt nem is kell túlságosan komolyan venni. Nála a hit nem életenergia, épen nem „egész élete és költészete mindegyebet magába foglaló, összekötő és magyarázó alaptényezője”, amint Makkai álmodja, hanem csak egyszerű költői élmény; kód, amely elő-előtör a mélységekből, néha fénylik, máskor elfeketedik egészen, vagy olyan „blauer dunst” lesz belőle, a modern ember tipikus vallásos érzése. Es ő kitermelte az impressziókat sokszor akkor, amikor érkeztek. Révész Béla könyvében olvassuk, hogy Adyt rendesen mámor után, „elgyöngült hajnalokon” fogta el az istenversek hangulata. No, egyik-másikon még is látszik a záróra szomorúsága. És így van ez többi költői tárgyival is. Faji érzés, szerelem, vallás, harag: csak költői élmény, amelyet formába önt, mint pillanatnyi „adottságot”, ahogy modernül mondják, de nem szabad mindjárt messzemenő következtetéseket vonni a költő lelki tartalmára. A költői élmények más elbírálásban részesülnek, mint a polgári kimenők. Épen azért bizonyos józan mérséklet szükséges az Ady-versek tárgyi elbírálásá-

nál s a költő személyének megítélésénél, de viszont lássuk meg, amit meg kell látni. Az igazság nem árthat a valódi zseni fajsúlyának.

Külön tanulmányt kellene írnom Makkai könyvének azon részeihez, ahol Ady szerelmi költészetéről s a halálról szól, nem kritikául, hanem kiegészítésképen. Erre azonban egy könyvismertetés szűk keretei nem elegendők. Kétségtelen, hogy Makkai könyvének ezek a legértékesebb részei s Makkai itt mutatja meg legjobban tudásának sokoldalúságát. Az én véleményem az, hogy a problémának ez a része már a pathológiába tartozik. Sőt azt hiszem, hogy Ady egész költészetét oda kell átutalni revizióra. Nem akarok ugyan olyan befolyást engedni az orvosoknak az irodalomban, mint azt Voivenel gondolja (L. Remy de Gourmont vu par un médecin c. könyvét), mert nem akarom a Parnasszust körházzá szomorítani, de bizonyos, hogy a pszichiatriai filtrirozás Adynál célravezető lenne. Nem nehéz Ady kitéréseiben, makacs-kodásában, gögijében, alázkodásaiban az alkoholizmus közönséges tüneteire ismerni. Es annak az übermensch szerelemnek szimptomái, nemkülönbön a szadista allűrök is mind egy abnormis, vagy mondjuk: beteg temperamentumnak jelentkezései, amelyek orvosi felvilágosítást igényelnek.

Es most már le is tehetném Makkai könyvét, de a kritikai vér nem engedi, hogy rá ne mutassak szinte megjegyzés nélkül az Ady-kozorú két csinált virágszálára, Makkainak két irodalomtörténeti kiszólására Ady érdekében. Makkai csak két lírai geniet ismer irodalmunkban. Ez kétségtelenül jellemző, de nem a magyar irodalomra, hanem Makkaira. Makkai azt is mondhatta volna, hogy csak egyet ismer: ez jó definíció, – a többi megy magától. Es Makkai ebben a tekintetben utolérhetetlen, amint azt Ady vallásos költészetének tárgyalásánál be is mondotta. Azt is el lehet mondani egy arcizom megmozdulás nélkül, hogy „Ady költészete egész irodalmunkban a *legteljesebben átfogó lírai kifejezése az emberi életnek a maga egészében*” és azt is, hogy „az én élményének elsődleges közvetetlenségével *csak Ady tudott magyarul énekelni mindenről*, ami az emberi életet alkotja, élteti és pusztítja” – ha nem vonja senki kétségbe. Csakhogy elkes Ady-tisztelők már egészen másképpen vélekednek Adyról ebben a tekintetben. Ignotus pl. azt mondja (Nyugat 1909): a lírikus nagyságát nem az jelenti, hogy változatos, hanem, hogy amit kitermelt, benne él egészen és mindenestül. Ady bősége nem terjedelmes; gazdasága a sűrűsége. Es Oláh Gábor is azt mondja, hogy Ady érzésvilága nem gazdag (Írói arcképek). S föl lehet tenni a kérdést Makkainak, hogy lehet-e egy költő *legteljesebben átfogó kifejezése az emberi életnek a maga egészében*, akinek *épen Makkai megállapítása szerint tulajdonképeni szerelmi költészete sincs?* Ady nemcsak tárgyban szűkkörű, hanem még a frazeológiája is legszegényebb valamirevaló lírikusaink közt. A betegségig futtatja a *furcsa, tréfás, szent, bús, fény* jelzőket, mondja róla Oláh Gábor (L. u. o.); ideggörcsökkel fenyeget a *csók és vér* szünetlen emlegetése, mondom én. Szinte csodálkozom ezek után, hogy Makkai nem mutatott rá arra a kétségtelen tényre, hogy Ady utolsó kötetében már meglátszik itt-ott a fáradtság, sőt a kintlódás, hogy kisajtolja magából a költeményt, s nem csinált ebből is értékjelzőt: ime, egyetlen lírikusunk, aki a megrokkantást is „költői élménnyé” tudta alakítani.

Ezek az egészségtelen nagyítások eléggé igazolják, hogy Makkai könyvének sok része nem komoly irodalomtörténeti tanulmány, hanem csak jótékonycélu hangverseny Ady fölsegélyezésére. Ady pedig nem szorul rá. Mert Ady nagy költő Makkai bókjai nélkül is. Csak sajnálni lehet meghasonlását a magyar tár-

sadalommal. Horváth helyesen mondja (Aranytól Adyig), hogy a konzervatív kritika nagyot hibázott, amikor olyan mereven viselkedett Ady költészetével szemben. Egy irodalmi ízlést vagy stílusbeli újítást nem szabad ab ovo elítélni. Objektív elemzés lett volna a kritika feladata, elismerés ott, ahol tehetsége újat és értékest adott s akkor másképp alakult volna kapcsolata a magyar élettel és irodalommal. A jövő bizonyosan elfeledi vagy tisztábban fogja látni személyi hibáit, s megbocsát neki sok mindent, amikért most még kópják és gerelyek zúgnak. Egy azonban biztos: görög tűzzel és színpadi dekorációval nem használunk neki.

Rass'Károly.

KÖNYV SZEMLE

Altungarische Erzählungen. Ausgewählt und übersetzt von Robert Gragger. Berlin und Leipzig, Verlag von Walter de Gruyter & Co, 1927. 8-r. 220 l.

Ez a kötet még Gragger Róbert összeállításában és fordításában a német olvasóknak a magyar krónikák azon részleteit mutatja be, amelyek a magyarság eredetéről és legrégebb történetéről szólnak. Anonymus, Kézai Simon, a Bécsi Képes Krónika és a legendák legszebb részletei sorakoznak egymás mellé annak bizonyására, hogy ez az anyag a középkori elbeszélő művészet java termékéhez tartozik. A kötet, melyet Gragger Róbert tanulmánya a középkori magyar irodalomról s az egyes fejezetekhez kapcsolódó tudományos utalásai zárnak be, azzal a céllal készült, hogy a német olvasók figyelmét felhívja a Nibelung- és a hun-magyar monda kapcsolataira, valamint a két nép történeti érintkezéseinek legrégebbi fontos mozzanataira. A késő középkori szövegek gót betűt utánozva, külső kiállítása stílusosan simul a tartalmához.

Gy. L.

Czászár Elemér: Bayer József r. t. emlékezete. A M. T. A. elhunyt tagjai fölött tartott emlékbeszédek. Szerkeszti a főtítkár. XIX. köt. 7. sz. Budapest, M. T. A. 1926, nagy 8-ad rét, 3–56.

Az 1925. ápr. 27-iki összes ülésen áldozott Császár Elemér Bayer József emlékezetének e tanulmányával, mely beható fejtegetése az elhunyt tudós munkáinak és szinte páratlan szorgalmú tudományos munkásságának keretében életének és egyéniségének szeretettel megrajzolt képe.

Bayer József 35 éves volt, mikor a *Nemzeti játékszín történetével* megnyerte a Kisfaludy-Társaság 1886-ik évi Lukács Krisztina-jutalmát. Ez volt első munkája, mely kész tudósnak mutatta az addig teljesen ismeretlen főigazgató „follnokot”, aki még évek mulva jutott rendes tanári álláshoz. Még nagyobb szabású második műve, *A magyar drámairodalom története*, mellyel az Akadémia Bérsán-díját nyerte el 1893-ban. A teljes munka 2 hatalmas kötetben 1897-ben jelent meg. Mindkét nagy munkáját ez adatok gazdagsága és megbízhatósága jellemzik, s mindkettő kimeríthetetlen bánya a további kutatás számára. Magának Bayernek tudományos munkássága is e két művén alapszik: új adatokat kutat, újra értékkel, új nyomokra vág át. *Schiller drámái a régi magyar színpadon és irodalmunkban* c. akadémiai székfoglalója (1912.), de még inkább *Shakespeare drámái hazánkban* 1909-ben megjelent 2 kötetes munkája legértékesebb alkotásai e tekintetben.

Ilyen hatalmas terjedelmű tudományos munkásság kifejtéséhez valóban egy Bayer József kellett, akiben a tudós munkásság jellemző vonásai; a szorgalom és a kitartás, a lelkiismeretesség

és az alaposág páratlan emlékezőtehetséggel, tárgya iránt való szeretettel, hivatásában és hivatottságában való hittel párosult. Ezek tették őt tudóssá, a szó szoros értelmében azzá, mivel hiányzott belőle a művész készsége, fogyatékos volt az adatok színes feldolgozásában. Am ez mit sem von le érdeméből: „egy hatalmas kettős épülethez, a magyar színészet és dráma történetéhez ő vetette meg a megdönthetetlen alapot, s minden további munka két téren az ő munkásságához fog csatlakozni.” (43. l.)

Bayer tudományos munkásságának ismertetése és értékelése Császár tudós alaposágáról, életének és egyéniségének részletes rajza Császár baráti vonzalmáról tesznek bizonyosságot. Mindkét részen pedig a művész alakító gondosságát tapasztaljuk, aki élénken és plasztikusan igyekszik élénk állítani hősét. Ezért az emlékbeszéd nemcsak tanulságos, de kellemes olvasmány is.

Dr. Kiss Ernő.

Emlékkönyvek Szinnyei József hetvenedik születésnapjára. A magyar nyelvtudomány folyó évi május 26-án meleg ünneplésben részesítette *Szinnyei Józsefet*, az Európaszerte ismert és tisztelt magyar nyelvtudóst, akinek igen fontos nagy része van abban, hogy a mai magyar nyelvtudomány egyike nemzetközi viszonylatban is elismert tudományágainknak. Az ünnepség alkalmával *Melich János* egyetemi tanár, a Magyar Nyelvtudományi Társaság egyik alelnöke közvetlen, meleghangú, szép beszéd kíséretében nyújtotta át az ünneplést tudósnak azt a rádkívül tartalmas, egész kötetet kitevő emlékkönyvet, mely a Magyar Nyelv dolgozó társainak, Szinnyei József tanítványainak és tisztelőinek ez alkalomra készült tudományos dolgozatait tartalmazza. Az ünnepi albumot *Melich János* gyönyörű beszéde vezeti be, melyben az ünneplést nyelvtudós mély nyomokat hagyó, nagyeredményű munkásságán tekint végig. A beszéd után *Gulyás József* Összeállításában *Szinnyei József* életrajza és irodalmi munkásságának bibliográfiája következik (1874–1926). A Magyar Nyelv 3–6. számaként megjelent tartalmas emlékkönyvben olvasható sok értékes tanulmány közül a következőket emeljük ki: *Gróf Zichy István: Nyelv és őstörténet*. Tanulságosan fejtegeti azt a kérdést, hogy mennyiben felelhet meg a nyelvtudomány az őstörténet vitás kérdéseire. *Solymossy Sándor: Névmágia*. Az őállapotú törzseknek a személynévvel kapcsolatos szokásai és gondolkodásmódja. A szók jelentésének kezdetleges fokon tapasztalható ingazodása. – *Zlinszky Aladár: A névvarázs*. – *Zolnai Béla: A nyelv és az élet*. – *Györffy István: Helyneveink gyűjtése*. Rámutatás a helynevek gyűjtésének több szempontból való nagy fontosságára. – *Sági István: Révai szófajelmélete*. Révai tanításának egyes részleteit (a névszó elsősége az igével szemben, az ősi mondat névszói természet, a tárgyas igeragozásnak a birtokos személyragozással való összefüggése) bővebb anyagon s fejlettebb módszerrel az újabb kutatás is igazolja. *Gombóc Zoltán: A tővégi magánhangzók kérdéséhez*. Gazdag bizonyító anyagon alapuló fontos szabály a névszótövek kettősségének (nyílt-zárt) szabályos nyelvtörténeti fejlődéséről. – *Horger Antal: A hangrendi párhuzam*. Veláris-palatális szópárijaink keletkezésének és jelentésmegosztásának nyelvtörténeti magyarázata. – *Petz Gedeon: Szórványos mássalhangzófejlődés jövevényszavainkban*. – *Mészöly Gedeon: A Halotti Beszéd unuttjai szavának magyarázata*. Unutte olyan alkotó, mint *bennette*. *Önüttei* jelentése = övéi. *Losonczi Z.: Négy sz-szel bővülő v-tövü igéről*. – *Csúry Bálint: A képzők életéből*. A

nomen actionis képzők jelentésváltozása a szavak jelentéstörténetével kapcsolatban. – *Tolnai Vilmos: Becéző nevek és nyelvújítás.* A becéző nevek keletkezésében nyilvánuló lélektani folyamat megérteti velünk a nyelvújítás hasonló alkatú, merész eredetű termékeit. – *Erdélyi Lajos: Az udvarhelymegyei székelység és a többi magyarság nyelvi kapcsolataihoz.* – *Pápay József: Segesd és Segesvár.* Mindkét helynevrünk a *halom* jelentésű kihalt ség szavunk továbbképzett alakja (tehát *Segesvár* = hegyes v. domboz vár). – *Bátky Zs.: Örmény, Örményes.* – *Schwartz Elemér: A vizek és helységnevek Nyugatmagyarországon.* – *Jakubovich Emil: Viska, Stojasló, Pécel.* A Péter király zsarnoksága ellen felázadt három magyar főúr neve névtörténeti megvilágításban. – *Melich János: Doboka.* A *Dob* szavunk (régi jelentése: vastag, testes) és kicsinyített alakjai: *Dobó, Doboka* mind személy, mind helynévként használatosak voltak a régiségben. A *Dobóka* helynév a szlávból nem fejthető meg. Kétségtelen, hogy régi magyar személynévi eredetű. – *Eckhardt Sándor: Az emberevő magyar meséje.* A francia *ogre* kifejezés megfejtése. – *Moravcsik Gyula: Muagerisz király.* Muagerisz kutrigur király neve (= Megyer) az ősmagyarok és kutrigurok közti esetleges kapcsolatokra felhívja a figyelmet. – *Németh Gyula: A türk népnév.* Eredetileg egy vezető törzs, majd egy egész nép, ma az egész törökség neve. Jelentése: erő. – *Rázsonyi Nagy László: Taksony.* E név török eredetének bizonyítása. *Ligeti Lajos: A kitaj nép és nyelv.* A Kinától északra lakott mongolfajta kitaj nép története és nyelve. – *Zsirai Miklós: Orom.* Eredeti finn-ugor örökség -m kicsinyítő képzővel. – *Klemm Antal: A finnugor mondat őstörténete.* A finnugorságban eredetileg csak névszói állítmányú mondat szerkezet volt. Az igei-névszói és igei állítmányú szerkezet későbbi fejlemény. – *N. Sebestyén Irén: A finnugor alárendelés kérdéséhez.* Kötőszó nélküli alárendelő összetett mondatok. – *Wichmann György: Magyar igy, ügy, „fons: aqua fluvius”.* – *Becker Henrik: Az indogermán szópárok és a finnugor fokváltakozás.* – *Négyesy László: Igazításpróbák az Ó-magyar Mária-síralomhoz.* – *Horyáth János: Jámbikus sorfaj középkori verseinkben.* – *Trócsányi Zoltán: A magyar nyelv Biedermeier korszaka.* Kazinczy, Kölcsey, Szemere Pál, Bajza stb. kora. – *Szinnyei Ferenc: Novelláink stílusa hetvenhét évvel ezelőtt.* – *Túri Mészáros István: Petőfi-magyarázat.* – *Zolnai Gyula: Szükségtelen és hibás szómódosítások.* Az -ási, -ési képzős kifejezésmódtól helytelenül óvakodik némely hirtlap. *Becsületsértési ügy, kiválási szándék* stb. helyett hiba *becsületsértő ügy kiváló szándék.* Hibás óvatosság *állítólag, látszólag* helyett *állítóan, látszóan.* – *Mágocsy-Dietz Sándor: Tenyésztés, természet, termelés.* – *Szilády Zoltán: Természettudományi műnyelvünk fejlesztéséhez.* – *Baranyai Zoltán: Francia eredetű szépróza-fordításaink a XVIII. sz.-ban.* Bibliográfiai vázlat. – *Viszota Gyula: Széchenyi jellemzése 1828-ban.* Steinbach Ferenc titkos jelentése Széchenyiről. – *Hóman Bálint: Szent István megkoronázásának időpontja.* Az 1000. év dec. 25-től 1001. január 1-ig zajlottak le a koronázási ünnepségek. – *Balogh József: Szent István király, a békefejedelem.* Adalék az *Intelmek* terminológiájához. – *Pap Károly: Vitéz Kádár István éneke.* A históriás ének történeti háttéréhez. – *Pintér Jenő: Egy régi magyar verses elbeszélés hőséről.* Vida György tordai hadnagy tréfái. – *Ligeti Lajos: A kazár írás és a magyar rovásírás.*

Az *Ungarische Jahrbücher* f. évi 2. füzetét szintén Szinnyei József 70-ik születési évfordulójának ünneplésére szentelte. A vasikos, tartalmas füzet bevezető cikkét *Setälä Emil* a nagyhirű finn nyelvtudós írta a 70 éves Szinnyei Józsefről, összefoglaló jellemzését adván Szinnyei nyelvtudományi munkásságának. A többi

dolgozatok közül kiemeljük *Jokl Norbert* érdekes tanulmányát: *Az albán szókincs magyar elemei*. A következő fogalomkörökből történetek kölcsönzések: 1. Család, állam, társadalom, szellemi élet; 2. lakás, öltözet; 3. hadászat. A kölcsönzés természetesen nem közvetlen volt. A magyar kultúrjavak, illetve nevek közvetítésében a legfőbb szerepe természetesen a szerb-horvát népnek és nyelvnek van. A szerb-horvát mellett azonban közvetítő szerepe volt még a töröknek, románnak, bolgárnak és németnek is. Külön művelődéstörténeti érdekessége van annak, hogy különösen a magyar jogi intézmények és műszavak terén nagy a szerb-horvátoktól közvetített kölcsönzés, még pedig elég korán; a török világ előtt. – *Moór Elemér: Egy magyar halászó készülék. Szerző a szégye* szó magyarázata kapcsán arra az eredményre jut, hogy a magyar halászat álló (nem hordozható) készülékei nem finnugor, hanem szláv eredetűek s valószínűnek tartja, hogy őseink e készülékeket azon tiszavidéki szlávoktól tanulták el, akik a mai szerbvel több közösséget mutató nyelvjárást beszéltek. – *Wichmann* a magyar *berek* és *bodor* szótát votják megfelelőikkel veti össze. – Magyar vonatkozású cikk még a következő kettő: *Fellner Frigyes: Magyarország nemzetgazdasági fejlődése I. Ferenc József alkotmányos uralkodása alatt.* – *Sinz József: Magyarország szanalása.* A tartalmas füzetet rendkívül gazdag folyóirat- és könyvszemle zárja be.

Csúry B.

Magyar Népballadák. Bevezetéssel és jegyzetekkel kiadta **Gragger Róbert.** Budapest, a Magyar Irodalmi Társaság kiadása, 1927. 8-r. 212 l. (A Napkelet Könyvtára 19. sz.)

Gragger Róbert a múlt évben H. Lüdecke fordításában és értekes bevezető tanulmánnyal németül kiadta azokat a magyar balladákat, amelyek a világirodalom e nemű legszebb alkotásai közé tartoznak. A fent leírt kötet egy másik irányú befejezetlen tervének a megvalósítása Ez 41 magyar népballada szövegét közli tudományos utaló jegyzetekkel. Sorrendben elől vannak a valamenynyire történeti vonatkozású balladák, azután a megállapíthatóan régi, majd a vidám tárgyú balladák következnek, végül az újabban keletkezettek. A szövegben csak a köznyelvtől nagyon eltérő tájszólas van átírva. Jegyzétei a német kiadás, valamint a Magyar Népköltési Gyűjtemény és az Ethnographia magyarázatai alapján készültek. A kiadás tekintettel volt a tanulóiifjuságra is s ezért néhány különben érdekes és jelentősebb balladát mellőzött. Bevezető tanulmánya a népballadának egészen új szempontu magyarázata (L. ugyanezt részletesebben a Budapesti Szemle 1927. 207. kötetében). A ballada gyökereit vizsgálva, arra az eredményre jut, hogy egyik forrása a táncdalocska, a másik az egyházi ének, a liturgikus dráma, a misztériumjáték, amelyből a dráma fejlődése is kiindult. Egy másik gyökere aztán a Spielmann-költészetből szitta leginkább az anyagát és formuláit. A magyar népballada zenei és formai elemeiből aztán arra következtet, hogy népballadánk egyik főtípusa a táncballada, a szöveg pedig többnyire libretto-jellegű.

Ezt az érdekes és hiánypótló kötetet a Napkelet írói korán eltávozott kedves társuk, Gragger Róbert emlékének ajánlják. A kiadást a szerző hagyatékából *Gálos Rezső* dobozta, kegyeletesen és nagy szakértelemmel.

Dr. "György" Lajos.

Julius Moravcsik, Attilas Tod in Geschichte und Sage. Sonderabdruck aus dem Körösi Csoma-Archivum. II. 1–2. Budapest. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1926.

Dr. Moravcsik Gyula budapesti egyetemi m. és Eötvös-kollégiumi tanár, a magyar bizánciológiának ma egyik legkiválóbb művelője. Tanulmányai mind szélesebb körben ölelik fel első sorban az ősmagyar mondakör sokat vitatott kérdéseit. A magyar mondakör labirintusában tisztá képet nyerni is nehéz feladat, újat adni pedig csak a virágírodalmi összes források felhasználásával kísérelhető meg. E bonyolult kérdések tisztázására kiváló filológiai képzettség és tíz nyelvnek tökéletes ismerete képesítik Moravcsikot. Nem nagy terjedelmű, de nagy értékű tanulmányaiban olyan szerű munkát végez a magyar ősmonda területén, mint amilyent a korán elhunyt Katona Lajos fejtett ki a középkori legendák folklorisztikus oknyomozásában. *A magyar csodaszarvas regéje, Szent László leánya és a bizánci Pantokrator-Monostor, a Heléna és Faust-jelenet történeti kerete* stb. című tanulmányok után a fenti munkájában az Attila halála körül szövődött legendás légkörből emeli ki a történeti magot. Az eddigi eredményeken túl megy. Mindenütt az eredeti kútfők alapján dolgozik.

Ismeretes, hogy Attila halála a nagy hún birodalom váratlan összeomlását jelentette. Hogy mit jelentett e tragikus összeomlás Európa számára, abból a fellélekezésből sejthetjük, mely a krónikásokból még századok múlva is kiérezhető. A nagy veszedelem, amely nemcsak a Nyugatot, hanem az itáliai félszigetet, sőt a bizánci hatalmas birodalmat is fenyegette, egy éjszaka megszűnt. De éppen ebből, az Istenostorától való nagy rettegésből érthető, hogy az emberek nem tudják elhinni, mint hozhatta meg számukra a szabadulást egy éjszaka. Keresik a váratlan halál kullisszamegetti rugóit. Megindul a bizánci pletyka s a történeti részt elhomályosító legendás hagyomány mindinkább előtérbe kerül. Természetes, hogy a krónikások sem tudnak, szabadulni ez utóbbi alól, sőt pszichológiailag érthető, hogy nemzeti érzéseik alapján krónikáikban mind nagyobb tért nyer a mese, mert hiszen ezzel részt követelnek népük számára a veszedelem elhárításában. Így alakul ki, századok hosszú sorain át a fantáziát kinemelégitő, szegényes történeti valóság rovására az Attila halálát oly sok változtatban ismerő hagyomány.

Abban az összes kútfők megegyeznek, hogy Attila 453-ban itáliai hadjáratából térve vissza, a Duna-Tisza közötti táborban halt meg és hogy halálának oka vérömlés volt, mely nászéjszakáján lepté meg. Arra nézve azonban, hogy mi okozta e vérömlést, két fő irány különböztethető meg: természetes halál és mesterséges halál. Az erőszakos halálra ismét két véleményt őriznek a krónikások. Egyesek Attila testőret gyanúsítják a gyilkossággal, mások a menyasszonyt. A német hősmonda pedig egyenesen a német eredetű menyasszony hazafias bosszújának tünteti fel Istenostorának meggyilkolását.

Moravcsik lépésről-lépésre vezeti vissza az egyes forrásokat a megelőzőkre. A filológiai szövegtanulmány és az oknyomozó történetírás minden eszközt értékesíti, hogy a krónikák láncszemszerű összefüggését kimutassa. A sok mellékajánás lenyesegetésével jut az ősforráshoz, Priskoszhoz, II. Theodoziosz görög császárnak Attila udvarába küldött követéhez, ki Iordanesen keresztül közvetíti a vérömlésnek történeti igazságként elfogadható feljegyzését a középkori krónikásokkal és a későbbi nyugati történetírókkal. Kimutatja azonban, hogy az erőszakos halált feltűnítő sokféle beállítás is, mely a mondai részbe tartozik, igen messzire nyúlik vissza, talán az Attila halálát közvetlen követő

bizánci fecsegésre, de minden esetre még a Kr. utáni VI. század közepére, amikor a syriai Malalas már említi világkrónikájában az orgyilkosság gondolatát. Feljegyzi ugyanis, hogy Attilát akkor érte a vérömlés, midőn egy éjszakát egy hún leánnyal töltött és később e leányt vádolták Attila halálával.

Ez a mondai csira terebélyes fává nőtt, közvetlen a mellette sudárzó történeti törzs rovására. A nyestetlen ágak keresztül-kasul nőttek s magukkal rántva a két törzset, azokat oly szorosra kapcsolták össze, hogy már egymás nedvét szívták. Pár száz ág lenyeseése után Moravesik a rostok szálain haladva elkülönítette a két törzset s eljutott a gyökerekhez. A történeti igazság szerint Attilát orrvérzés ölte meg.

Dr. *Kántor* Lajos.

Dr. Karácsonyi János: *A székely helynevek és a politika.* Lugoj-Lugos, Husvéth és Hoffer könyvnyomdája, 1927. 8-r. 15 l. (Különlenyomat a „Magyar Kisebbségiből.”)

Jorga egy ízben azt állította, hogy a székelyek tulajdonképpen elmagyarosított románok. Erre Udvarhely megyében pályadíjat is tűztek ki annak kitalálására, hogyan kellene a székelyeket visszarománosítani. E mozgalom egyik szomorú jele Sabin *Opereanu* 37 lapra terjedő és térképpel is felszerelt következő füzeté: *Contribuțiuni la toponimia din finutul Săcuilor. Cluj 1926*, amely azt a tételt akarja bizonyítani, hogy a Székelyföld helynevei különböző elemekből állanak ugyan, de a legrégebb és a legszámsabb köztük a román elem. Számszámra megy azon helynevek száma, amelyeket így tölünk elrekvirál. Ezt a gazdag eredményt a szerző úgy érte el, hogy tudománytalanul dolgozott a módszertani eljárás alapelemeit sem véve figyelembe, adatait zavaros forrásokból hordta össze, félreért és félremagyaráz szándékosan és szándéktalanul, tudatosan és tudománytalanul, úgy, ahogy célja és a politikai tendencia megköveteli. Allításait Karácsonyi János a fenti füzetében fölényesen dönti halomra. Azt is megkérdezi a szerzőtől, hogy tulajdonképpen kiket akart megtéveszteni? A szászokat és a magyarokat nem lehet, a regátiakat és a külföldieket félrevezetni legalább is nem szép dolog. Karácsonyi János önértzetesen és bátran utasítja vissza ezt az eljárást, mert az eltitkolás, félremagyarázás, megtévesztés lehetnek sűrűn használt eszközök a politikában, de semmi esetre sem jók a tudomány terén. Nihil est absconditum, quod non revelabiur.

Gy. L.

Magyar-amerikai kapcsolatok. (Székfoglaló értekezés.) Irta: *Pivány Jenő.* Kiadja a Királyi Magyar Egyetemi Nyomda. Budapest. 1926.

A maroknyi magyarság a világ nagy anyagi és szellemi mozgalmait iránt mindig érdeklődést tanúsított. A mozgalmakat figyelemmel kísérte, a közvéleménnyel ismertette és törekedett a mozgalmak fejlődésére befolyást gyakorolni.

Ezt figyeljük meg a középkorból az újkorba átvezető mind a három nagy mozgalomnál. A két szelleminél: a humanizmusnál és a reformációnál és a nagy anyagi átalakulásnál: az újvilág felfedezésénél.

A magyarságnak az utóbbival való kapcsolatait ismerteti

meg velünk ez az értekezés. A tudós szerző rengeteg munkával, amerikai, angol, magyar forrásoknak felkutatásával és saját, hasonló tárgyú dolgozatainak felhasználásával 6 fejezetben adja a magyar-amerikai kapcsolatokat. A teljesség céljából és érdekességként az első fejezetnek olyan címet ad, amely az érdeklődést a legnagyobb mértékben magára vonja: Columbus előtti kapcsolatok. Némi csalódás lép fel a fejezet elolvasása után, amelyben a szerző valószínűséggel kimutatja, hogy az 1000. év körül a sejtett újvilágba vezetett Leif-féle normann expedíció egyik Tyrker-Török nevű tagja magyar volt. A második fejezetben a szerző az első angol gyarmatosítás nehéz és borzalmas időszakához kísér vissza bennünket. A gyarmatszerzés céljából vezetett II. expedíciónál egy magyar embernek: Stephanus Parmenius Budaeusnak azt a kiváló szerepet juttatják, hogy a vállalkozás eseményeit ragyogó tollal örökítse meg. A gyarmatosítások korából kihalászható egy-két elszigetelt kapcsolatot ismertetése után szerzőnk egyre több anyaga van és azt Az amerikai forradalom, Az amerikai forradalomtól a magyar forradalomig, A Kossuth-korszak, Az amerikai polgárháború című fejezetekben ismerteti. Büszke önérettel szemléljük, hogy magyar misszionáriusok, magyar tudósok (Bönlöni Farkas Sándor, Nagy Károly, Ludwigh Sámuel, Haraszthy Agoston stb.) és fontos szerephez juttatott magyar katonatisztek hogyan vesznek részt Amerika területeinek feltárásában, az Unió megalakításában és az Unió felbomlásának megakadályozásában.

Az értékes értekezés elolvasása sok tanúsággal jár és önérettet emel. Szép volna, ha angol nyelven Amerikában is olvashatnánk.

Dr. Patay József.

Jelentés Debrecen szabad királyi város múzeumának és köz-művelődési könyvtárának 1926. évi működéséről. Összeállította: *Zoltai Lajos*. Képekkel és a debrecen-látóképi bronzkincs leírásával. Debrecen szab. kir. város és a tiszántuli református egyházkerület könyvnyomda vállalata. 1927. 37. l. 3. mell. Debrecen szab. kir. város múzeumának kiadványa. XXI.

Nagy örömmel kell megállapítanunk, hogy az a céltudatos munka, amelyet dr. Zoltai Lajos, Debrecen város múzeumának igazgatója alig két évtizeden át végzett, rövid idő múlva méltóan fog betetőződni: nagy, új múzeumi épületbe költözködnék át. Az a lelkesedés és ügyszeretet, amelyet ez alkalommal dr. Zoltai, dr. Csürös, dr. Hóman és az összes többiek mind kifejtettek, s az az akaraterő és szervezethez, amellyel meg is valósították, minden időben dicsősége fog maradni Debrecennek s iskolai példája a múzeum alkotásnak, sőt a különben nagyon fejlett magyar múzeumi életnek is igen jelentős előre töresét is jelzi egyúttal. Az építésnek, berendezkedésnek beható tanulságos megbeszélését annak teljes elkészülte utánra hagyva, a múzeum gyarapodásából első sorban Sőregi János segédőr által kiásott hajduböszörményi ordi pusztai honfoglaláskori magyar vitéz sírját kell kiemelnem. A csontváz és a felszerelés teljes. Mint lovastemetkezés azonban nem teljes, mert a balláb tövének csak a lólábszár csontokra tett ló koponya feküdt, miért is én e sírt valamivel későbbre 950–1050 közötti századba osztanám be. Ugyancsak Sőregi folytatta az on-dódi hűnn-avar temető feltárását. A mostani 32 sírral 56-ra emelkedett a feltárt sírok száma. A temetkezések általában a megszo-kottan szegények. Pontosán megfigyelt voltuk miatt azonban mégis különösen becsesek s méltóan sorakoznak Zoltainak a deb-recenvidéki többi ásatásai mellé. A Debrecen látóképi bronzleletet

Zoltai ismerteti: Röviden ugyan, de minden részletre kiterjedően tájékoztat bennünket ennek a Kr. sz. e. XII–XI. századokban földbe elrejtett darabjairól, amely egyébként a múzeum többi bronzleleteivel együtt méltán keltette fel az angol szakirodalom figyelmét is. A múzeum mindaz öt osztályában úgy számban, mint értékben igen figyelemreméltó a gyarapodás, amit mindenesetben részben a város áldozatkész vezetőségének, másrészt Zoltai ama ernyedetlen kitartásának köszönhető, amellyel a múzeum és a nagyközönség között (beleértve úgy a műveltebb osztályokat, mint a föld népet) a legszorosabb kapcsolatot teremtette meg és tartja fenn szünet nélkül. A múzeum-látogatók, az ajándékozók nagy száma is szépen bizonyítja azt. – A közművelődési könyvtár – dr. Ecsedi István igazgató szerint – 1008 művel (1112 kötetben) gyarapodott. Használatának a statisztikája már kevésbé kielégítő; helyi és otthoni használatra csak 66.072 művet (73.847 kötetben) kölcsönöztek ki. Debrecen népességéhez viszonyítva nagyon kevés. Amde Debrecennek nem ez egyedüli, sőt még nem is a legnagyobb könyvtára. Az egyes jelentéseket – nagyon ügyesen német kivonatban is közölték.

Ferenczi'Sándor.

M. J. Sayage : *A kereszténység fejlődéstörténete.* Ford.: Kovács Lajos. Székelyudvarhely, 1927. Ára ?

Liberális vallási felfogás és abszolút elfogulatlanság legjellemzőbb tulajdonságai a szerzőnek. És hit az emberiség vallási és tudományos előhaladási lehetőségében. Az unitárius felekezet kebelében élt, de nem elfogult iránta. Meglátja a katolicizmus nagy történelmi nevelő és fegyelmező erejét; valamint a protestantizmus hibáit, tévedéseit és gyöngeségeit is. Keresztény, de nem tudja szabatosan megmondani és körülhatárolni, miért. A kereszténység előtte nem pótolhatatlan érték s el tud képzelni olyan időt, midőn a világra nézve feleslegessé lesz, mert a világ jobb lett. Mint történelmi érték, kiküszöbölődik s helyét nagyobb, magaszosabb, nagyszerűbb dolgok foglalják el.

Savage newyorki unitárius lelkész volt. Számos vallásos és egyházi művet írt. E könyve tartalma sorozatos előadások, melyeket szabadon, írás nélkül tartott, neje gyorsírással leírt, ő gondosan felülvizsgált és kinyomatott. Az értekezések e készítési módja érzik is a cikkeken, melyeknek közvetlen hangja közelfér a hallgatóság figyelméhez s az olvasó lelkéhez. Mondanivalóit fölünyes biztossággal foglalja össze s nem halmoz össze neveket és évszámokat, csupán az emlékezetet terhelő adatokat. A vallástudomány mai színvonalán áll anélkül, hogy nagyképüsködő tudós ballasztot pipelne magával. A legnehezebb kérdéseket, a legbonyolultabb problémákat könnyen fogja meg és hallgatóságát sohasem fárasztja ki. Tiszta látását nem zavarják és homályosítják történelmi elfogultságok. Nem feladatunk a könyv tartalmát ismertetni. Altalában csak annyit mondunk, hogy a keresztény vallás fejlődésének történelméről grandiózus és biztos vonásokkal megfestett képet kap az, aki elolvassa e könyvet.

A fordító jól választott, mikor a gazdag angol irodalomból ezt a könyvet választotta ki lefordításra. A fordítás munkájáról is csak jót mondhatunk. Seholsem érzik semmi idegen íz a gondolat kifejezésén. Mintha magyar föben született, magyar mondatokba formálódott gondolatok sorakoznának egymás után. A fordítás sikerét elősegíti az is, hogy az eredeti előadások is egy ki-

tünő stiliszta és előadó könnyedén és kellemesen folyó mondatain épülnek. A fordító elismerést érdemei e munkájáért, mellyel hézagot pótol irodalmunkban.

g. k.

N. Drăganu: *Mihail Halici.* Contribuție la istorie culturală românească din sec. XVII. Cluj, 1926. 86. p. (Extras din *Daco-românie.* IV.)

Drăganu Miklós, a kolozsvári egyetemen a román irodalom egyik tanára, a román tudományos akadémia tagja, a magyar-román nyelvi és irodalmi kapcsolatok régi és kitartó munkássága művelője ebben a tanulmányban Halits Mihály életét és működését ismerteti.

Halits (Halicius, Halicz, Halitz) 1643. okt. 19-én született Karánsebesen; tanult Karánsebesen, Hátszegen, Szebenben, Enyeden. Rectora volt a szászvárosi ref. iskolának, 1774 végén külföldre, németországi egyetemekre megy tanulmányozni. Nem sokára nyoma vész. Külföldön hall-e meg, vagy itthon, mindkettő lehetséges.

Szerző hőse életrajzát, kinek idáig jóformán csak a nevét ismertük, mint egyrészt a Páriz Pápaihoz írt román szövegű vers szerzőjét és másfelől a szászvárosi iskola rektorát, főleg saját kutatásai alapján állította össze. Felhasználta Halits végrendeletét a szászvárosi ref. Kún-kollégium levéltárából s ugyancsak ennek a könyvtárából a Kereszturi Pál *Csecsemő keresztyénének* azt a példáját, amelyik a Halitz hagyatékából került oda s amelyikben hősünk atyjának néhány becses életrajzi feljegyzése mellett magának Halitsnak egy egész sereg latin és magyar nyelven írt verse olvasható sajátkezű írásban. A személyes kutatás adatait aztán szerzőnk lehetőleg teljes életrajzzá foglalja össze olyan gazdag és széleskörű történeti és philologiai ismeretkészlet igazoló és bizonyító felhasználásával, amelyik legteljesebb elismerést érdemel. Egyáltalán az egész tanulmány olyan nagy philologiai apparatusal készült s néha a főtemával alig-alig kapcsolatos dolgok is olyan részletes tárgyalásban részesülnek, hogy első percben sajnáljuk a ráfordított nagy tudományos munkát, amellyel nincs arányban a tárgy jelentősége és az elért eredmény. S egy pár évtized múlva egyenes hibáztatnunk kellene (remélhetőleg) azt, amit ma még köszönettel fogadunk és olvasunk. Ma ugyanis a magyar-román philologiai kapcsolatok megállapítása és rendszeres feldolgozása tekintetében csak a kezdetnél vagyunk. Ezért a felvett témával kevésbé szoros kapcsolatban álló magyar-román irodalmi érintkezések tárgyalása is érdekes, az újdonság erejével hat és további philologiai kutatásra ösztönöz. Ezen a téren Drăganu már nagyon érdemes munkát végzett kivált a XVI–XVII. századra vonatkozólag, egyetemi előadásaiban is foglalkozik a magyar-román kapcsolatokkal. S miután jól ismeri a magyar irodalom történetét is, nem habozom kifejezni azt a reményemet, hogy a magyar-román philologiai kapcsolatok első rendszeres és összefoglaló monográfiáját ő fogja megírni.

De hát mivel érdemelte ki Halits Mihály ezt a nagy tudós érdeklődést? A magyar philológiát, az említett művelődéstörténeti adatokon túl, annyiban érdekli Halits, hogy Páriz Pápainak barátja, tanuló társa volt, és az említett könyv feljegyzései után előforduló magyar szövegű „versgyakorlatai”. Ezeknek ismét csak művelődéstörténeti jelentősége van, költői értéke nincs. (Alkalomadtán közölni fogom őket). Az erdélyi német (szász) philologia figyelmét is megérdemli, mert barátja volt Frankenstein

Frank Bálintnak, a XVII. sz. egyik jelentékeny szász vezéremberének. Kétségtelen azonban, hogy főleg a románságra nézve a legérdekesebb Halits személyisége. Családja román eredetű volt, de már a nagyszülőkben elmagyarosodott. Az unoka, bár egy kétségtelenül magyar scholának rectora (tanulója) volt s bár föle egyéb román szövegű feljegyzés nem maradt, mint említett üdvözölt ódája, magát mégis nobilis *Romanus*nak írja, noha vagyonának fő-s könyveinek ügyszólván egyetlen örökösévé a szászvárosi magyar iskolát tette meg. Az igazi, fajközi transilvanizmus tipikus alakja. Különös fontosságot nyer Halits a román philológiában akkor, ha teljesen beigazolódik Drăganu ama feltevése, hogy Halits a szerzője annak a *Dictionarium Valachico-Latini*nak, amelyet idáig Harden a *Lugosi*, Crețu pedig a *Karánsebesi Névtelennek* tulajdonított. Drăganu felteszi a feltevést rengeteg érveléssel támogatja, de maga is érzi, ki is jelenti, hogy a bizonyosságig még *plutește o mică umbră de îndoială*. Talán nem is olyan kicsi a kétség, mint ahogy a szerző gondolja. A magyar philologia szempontjából nagyon értékes a feltevés bizonyításából az a kimerítő rész, amelyikben Drăganu kimutatja a Párizs Pápai szótárának hatását a román szótárirrodalomra. Ennek a résznek önálló kidolgozása s közreadása alapvető munka volna. Így is jelentékeny szolgálatot tehet a magyar nyelvészeknek is.

Ha részletekben gyakran kedvünk volna is vitatkozni a kiváló szerzővel, az a mű egészének értékét nem csökkenteni. Néhány megjegyzést még se hallgathatunk el. Ilyenek St. Katona név mellől hiányzik Geleji (77. l.); nem magyar olvasó talán inkább a XVIII. sz. történetírójára gondol. A 74. l. 4. jegyzete vagy elmaradhatott volna, vagy a különben szintén be nem bizonyított horvát eredet hagyományát is fel kellett volna említeni. A 80. l. 2. sz. jegyzetében a nyilvánvalóan román családnevekről szóló rész (az *In acest tablou-tól kezdve a Dar szóig*) így általában odavetve legalább is vitás. A szászvárosi *schola* már akkor olyan fokon állott, hogy annak a románban nem *școala*, hanem *liceu* felel meg. A Halits versgyakorlatainak ismertetésében (93. l.) azt mondja szerzőnk, hogy a *materia carminis* és az *elaboratio eius* után később *nemzeti* versek is járulnak: *Rythmi sau versus Germanici pentru Sași și Hungarici pentru Unguri și Români*. Tény az, hogy Halits füzetében a 38–83. sz. verseknél a latin szöveg után ott van a magyar vers is. Ebből azonban még nem lehet arra következtetni, hogy az iskolai módszer általában az lett volna, hogy a latin elaboratiót a német anyanyelvűeknél követhette vagy követni szokta a téma német nyelvű s a magyar anyanyelvűeknél a magyar kidolgozás. Felfogásom szerint az eféle verselés egyáltalában nem iskolai foglalkozás volt, a tanterven kívül esett. (Musa *domni canebat*). De ha a latin szöveg megszerkesztése iskolai munka is volt (amit megengedek), a német és magyar verselés nem. Azért nem, mert a magyar nyelv iskolai tárggyá csak a XIX. sz. végén lépett elő s rendes tárgyul csak az 1806-diki *Ratio educationis* jelölte ki, de tannyelvül még ez is a latint hagyta meg. Abból, hogy Halits néha magyarul is megszerkeszti a themát, nem lehet *általános* gyakorlatra következtetni. Halits a magyar verselést magán kedvtelésből üzte otthon, olykor-olykor. Az anyanyelven verselést (94. l.), luteranusnak német s a kálvinistának magyar verselésben gyakoroltatását az iskolában az akkori rendszer nem ismerte. A magyar költészeti próbák a XVIII. sz. végén az önképző körökben kezdődnek. A magyar nyelv harmonikus nyelv volt ugyan már akkor is, de – sajnos – csak a templomban és az elemi oktatás fokán. Az iskolában tiltott volt. Signumot, azinust kapott, aki magyarul beszélt a latin helyett. S mert Halits otthon magyarul is verselgetett, nem lehet állítani, hogy a szászok verselgetek németül. A szá-

szok is hivatalosan csak latinul verseltek, otthon, magánúton verselhettek ők is anyanyelvükön is, mint Halits is tette; a románok is verselhettek otthon románul, mert az anyanyelven verselés az iskolába bevezetve nem volt ugyan, de eltiltva sem, politikai és vallási okokból, ahogy Drăganu írja. (I. l.) A 121–22. l. olvasható 6-ik évrnek nincs bizonyító ereje. Ugyanott a lap alján említve van a Volf tanítása, hogy a velencei olaszoktól tanulta meg a magyar az írást, holott most Melich megállapítását fogadja el a nyelvtudomány: pannóniai szlávoktól. (Melich I. Szláv jövevényszavaink. NyK. 1903–4.)

Altalában véve a tanulmány igazi tudós munka, amelyet a legnagyobb elismerés illet meg s amely a tudományos életnek nyeresége.

Dr. "Kristóf" György.

Studi Rumeni publicati a cura della sezione rumena dell' Instituto per l'Europa Orientale. Direttore: Prof. Carlo Tagliavini della R. Università di Bologna. Volume primo. Roma 1927. 164. l.

A római Keleteurópai Intézet román osztályának félévenként megjelenő tudományos folyóiratát jelzi a fenti cím. Előfizetési ára évenként 12 lira; egyes szám ára 8 lira. Az említett intézet kiadásában jelenik meg még a következő három folyóirat is: *L'Europa Orientale* kéthavonként 96 l. terjedelemmel, történelmi politikai és társadalomtudományi tartalommal. Előfizetési ára számonként 5, egész évre 25 lira. Az Intézet szláv osztályának a közlönye a háromhavonként megjelenő *Rivista di Letterature Slave*. A legalább 150 l.-os füzeteket Ettore Lo Gatto szerkeszti; előfizetési árak 8, illetőleg 30 lira. A finn-ugor-balti osztály kiadványa a félévenként (P. E. Pavolini szerkesztésében) legalább 100 l.-nyi terjedelemmel megjelenő *Studi Ugro-Finno-Baltici*, amelynek az előfizetési ára 6, illetőleg 10 lira. A négy folyóirat együttes évi előfizetési ára csak 50 lira, ami egyszersmind az Intézet tagsági jogát is jelenti s egyben 40%-os kedvezményt az Intézet összes kiadványaira. De még ezzel sincs kimerítve az így elnyerhető kedvezmények sora, mert az évi 50 lírás összelőfizetés azt is jelenti még ezenkívül, hogy az Intézet autonóm osztályának, az *Istituto bizantina e nevellico*-nak évenként (S. G. Mercati szerkesztésében) megjelenő kötetét („Studi Bizantini e Nevellici”) szintén ingyen kapják az illetők. Az intézeti tagsági díj különben évi 12 lira. Azok a tagok, akik ezenkívül évenként még 100 lírát fizetnek, azok ingyen kapják az Intézet összes kiadványait s a *L'Europa Orientale* folyóiratot.

Ezek 4 sorozatban jelennek meg: irodalom-művészet-bölcselet; politika-történelem-gazdaságtan; bibliográfiák; alaptörvények (a román, lengyel, cseh-szlávok, lett, litván alkotmány; a lengyel és litván állammal kötött konkordátum, stb.). Messzire vezetne ennek a négy sorozatnak eddig megjelent s egy teljes nyomtatott oldalra menő terjedelmes (600, 950 stb. lap terjedelmű) köteteit csak cím szerint is felsorolni. Mostoha könyvtermelési lehetőségeink közepette szent irigységgel s csaknem kábultan látjuk ezt a nagy anyagi tökéerőt!

A *Studi Rumeni* szerkesztője a fiatal Tagliavini, Trombetti kiváló tanítványa. Tagliavini ma a román irodalom és nyelvészeti kérdések legkiválóbb olasz kutatója, egy nagyon jó olasz nyelvű román nyelvűtan és anthologia szerzője.

Az előszóban (1–13. l.) Tagliavini tájékoztat a folyóirat céljáról, feladatairól, a román nyelvészeti, irodalmi és művelődés

történeti kutatások legújabb eredményeiről s általában az egész román szellemi életnek Itáliával való kapcsolatairól. Sok érdekes megjegyzés és terjedelmes, kimerítő bibliográfiai anyag egybehor-dásával állítja be a román irodalmi, nyelvészeti s általában az egész román szellemi élet problémáit az általános romanisztika keretei közé. Rámutatva arra, hogy a román nyelv és szellemi élet kutatóira mennyi nehézség vár (pld. a szláv, magyar, albán stb. nyelvészettel is tisztába kell lenniök), nyomatékosan emeli ki: „A mio avviso l'ungherese e una delle lingue piu necessarie per i rumenisti” (Véleményem szerint a rumenisták számára a magyar a legszükségesebb nyelvek egyike, 5. l., 3. jegyzet).

A 6. l-on a „propaganda protestante e calvinista” helyett jobb lett volna ... lutherana e calvinista ..., hiszen a kálvinista csak egyik köre a protestáns fogalomnak.

A 11. oldal alján azt olvassuk, hogy a román fejedelemségek-ben az olasz hatás egyik közvetítői a misszionáriusok voltak, akik „kevés kivétellel mind olaszok voltak.” Ezt így még 1620. utánról sem mondhatjuk (amikor az olasz minoriták missziós tevékenységébe utalta a Szentszék Moldvát), annál kevésbé 1620. előtről, amikor bizony a magyar ferencesek csaknem egyedül pasztorálták a vajdaságok katolikusait.

A dákó-román „venetic” szó kialakulására a közép-görög βε, ετι, χός mellett alighanem hatott a magyar „vendég” is, különben (mint az arománban) „vin-”, stb. lett volna belőle a román hangtörvények szerint.

A 14–19. l. a közben elhalt Pârvan Vazul emelkedett gondolatait hozza „A világ történelmi concepciójáról” (La concezione storica del mondo). Pârvan (1883–1927) korai halála nagy veszteséget jelent a román tudományos életre, amelynek Pârvan legkiválóbb régésze és történetbölcselője volt. Az utóbbi években magyarul is megtanult annyira, hogy figyelemmel kísérhette és felhasználhatta a magyar régészeti irodalom gazdag termékeit is.

Bartoli M., a torinói egyetem jeles romanistája „A román nyelv nyilvánvaló egyéniségéről” (La spiccata individualità della lingua romena, 20–34. l.) értekezi. Úgyesen kiválasztott szavak, szópárok és ternők sorsát és számbeli arányait mutatja ki az egyes román nyelvekben (illetőleg nyelvcsoportokban: Iberia, Gallia, Italia, Dacia) s úgy szólván matematikai módszerrel és nyelvészeti szillogizmusokkal fejtja ki a tételét.

Ramiro Ortiz, a bukaresti egyetem olasz nyelv és irodalom tanára, a „Román Középkorról” (Medioevo Rumeno 35–64 l.) értekezik. Tanulmányát még folytatni fogja s így észrevételeinket érdemileg majd a tanulmány teljes megjelenése után tesszük meg. Fő gondolatai: a román szellemi élet mintegy 1700. tájáig a közép-kor jegyében áll, mert a görög-keleti államvallás elzárta tőle a latin-katolikus fejlődési lehetőségeket, el a renaissance, felfrissítő áramlatát. A Curtia de Arges nevű városkában az utóbbi években felfedezett román fejedelmi sírokban talált nyugati eredetre (velencei, német stb.) valló ékszerek, ruhák, csattok stb. alapján azonban már a XIV. sz.-ban is lát élénk kapcsolatot a nyugati és a román művelődés között (Az említett leletek tanulmányozására külön és elsősorban is hivatottnak tartom a magyar történelem, művelődés-történet stb. művelőit, mivel nemcsak a lilium, hanem több más jel is Anjou hatásra vall). Ortiz különben kifejezetten elismeri, hogy a havasalföldi udvari élet berendezése, a bojárság ruházata stb. magyar hatás alatt fejlődött ki; Moldvára hasonló értelemben a lengyel hatást emeli ki. A magyar történelem részletesebb ismerete alapján azonban kevésbé találná meglepőnek a magyar történelem XII. századát s III. Bélának a francia királyi családdal

valórokonai és művelődési kapcsolatait tekintetbe véve, pontosabban látná III. Béla uralkodásának igazi értelmét. (49. l.) Károly Róbertet nem nevezné ismételtten is gyengének. 51. l.) Különben a tanulmány a számbajöhető román bibliográfiai anyag bőséges felhasználásával és idézésével készült. Mihnea Turcul (v. Turcitul) 1585-ben nem halt meg, hiszen még Vitéz Mihály ellen is harcolt.

Marcu Al., az újabb román-olasz irodalmi kapcsolatok buzgó kutatója „Alecsandri Vazul és Italia” címén sok új adattal világítja meg Alecsandrinak az olasz szellemi élethez való viszonyát (65–111. l.). Tanulmányáról részletesen majd a további folytatások megjelenése után fogunk beszélni. Egyelőre érdekes lesz megemlítenünk az Alecsandri származása körül folyt polémiából (velencei, görög, zsidó eredetűnek tartották) azt a mozzanatot, hogy Iorga a költő csángó magyar eredetét tartotta valószínűnek (Istoria Lit. Rom. in sec. XIX., II. p. 50; Marcunál 50 l.)

Tagliavini egy goethei reminiscenciát mutat ki Eminescu II. szatirájában (Postilla Eminesciana, 112–114 l.).

Ugyancsak Tagliavinitől van a terjedelmes (115–151. l.) folyóiratszemle s egy ismertetés kivételével az Ismertetések rovata (152–164. l.) is. A 115. l-on ellenmondás van C. Moisil román pénz-történeti tanulmányának az ismertetésénél („Igazi” pénzverő csak a XVI. sz.-ban volt Havasalföldön ... Óreg Mircea kora óta – aki pedig 1386–1418. közt uralkodott! – hanyatlani kezd a pénzverő”). A 119 l. szerint O. Densusianu-nak az Archivio Glottologico vol. XX. sezone neolatina diretta da M. Bartoli Torino 1926. folyóirat 143–146 l. in „Lat. tutulus și forme înrudite” (Lat. t. és rokon alakok) feltevése szerint) a magyar „tutu” szó alighanem román eredetű kölcsönszó. Nem osztjuk Tagliavini nézetét (122. l.) Alamor alsófehérmegyei község etymonjára nézve (álmi = aludni! > álamár = lusta! Így hangzás után inkább szláv vagy bulgár-török eredetre gondolnánk). A rutén nyelv „arkus” = ív száva is nyilvánvalóan a magyar „arkus”-ból s nem a román „arc”-ből származik (123 l.). A 128–135. l-on ismertetett *Dacoromania IV.* (főleg a N. Drăganu alapos Haliciu-tanulmányára) mi is részletesen vizsgálja a fogunk tért. A 131–132. l-on bejelentett háromnyelvű (köztük magyar is) „Lexicon Marsilianum” kiadása bizonyára a magyar nyelvészetnek is nyeresége lesz. A 142. l. „curátor” hangsúlyozású alakjában nyilvánvalóan magyar hatás alatt alakult így a hangsúly. A 143. l-on téves a „plășile” szónak pianure-val való fordítása. (Helyesebb lett volna „distretto” vagy valami efféle.) A 148. l-on a *Revue des Etudes Hongroises et Finno-Ougriennes IV., 1. 4.* számait ismerteti Tagliavini nagy elismeréssel („magnifica rivista”). Főleg Szinnyi J., Négyesy L., Lukinich I. és Eckhardt S. cikkeit emeli ki. Megemlíti Alföldi A.-nak Diculescu C. gepidakönyvét alaposan megíró cikkét is. A 154 l-on Oraștie mellett zárójelben adja a szász nevet is (Broos). A magyart (Szászváros) nem, noha a másik kettő etymologice épen belőle származik. A magyar jogtörténeszek, figyelmét is felhívjuk a következő műre: *Georges Fotino. Contribution à l'étude des origines de l'ancien droit coutumier roumain. – Un chapitre de l'Histoire de la Propriété au Moyen-âge. – Préface de N. Iorga. – Paris 1925, pp. 460, in 8°.* Fotino a régi román jog elemeinek eredetére vonatkozó latin, szláv és bizánci elméletek mellé önállóan és lelkesen be akarja vezetni az illir-thrák theóriát. Tagliavini több helyes észrevételt tesz Fotino elméletére (153–159. l.).

A román tudományos életnek nagy nyeresége Tagliavini szép kiállítású, tartalmas folyóirata, amely a régészeti irányú *Ephemeris Dacoromana* s az általános román történelmi vonatkozású

olasz levéltári anyagot publikáló *Diplomatorium Italicum* mellett immár a harmadik olasz nyelvű román tudományos folyóirat.

A 141. l-on ezt írja T.: „Gli archivi di Transilvania erano poco accessibili agli studiosi rumeni, durante il dominio ungherese.” Hogy csak az ismertebb neveket említsük: G. Barițiu, a *Horia-féle forradalom 100 éves fordulójának alkalmából az erdélyi és magyarországi levéltárakat átkutató N. Densușianu*, vagy N. Iorgának a nagyszebeni, brassói és beszercei levéltárakban végzett kutatásai, stb. mind csak azt bizonyítják, hogy „a magyar uralom alatt” is hozzáférhettek – még pedig nemcsak „kevésbé” – a román kutatók az erdélyi levéltárakhoz. Meg aztán a beszercei levéltárban N. Iorga számára másolatokat készítő *Marțian* is román kutató ám. (Igy T., mivel éppen ezt az esetet idézi, saját állításával kerül ellenmondásba).

Dr. "Bitay"Árpád.

FOLYÓIRAT SZEMLE.

A JÖVŐ ÚTJAIN. II. évfolyam 1–2. szám.

Ennek a pedagógiai folyóiratnak a célját és eszközeit a címe határozza meg. Új nyomokon jár és új célok felé halad. A háború előtti pedagógia sokszor elcsépelet gondolatvilágából kiragadja magát s az utolsó két-három évtizednek ama reform-terveit és gondolatait terjeszti és propagálja, melyekkel a reformokra hajlandóbb nyugat a maga nevelés-ügyét javítani próbálja. Lényeges megkülönböztető vonás a régi és az új pedagógia között az, hogy emennek érdeklődése középpontján a *gyermek* áll. A régi pedagógia, még az oly nagy hatást gyakorolt Herbart-féle is, figyelmét elsősorban a tanításra, a tanulmányok rendezésére, az iskolára, a tanulmányoknak egymás között való kapcsolataira s a gyermek lelkére gyakorolt hatásaira fordította. Ennek a gondolatkörnek a közepén az iskolai tanítás állott. A gyermek ennek a rendszernek csak függeléke volt, szinte azt mondhatnók: periférikus tárgya, meghúzódva a háttérben, melyre csak néha-néha vetett fényt egy-egy bátorítatlan tekintet.

Az a pedagógia, amely a *jövő útjain* halad, ezt a viszonyt teljesen megfordította. Érdeklődésének középpontján a *gyermek* áll. Ő a nap a gomolygó reformgondolatoknak egyelőre még nem rendszerében, hanem tömegében, amely ezt az irányt ama másiktól élesen elválasztja. Ennek az iránynak a kifejlődése nem váratlanul és hirtelen történt. Meg voltak történelmi előzményei és feltételei, amelyek szükségszerűen hozták magukkal. – Nagy

előszeretettel hivatkozik Rousseau forradalmi gondolataira. Az anya ösztönös szeretetén kívül valóban ő volt az, aki először és elvszerűen hangoztatta a gyermek és a gyermekkor természetadta jogait. Ő volt az, aki az iskola gyakorlatával szemben odakiáltotta, hogy a gyermek nem feldolgozandó, előkészítendő anyag, hanem élő és érző, öncélú lét és egyéniség; és a gyermeki kor nem átmenet, melyen minél gyorsabban és a gyermeki öröme árán is át kell haladni és gázolni, hanem az emberi életnek egy olyan szakasza, melynek még vannak a maga örömei, meg van a maga értelme és joga. Az ó-kornak azt a felfogását: maxima pueri debetur reverentia, a pedagógia történetében Rousseau tisztelte legigazabban.

De közelebbi feltételei is voltak az új pedagógiai felfogás kifejlődésének. Minél erősebb és kizárólagosabb lett a Herbart-pedagógiának uralma, annál természetesebbnek kell találnunk azt a visszahatást, amely a múlt század vége felé ellene lábra kapott. Minél inkább kidolgozta az az irány a rendszert és a módszert, annál inkább érezte a pedagógusok egy csoportja, hogy ezek mellett elsikkad a személyiség. A személyisége nemcsak a tanítónak, hanem a gyermeknek is. Ez a tapasztalat új irányoknak és új törekvéseknek lett megindítója és kiinduló pontja.

A kísérleti pedagógia ráterelte a figyelmet a tanítás munkájáról a gyermek lelki életére. Es megindult a pszichológia történetében az az irány, amely céljául nem a felnőtt ember, hanem a gyermek lelki életének vizsgá-

lását tűzte ki. Egymás után létesültek a pszichológiai laboratoriumok. Buzgó kísérleti munka indult meg. Az új iránynak nagynevű és komoly tudósok mellett lármás hívei nagy számmal akadtak, akik telekiabálták a pedagógiai világot a kísérlet mindenekét megváltó, minden kérdést megoldó, kizárólagos értékével és hatalmával. Habár e túlzók reményei sok tekintetben délibabosak is, annyi kétségtelesen igaz, hogy a lelki életnek sok, addig homályos és kellően nem értett jelenségére vetettek fényt e kutatók. Távoll állunk attól, hogy a lelki élet lényegét, fejlődése törvényszerűségét meg tudná magyarázni, amint a túlzók állítják. De egy érdeme minden kétségen felül van ennek az iránynak s ez az, hogy a figyelmet a *gyermek lelki életére* terelte és nyilvánvalóvá tette, hogy pedagógus ma már nem lehet el alapos lélektani ismeretek nélkül. A pedagógus ma már nem ülhet le asztalához, hogy tanulmányi rendszereket állítson fel és eszeljen ki, iskolatípusokat alkosson, ha nem ismerte meg előbb a gyermeki lélek világát.

Ezen az elvi alapon áll az a folyóirat, amelyről meg akarunk emlékezni. Ismertetésünk talán hosszabbra fog nyulni, mint szokásos. De mentse ezt az eljárást a mi erdélyi tudományos irodalmunk szomorú helyzete. Ilyen tárgyú magyar folyóirat nem áll rendelkezésére az erdélyi tanárságnak. Kilenc év óta el vagyunk vágva azoktól a szellemi csatornáktól, melyeken át a nyugatot foglalkoztató eszmékkel és gondolatokkal megismerkedhetnénk. S ha e tekintetben a helyzet annyiban enyhült is, hogy könyveket ma már átereszt a határ, annyiban még mindig súlyos, hogy a könyvek árs a tanárság anyagi helyzete áthidalhatatlan messzeségben állanak egymástól. Ehez járult még az, hogy a kormány iskolapolitikája a magyarság egész osztatlan figyelmét s így a tanítói és tanári karét is, az iskolák megmentésének és létének külső kérdéseire.

terelte. S mi csak most vesszük észre, hogy idestova egy decennium már elsuhan felettünk és mi ugyanannyival elmaradtunk a külföldi gondolatok és tervek ismeretében.

Ezek a gondolatok szabták meg e sorok terjedelmét.

A jövő útjain II. évf. első száma az óvodáskorú, második száma az iskoláskorú kis gyermekeknek van szánva. A gyermek iránt érzett meleg szeretet hatja át a cikkek minden sorát. A külföldi reform-törvényeket nagy kedvvel kíséri figyelemmel. Freud pszichoanalitikus módszere is hangot talál cikkeiben.

Herman Imre és *Alice* (Ahogy a kis gyermek érez és gondolkodik) azt hangsúlyozzák, hogy a gyermek megnyilvánulásait nem szabad a felnőtt gondolatköréből megítélni. Kétségbe vonják Sternnek azt a megállapítását, hogy a gyermek lelkében először a tárgyakkal s azután a cselekvéseknek a megnevezései merülnek fel. Tévesnek mondják azt a közfelfogást, hogy az *én* fogalma csak a 3–4 éves korban jelentkezik.

Lénárt György az anyáknak ad okos tanácsokat a kisgyermek higiénéjéről.

Herman Alice (Szülők a nevelésben) Freud pszichoanalízise gondolatkörében mozogva rámutat azokra a hibás felfogásokra, melyek a szülőket a nevelésben vezetik. Az egész nevelés abban merül ki, hogy a szülők nyugalmát biztosítva, nekik minél kevesebb alkalmatlanságot okozzon. Néha abban, hogy a szülők tekintélyét fenntartsa, szóval belekényszeríti a gyermeket a felnőtt életmódjába. Sok szülő a gyermekben saját újjászületését látja s nem gondol arra, hogy minden új élet új kezdetet jelent, új fejlődés útjait járja. A gyermeket a hazugságok sűrű hálójával vesszük körül, üldözzük a gyermeki hazugságot s nem gondolunk arra, hogy tőlünk tanulta. *Mélyreható őszinteség* kell hogy a nevelés elve legyen.

Valóban őszinte szavak! S vajon tagadjuk-e, hogy igazak?

Vajkai Rózi (A kisded társadalmi problémái) azokat a kísérleteket ismerteti, melyekkel a régi óvodát, mint tisztán oktatási intézményt, meleg családi otthonná akarják átreformálni. Napirendjét úgy állapítják meg e napközi óvoda-otthonnak, milyen a családé. Maguk hozzák saját játékaikat, vagy választják ki tetszés szerint s kezdhetik vagy hagyhatják abba. Délután alusznak egy kicsit. A felügyelet, mint az édes anya, csak arra vigyáz, hogy valami baj ne érje őket.

Margaret Mac Millan, a kiváló angol gyermekbarát, az általa alapított *kerti óvoda* munkáját ismerteti. Csupán Angliában két milliő olyan gyermek él, kinek nincsen otthona, gyermekszobája, csak az utca, nincs játszótere, csak egy szűk, homályos udvar, egy levegőtelen túlzusfolt szoba. Ugyélnék szegények, mint a kálitkába zárt madarak. A szokásos iskolaépület nem felel meg a kerti óvoda céljainak. Legyen az a szabadban, gyermekekért a szó valódi értelmében. Fürdőszobákkal ellátott barakkok épülnek egymástól bizonyos távolságra egy nagy kertben. Nem kőből vagy fából, hanem asbestből. Az ablakok mind délre néznek. A szobák hosszúak, hogy szabadon futhassanak. Nyáron mezitláb járnak.

Sajó Aladárné (A Montessori módszer) ismertetvén Montessori módszerét, bíráló észrevételeket fűz hozzá. Montessori Rómában és Milanóban olyan munkásházákat épített, melyekben közös konyha, közös étkező, olvasóterem, varrószoza mellett a nem iskolaköteles kicsinyek számára *játzóiskola* és kert is volt. Ez a terv oly szép volt és szociális hatása oly nagy, hogy sok országban (Amerika, Hollandia, Bécs) utánzásra talált. A foglalkozás a kicsikkel nem osztályokban történik, hanem egyénenként. Alapgondolata az, hogy a gyermek éljen, fejlődjék saját természetére szerint, tanuljon érdeklődésének megfelelő módon akkor és azt, amikor és amit akar. A taní-

tó ne befolyásolja, csak legyen kéznél, ha szükség lesz rá. Első sorban a gyermek fiziológiai tulajdonságait kell kifejleszteni s azután a pszichikaiakat. Az író is szervezett egy ilyen iskolát, de lényegesen eltért mintájától, mert azt vette észre, hogy a Montessoritól előírt gyakorlatok túlságosan könnyűek s azért unalmasak, lélektani laboratóriumban tervezettek s nem felelnek meg a gyermek valódi természetének. Elve és gyakorlata között ellentmondás van, mert foglalkozhatnak ugyan bármely tanszerrel, de nem a tanteremben hiányzóval. Tehát ki kell nyitni az ajtót s beengedni az életet, hogy a gyermek megkereshesse a neki megfelelőt. Montessori csak formai képzést ad, de kombináló képességét, találékonyságát nem fejleszti, pedig az életben épen ezekre van szükség. Nem látja a játék és mese nagy nevelő értékét, csak szórakozást és pihenést lát bennök. Aztán nyomásztóan hat a foglalkozás közben megkivánt nagy csend. A túlságosan élénk olaszoknál ez lehet kívánatos. Nálunk, a kevésbeszédű, csöndes magyar gyermekeknél nem. Antiszociális az az eljárása, hogy a gyermek magában játszik és foglalkozzék.

Az új nevelő műhelyéből c. rovat meglep mindjárt az első cikkével. Hogyan nevelik meg a gyermekek szülőiket? A Progressive Educationból fordított cikk, melyben az otthon „nevelő hatásáról” nem a régi értelemben van szó, hanem abban az újban, megfordítottban, mely szerint nem a szülők nevelik gyermekeiket, hanem a gyermekek a szülőket. „A közönséges emberek legnagyobb része türehtetlen lenne, ha nem volna gyermekük, aki megneveli őket.” Ezek tartoznak nagy hálával gyermekeiknek azért a nevelésért, melyet tőlük kapnak. Mik a szülők akkor, mikor apai-anyai pályájuk indul? Legtöbbször rossz, önző, elkényeztetett gyermekek, akiknek életideájuk, hogy azt tegyék, amit akarnak, a következményeket pedig hadd viselje más. Az első

gyermek születésétől fogva egy állandó és tartós hatás kezdődik, melynek eredménye, hogy a szülők az idősebb generációtól való függésből felszabadulva abba az irányba tolódnak, hogy magukból is idősebb nemzedék válják. Az önmagukról való önző gondoskodás a másokról való gondoskodás önzetlen gesztusává változik. Aztán a gyermek megjelenése egy élettel teljes, hatalmas, primitív kielégülést nyújt. Ez pedig nagy áldás „ebben a gombnyomásra járó, fogantyuforgató, billentyűnyomogató nyolcórás napi unalomban.” „Műnő nagy izgalom, minő szívet megrendítő emóció az ilyen élet számára a fizikai anyaság és apaság!

Kiss József (A gyermekanyák falun) arról fest sötét képet, hogy mennyire elhagyatott, mennyire gondozatlanul nő fel a gyermek falun az iskoláig. Hány elpusztul addig, míg idejuthatna! Ha pedig már fölnövekedtek szabadon, mint a borjú meg a csikó, a kis zömök emberke iskolába kerül a maga 6 éves testével, de lelke annyira ápolatlan és zsugorodott, mint a két évesé.

Halász Edit (Vezetett vagy szabad foglalkoztatás?) arra az eredményre jut, hogy az óvodában önállóan foglalkozó gyermek a saját erejéből eljut az egyéniségtől megszabott fokig s ha ez egyéni útjáról a közös útra tereljük, elzárjuk az egyéni fejlődés útját. A vezetett munkák inkább szolgálgják a felnőttek, a szülők hiúságát, mint az egyéni fejlődés érdekét.

Czeke Marianne a *Szemlék és jegyzetek* rovatban meglehangú sorokat ír gr. Brunsvik Terézről abból az alkalomból, hogy Pestalozzi és Beethoven halálának 100 éves fordulóján az ő neve is a világ érdeklődése középpontjába került. Mindkét nagy emberhez benső barátság és tisztelet fűzte, sőt némelyek szerint ő volt Beethovennek az a „halhatatlan szerelme”, kihez híres leveleit intézte. Ő alapította Magyarországon a kisdedővő intéyményt s ez-

zel halhatatlan érdemeket szerzett magának.

Könyvek és bírálatok rovat jól tájékoztat a külföldi, főleg német szakirodalom legkiválóbb jelenségeiről.

A 2. számban *Lukácsné Szász Irén* (A fejlődő gyermek az iskolás korban) saját maga méréseit közli, melyeket a testmágasság és szellemi fejlődés tekintetében végzett. Ugy találta, hogy a magasság nem egyenletesen, fokról-fokra, hanem ugrásszerűen nő bizonyos korhatárokon, melyek a leányoknál 4 hónappal későbbre tolnak. Ugyanezt alapította meg a szellemi fejlődés terén is. Csakhogy a testi és szellemi fejlődés korhatárai nem esnek össze, hanem a szellemi fejlődés időpontjai egy-két hónappal későbbben következnek. Ebből következteti, hogy a párhuzamos osztályokat nem a beiratkozás véletlen sorrendje, hanem életkorukkal járó testi-lelki fejlettségük szerint kell beosztani. Így lenne aztán egy jó és gyenge osztály. Ez megfelelő annak az elvnek, mely a tanulókat képességük szerint akarja szétválasztani. De kiáltó ellentétben volna azzal a másik, mindezek felett fontos elvvel, hogy az oktatást a gyermek fejlődése törvényeihez kell alkalmazni. Nyilvánvaló, hogyha a tanulókat szellemi fejlettségük szerint különböző csoportokba osztottuk, nem szabad őket ugyanazon munkára fognunk, tőlük ugyanazon teljesítményeket várunk. Viszont külön tantervet készíteni is észszerűtlen volna. A szerző a probléma megoldására ezt az utat ajánlja: egy csekély újítással az iskolai évekből csináljunk iskolai fél éveket. Az osztályrendszernek a gyermeki fejlődéshez való ez az alkalmazása még egy más kérdést is érint: a tehetségesek különválasztását a kevésbé tehetségesektől. Az oktatást az egyéni fejlődéshez alkalmazni felette fontos. De még fontosabb a gyermek általános fejlődésmenetéhez való alkalmazása. Mert az egyéni fejlődéssel szemben elkövetett hiba

csak az *egyest* sújtja. De ami hibát a nevelés az általános fejlődésrenddel szemben elkövet, az *minden* gyermeket egyformán sújt.

Nemesné M. Márta (Közös terv – közös kidolgozás), közép helyet foglal el a régi iskola és a kizárólag gyermektanulmányi alapon épülő új iskola között. Ha azt akarjuk, hogy a gyermek bekapcsolódjék a meglévő kultúrába, akkor nem lehet megelégednünk csupán azzal, amit a gyermektanulmány előírna. Ez szükséges és nélkülözhetetlen, de nem elégséges. Az így nevelt gyermek „az örök gyermekkor veszélyének volna kitéve.” Aztán egy mintaleckét ad az amerikai Dewey project-je szellemében, mely ügyesen mutatja, hogyan beszélük meg közösen a tervet s hogyan dolgozzák ki.

Eltes Máttyás Az új nevelő műhelyéből c. rovatban az intelligencia-vizsgálatok eredménye alapján úgy látja, hogy a tanulók 25%-ától a törvény olyant követel, aminek önhibáján kívül megfelelni nem tud, másik 25%-a előtt pedig elzárja az előhaladás útját, mert ezek az átlagnál többre volnának hivatva. A mai iskola az ilyen kiválóknak „spanyol csizma”, „kínzó taposó malom”, mely körülményesen és ezernyi unalmak közepette vezetgeti őt abban, amit előre tud. Nem naptári évek, hanem szellemi fejlődésükre való tekintettel kellene őket osztályokba sorozni. Akkor volna az iskola igazán a gyermek iskolája. Ezt követelik az intelligencia-vizsgálatok; „az a komoly tudomány, mely szinte játékos eszközökkel nagy jelentőségű eredményeket kínál.”

Még csak egy cikkről akarnánk megemlékezni (R. F. A bécsi gyermek szociális védelme), amely röviden számot ad arról, hogy milyen fejlett szociális érzéssel gondoskodik Bécs városa gyermekeiről. Mikor ezt olvasuk, az irigység és fájdalom érzése ébred fel lelkünkben: mikor jut a mi szegény magyar népünk abba a helyzetbe! Minden iskolás gyermeket átfogó, hatalmas,

nagy és gazdag szervezetek gyámolítják az iskolába lépéstől kezdve tanulmányi évein végig.

Nagyszabású és valóban példaadó e tekintetben Bécs város működése. Mikor a gyermek az iskolába megy, a család szűk köréből egy nagy család, a község kötelekébe lép be, amely minden szükségletéről gondoskodik. Minden iskolakönyvet, tanszert ingyen kap. A kézi könyvek gyönyörű, művészi kiállítású képes könyvek. Ehez iskolás gyermek Bécsben nincs. Egészségi állapotát állandóan felülvizsgálják az iskola-orvosok, különösen fogait, szemét és tüdeje állapotát. Új intézmény az ambulatorium hibás beszédű gyermekek részére, akik külön osztályokba kerülnek. Szabad idejüket szabadban, portmentes helyen töltik. Sok sétatéren kívül 31 játéktér áll rendelkezésükre. Aldásos intézmény az ingyenes gyermekfürdő. Ilyen 8 van. Bevezették az elemi és középiskolákba az ingyenes úszótanfolyamokat. Akinek szüksége van rá, napközi otthonban talál meleg, egészséges othont. Az elhelyezésre szoruló gyermekek részére felvételi intézete van. Nagyarányú a gyermeknyaraltatás. Gyakoriak a nyári vándorlások. Minden iskolánál szülői egyesületek vannak az iskola és a szülői ház közti kapcsolat fenntartására. A pályaválasztás megkönnyítésére pályaválasztási tanácsadók állnak rendelkezésre.

Valóban irigylésre méltó állapot. Ha egyebet nem, ezt bizonyára szívésen átvinnék és utánoznék Bécsből.

Hosszúra nyult ismertetésünk s még sem vagyunk biztosak afelől, vajjon adtunk-e némi izelítőt az új gondolatoknak abból a gomolygó áradatából, mely e lapokról felénk hömpölyög. Sok túlzás, sok kiforratlan terv, sok valósíthatatlan gondolat lehet ezek között. De egyet bizvást meg lehet állapítani, azt, hogy egész világ választja el a folyóirat szellemét a háború előtti iskolázás – gyakorlatától. A mai iskola képe nemcsak nálunk, ha-

nem a reformokra érettebb és hajlóbbr külföldön is még távol áll attól, hogy ez elveket megvalósítsa, az életbe átvigye. De a jobb és tökéletesebb állapotba az út sok tévedésen, sok kitérésen és bolyongáson vezet keresztül. Az az érzésünk, hogy e reform-gondolatok a, szellemi forrásnak olyan átmeneti chaotikus állapotát mutatják, melynek leülepedése és kitisztítása után megjelenik a végső célgondolat: a jövő iskolája, mely a gyermek testi-lelki fejlettségéhez lesz szabva.

Dr. 'Gál' Kelemen.

ATHENAEUM. XIII. k. 1–2. sz. 1927. A Magyar Tud. Akadémia támogatásával kiadja a Magyar Filozófiai Társaság. Pauler Ákos és Kornis Gyula közreműködésével szerkeszti Dékány István. – *Várkonyi Hildebrand: Tanulmány Pauler Ákos logikai rendszeréről.* Pauler Ákos Logikája az első nagy magyar logika, önálló és eredeti, teljesen egyéni és jellegzetes alkotás. A szerző ennek az eseményt jelentő nagy Logikának részleteibe igyekszik minél mélyebbre hatolni, világosan és plasztikusan kidomborítva az olvasó, előtt e nagy logikai rendszert – *Teichert Margit: Plotinizmus J. Scotus Eriugena filozófiájában.* Tanulmányának ez első közleményében Eriugena rendszerét abból a szempontból vizsgálja, vajjon nem találunk-e benne olyan gondolati és kifejezésbeli megegyezéseket, amelyek tárgyi bizonyítékok híján is valószínűvé teszik azt a hipotézist, hogy Eriugena Plotinust közvetlenül ismerte. Bár e kapcsolat lehetőségét kimutatnia nem sikerül, de az egybevetések alapján Eriugena újplatonizmusáról, illetve annak mértékéről világos képet nyerünk. – Gazdag könyvszemlájén kívül igen értékes rovatát a bibliografiai összeállítás az 1925–26. évi magyar és külföldi filozófiai irodalom termékeiről.

Gy.

A SAJTÓ. I. évf. 1–3. sz. Szerkeszti: Wünsch Frigyes dr. – Ez év elején indult meg Budapesten ez a tudományos folyóirat, mely a sajtó és a hírszolgálat jogi, gazdasági, szociális, műszaki és történelmi kérdéseiről tájékoztat. Eddig megjelent számainak érdekesebb cikkei: *Bárdossy László dr.: Sajtófőnökök értékelete Genfben.* – *Kelényi B. Ottó dr.: Buda és Pest hírlapirodalmának multja.* – *Balás P. Elemér: Rádió, szerzői jog, sajtójog.* – *Rácz Dezső Károly dr.: Az angol napisajtó.* – A bel- és külföldi hírek, bírósági gyakorlat, egyesületek, irodalmi szemle című rovatai rendkívül érdekes és változatos tartalmuak.

Gy.

BUDAPESTI SZEMLE. Szerkeszti Voinovich Géza. 1927. ápr. *Prohászka Ottokár,* a minapában elhunyt nagy egyházi szónok utolsó írását olvashatjuk a füzet élén: *A Pilis hegyén.* E helyen járva a *genius loci* ihlete alatt visszaidézi azt a nagy szellemtörténeti multat, mely a pilis-hegyi cisztercita monostor romjaihoz s környékéhez fűződik. Hangulatos költői, melyen járó elmélkedését e szavakkal végzi: *Az az igazi gazdag élet, melyben a mult is, a hagyományok is, az idők s a helyek története is mint bátor, erős s jelenvaló öntudat él.* A nagy szónok és. nemes egyházi férfiú utolsó művének utolsó szavai úgy hatnak reánk, mint egy nagy lélek búcsúszavai az innenső világból nemcsak szűkebb felekezetéhez, hanem azon fölül az egész magyarság széles köreihez.

A következő cikk: *Bernát István: Gazdasági imperializmus.* A hódító imperializmus modern formája a meghódított nép gazdasági bilincsbé verése, mely előkészíti a hatalmasabb fél politikai uralmához vezető utat. Az erősen kifejtett gyárpar és a felhalmozott tőkék érdekében születik meg a gazdasági imperializmus. Ez a gazdasági imperializmus legmeglepőbb az Amerikai Egyesült-Államok újabbkori po-

litikájában. Ezzel foglalkozik a szerző, vázolja a menetét és utal annak Európát érintő veszedelmekre. – *Papp Viktor: Beethoven és az Esterházyak.* A szerző egykoru eredeti levelek alapján tisztázza a nagy zeneköltő kismartoni időzésének pontos idejét s viszonyát az Esterházyakhoz. – *Nagy József: A polgárság és a modern világfelfogás.* – *Viszota Gyula: Kossuth Lajos írott hírlapjai.* Az ellenzék küzdelme egy országgyűlési újság létesítése körül az 1832–36. országgyűlésen. Kossuth tevékenysége, küzdelmei, írott hírlapjai: az *Országgyűlési Tudósítások* és a *Törvényhatósági Tudósítások* körül. – *Bibó Lajos. Olasz megbékél.* (Elbeszélés.) – *Költevények* Sajó Sándortól és Novák Sándortól. – *Császár Elemér: A régi és az új magyar irodalom.* (Elnöki megnyitó beszéd.) Irodalmunk szelleme ezer éven át egységes volt. Ma két egymással alig érintkező irodalmunk van, egy jobboldali és egy baloldali, s nem is egy, hanem két szakadékválasztja el őket egymástól: egy etikai és egy esztétikai. A művészet öncélúsága, a l'art pour l'art elve nem új elv. Legnagyobb költőink és esztétikusaink is ennek alapján állnak. Új csupán annak az a téves magyarázata, melyet a baloldali esztétika ad neki s mely erkölcsi nihilizmusra s egyéb álutakra vezet. A két tábor közt az ellentét ma még folyton növekedőben van. Ebből azonban irodalmunkra csak kár származik. Kívánatos volna az ellentétek elsimulása. Császár megjelöli azon pontokat, hol a két irodalom surlódó felületein le lehetne simítani az ellentéteket. Ezek között első az volna, hogy a baloldali ellenfél durva kézzel ne bántsa azokat az eszményeket, melyeket mi szenteknek tartunk. – *Berzeviczy Albert: Beethoven.* – *Kéký Lajos: Vargha Gyula új költeménykötetete.* 1927. május. *Grof Andrassy Gyula: Anglia és Magyarország alkotmányos fejlődése.* – *Angyal Dávid: Lord Loftus és Széchenyi.* Lord Loftus Széchenyi döblingi

élete alatt volt bécsi angol követ s Széchenyivel közeli viszonyban volt. E tanulmány ismeretlen levéltári, adatok alapján világítja meg viszonyukat. – *Bonkáló Sándor: Az orosz irodalom 1917-től napjainkig.* – *Költevények* Vargha Gyulától. – *Németh Antal: A „tudattalan” felfedezésének alkotáslélektani jelentősége.* – *Hajnal István: Egy magyar herceg ifjúkora Napoleon idején.* Herceg Esterházy Pál ifjúkora kitünő korrajzi háttérrel. – *Berzeviczy Albert: Még egyszer: irodalmunk és a Kisfaludy-Társaság.* Válasz Babits Mihály tárgyilagos, higgadt hangú cikkére (A kettészakadt irodalom. Nyugat, április 1.) A szerző örömmel állapítja meg, hogy „a végcélra, erőknek egyesítésére szükségessé nézve.” Babits egyetért vele. Téves állítása Babitsnak, hogy ma az irodalom igazi élete a Kisfaludy-Társaság kapuin kívül játszódik le. Herceg, Molnár, Csathó, Voinovich, Surányi, Zilahy, Vargha Gyula, Kozma Andor neve ékes cáfolata ez állításnak. Azt is hasztalan tagadja Babits, hogy igaztalan vád, mintha a nyugatosok iránya a multat le akarná rázni. Talán nem mindnyájan gondolkoznak így, de a Nyugat főszerkesztője egyik aforizmájában azt mondja: „A multtal szemben egyetlen kötelességünk az, hogy lerázzuk magunkról.” A szerző teljesen egyetért Babitscsal Ady költői tehetségének tüneményes volta-ra nézve. Az ellentét közte és B. között Ady költői gondolkozására, költői lelkére vonatkozik. Berzeviczy szerint a politikát nem az Ady politikai szereplését elítélők vitték az Ady-kérdésbe, hanem maga Ady vitté a költészetbe. Ez nem szemrehányás, mert hiszen legnagyobb költőink is művelték a politikai költészetet. Amde az ő sokszor megjósolt és várt forradalmának szerencsétlen kimenetele bizonyára keserves csalódást hozott neki – halálos ágyán. Berzeviczy végső ítélete Adyról ez: „En az Ady életében mindenekfölött a tragikumot látom; én őt egy roppant

költői tehetségű, becsületes, de elernyedt akaratú, elszédített, elvakult embernek tartom,” aki, ha ma élne, megtagadná társai munkájával a közösséget. Babits és mások szerint Ady hatása a jövőben csak nőni fog, mert ő bírja az ifjú szíveket. Berzeviczy szerint szomorú volna, ha az Ady költszetéből áradó nihilnek, kétségbeesésnek ernyesztő ereje az ép, egészséges, ifjú szíveket fogná el. – A kritikái rovatból kiemeljük: Hajnal István bírálatát Mályusz Elemér: *Sándor Lipót főherceg-nádor iratai. 179–1795. c. művéről, A Széchenyi-család története, A pataki diákvilág anekdotakincse c. bírálatokat.*

1927. június (598. szám.). *Bálint Rezső: Gyógyítás és kuruzslás.* Az olyan hatalmas megrázkódtatások, amilyet az emberiség a közelmúltban átélt, többféle lelki eltévelyedést idéznek elő a tömegek lelkében. Ilyen egyfelől az életösztön meggyöngülése, másfelől az életörömök fokozott hajhászása. Ilyen lelki oka van annak is, hogy újabb időben úgy megszaporodott a kuruzslók száma. Nagy megpróbáltatások és megrázkódtatások után a hiányos műveltségű ember minden misztikus iránt nagyobb vonzalmat érez. Ezt használják ki tudatosan vagy tudatlanul napjaink fölszaporodott kuruzslói. – *Csizik Béla: Az angliai nagy sztrájk.* A kéthónapos nagy sztrájk közvetlen eredményei: Anglia elvesztette egy évi nemzeti jövedelmének 10%-át, hosszú időre elvesztette a bányatulajdonosok és bányamunkások együttműködésének lehetőségét s végül, az ipari koncentráció gondolata oly vereséget szenvedett, mely Anglia termelésének hosszú időn át jelentékeny teherterele lesz.

– *Olay Ferenc: Kulturális alapítványainak és Trianon.* A magyar kultúra céljait szolgáló alapítványok sorsa az utóállamokban s a jogutódlás címén való birtokbavétel jogi szempontból. – *Viszota Gyula: Kossuth Lajos írott hírlapjai. A Törvényhatósági Tudósítások.* – *Herzeg Ferenc: Az oszlopos óra.*

(Elbeszélés.) *Bárd Miklós: Költemények.* – A könyvszemlében *Nagy Miklós* Tisza István leveleit, (Gr. Tisza I. összes munkái, III. köt.), melyek rövid egy év alatt második kiadást értek, alapos kortörténeti keretben ismerteti. *Galamb Sándor* pedig Papp Ferenc lelkiismeretes kiadványát: Gyulai Pál irodalmi emlékeit mutatja be, mely Gyulainak gyűjteményesen meg nem jelent költeményeit tartalmazza.

1927. október (599. szám) *Berzeviczy Albert: Fraknoi Vilmos emlékezete.* Emlékbeszéd a M. T. Akadémia 1927. május 8-iki ünnepi ülésén. – *Hubay Jenő: A M. Tud. Akadémia hatása zeneművészetünk fejlődésére.* A M. T. Akadémia mindig éber figyelemmel kísérte zeneművészetünk fejlődését, de különösen a magyar népdal történetére vonatkozó kutatásokra terjesztette ki figyelmét. Ezzel nagyban előmozdította zenénk haladását a folklór terén. – *Farkas Gyula: Az elszakított Felvidék magyarságának szellemi élete.* Igen alapos tájékoztató a felvidéki magyarság szellemi életének történetéről és jelen állapotáról. Tüzetes elemzését adja a Felvidék fellendülő magyar irodalmának, a nálunk is ismert Övedi Lászlónak, Mécs Lászlónak, Jankovich Marcellnek, Tamás Lajosnak stb., a szépprózairók közül Sziklay Ferencnek, Rác Pálnak stb. – *Balogh József: Szent István és a Róma-eszme.* *Kenedy Géza: A hosszúéletű Jezid. (Kéleti mese.)* *Harsányi Kálmán: Othello (Műfordítás-részlet).* Az *Irodalom* rovatban *Wagner József* ismerteti *Pukánszky Bélának A magyarországi német irodalom története c. alapos hézagpótló munkáját, mely minden kinek nélkülözhetetlen segédforrása, aki a magyarországi németiség kérdéseivel foglalkozik.*

1927. november (600. szám) *Kéky Lajos: Vajda János.* Eredeti, erős egyéniség. Költszete ugyan tartalmi és formai szempontból nem mutat szembetűnőbb fejlődést, de van annyi szép verse, amennyi megmenti a feledés-

től. Vannak versei, amelyek késő nemzedékek elé is megindítóan rajzolják a költő alakját s szólaltatják meg a vergődő, a szenvedő, az örök embert. – *Hevesi Sándor: A népdal titka.* A népdal esztétikai fejtegetése. „Legnagyobb titka a klasszikai egyszerűség, amelyre a legtehetségesebb romantikus költőt is megtaníthatja.” – *Solymossy Sándor: Eszrevételek a népdal titkához.* Hevesinek a népdal szerkezetéről mondott megállapítását cáfolja. Nem szabad a romlott, kevert szövegű népdalból az igazi népdal jellegére következtetnünk. Az igazi népdal felismerése még a szakembert is próbára teszi. – *Marót Károly: A költészet lényege és formája.* – *Komáromi János: Holdfény alatt.* (Elbeszélés.) *Csengeri János: Euripides gondolatai a töredékekben.* (Műfordítás.) – *Tolnai Vilmos: Arany János szonettje.* Az ideál c. szonett három fogalmazásában maradt meg Arany-nak. A szerző érdekes irodalomtörténeti háttérrel ellátott esztétikai fejtegetést ad róla. Az *Irodalom* rovatban *Berzeviczy A.: Az abszolutizmus kora Magyarországon* c. könyvének második kötetéről olvasunk bírálatot.

Cs. B.

EGYETEMES PHILOLOGIAI KÖZLÖNY. Szerkesztik: Kerényi Károly és Koszó János. 41. évf. 1927. jan.–jun. I–VI. füzet.

Balogh József „Catullus egy carmen famosum”-a címen (1–7 l.) Catullus XI. carmenének „non bona dicta”-ját értelmezi, a dicodictum jelentéstani megvilágításával

Husztli József „Francesco Maturanzio” renaissance-költő magyar vonatkozású költeményeiről mond érdekes adatokat (7–18 l.). Az említett költő irodalmi összeköttetésben állott Macsinjanin Miklós modoni püspökkel, Vitéz János barátjával. Macsinjanin Mátyás király udvarában (vagy táborában) látta Vlad Tepeszt, a fogoly havasalföldi vajdát. A róla szóló leírása közelebb-

ről érdeklí a román történeti irodalmat.

Eckhardt Sándor meggyőző érvekkel bizonyítja azt a meglepő tényt, hogy Molière műveinek egyes terentiusi elemei M. de Saucy janzenista szellemben fordított, illetőleg módosított bilinguis (latin-francia) Terentius fordításából vannak véve. („Molière Janzenista Terentiusa” 18–23 l.). Egyben felveti azt a kérdést, hogy vajjon Plautus egyetlen XVII. sz.-beli bilinguis francia kiadásának (Michel de Marolles abbé de Villeloin, Paris 1657.) tanulmányozása nem vezetne-e hasonló meglepetésekre? Sem ez, sem Terentius egy másik két nyelvű francia bilinguis-kiadása (amely T. három darabját tartalmazza), nincs meg a budapesti könyvtárakban s így a tudós szerző egyelőre még nem tanulmányozhatta át őket.

Kesztnér Jenő a „XVII. és XVIII. századi olaszból fordított vallásos műveink”-et sorolja fel (24–31 l.). A 27 lapon tévesen állítja (Steinhubert követve), hogy Illyés István erdélyi kath. püspök volt.

Kaiblinger Fülöp befejezi érdekes nyelvfejlődési tanulmányát („Egyszerű és összetett mult” 31–36.) A francia nyelv egyszerű multja több rendbeli okból kezd háttérbe szorulni az összetettel szemben.

A folyóirat többi részét a megszokott gazdag irodalmi szemle tölti ki.

Dr. "Bitay"Árpád.

KÖRÖSI CSOMA – ARCHIV. Zeitschrift für türkische Philologie und verwandte Gebiete. II. Band. 3. Heft, 1926. Budapest. Herausg. v. J. Németh. Az 1926-ban alakult „Körösi Csoma Társaság” (elnök gr. Teleki Pál) folyóirata. – Ebben a füzetben *Moravcsik Gyula* közli, s német szöveggel a külföldi tudományosság számára is hozzáférhetővé teszi, mindazon önállóan megjelent műveknek és a hírlapokban, folyóiratokban szétszórta tanulmányoknak, cikkeknek rendszeres bibliográfiáját, amelyeket

a magyar tudományosság a turkológia és a keleti magyar vonatkozások területén a világháború kitorése óta 1925. végéig közzétett. – A kisebb közleményekben *Melich János* az „Etél” szót magyarizza és *Török János* adalékokat közöl a „koldus” és a „dió” szavainkhoz.

Gy.

MINERVA. VI. évf. (1927.) 1–3. sz. Szerk. Thienemann Tivadar (Budapest, Eggenberger). – E füzet Gragger Róbert emlékének van szentelve Magyarul olvashatjuk benne *C. H. Becker* orosz külügyminiszter rendkívül szép emlékbeszédét Gragger Róbertől, amelyet az *Ungarische Jahrbücher* szövege alapján ez évi első számunkban ismertettünk. – Ezt kiegészíti még *Szekfü Gyula* cikke: *Gragger Róbert művelődésünk történetében*. „Nagy történeti példák mutatják félre nem érthetően, mennyire egymásba folynak a vérző magyar szívekben a vallásos érzésben gyökerező felebaráti szeretet, a heves fajszeretet és egyetemes humanizmus... Gragger Róbert is vallásos lélek volt és nála is humanizmussá nőtt a magyarság szeretete.” – *Huszi József*: *Janus Pannonius asztrológiai álláspontja*. *J. P.* gondolatvilágában az asztrológiai szemléletnek igen jelentős szerep jutott. Ez a cikk érdekes adalék e nagyon elhanyagolt gondolat-történeti probléma ismeretéhez. – *Zolnai Béla*: *A nyelvi kifejezőség formái*. Ez a tanulmányos cikk *Charle Bally* genfi professzor „Le langage et la vie. Paris 1926” c. könyvének beható ismertetése. Tudvalevőleg *Bally*, *Saussure* és a müncheni *Vossler* az úttörői azoknak a kutatásoknak, amelyek egyre nagyobb mértékben helyezik előtérbe a nyelvtudományban az esztétikai és kulturális szempontot. A fenti könyv is, mely az első nagyszabású kísérlet az emotív nyelvi jelenségek összefoglalására és szisztematizálására, termékeny továbbindítóje lesz a nyelvészeti kutatásoknak. – *Thienemann Tivadar*: *Iroda-*

lomtörténeti alapfogalmak c. tanulmányának itt közölt első fejezete a „fejlődés” fogalmának két formáját ismerteti, úgy mint az a történelmi gondolkodásban jelentkezik. A „szerves fejlődés” a jelenségek változását és összefüggését az élő szervezet alakulásának analogiájára fogja föl, tehát a fejlődésen csirázást, növekedést, virágzást ért, amelyet a hervadás, a szükségszerű vég követ. A „szellemi fejlődés” a tudatosság irányában való haladást jelenti s kizárja a szükségszerű végnek, a halált előkészítő hanyatlásnak a képét. A fejlődés e két formáját kíséri aztán végig a szerző az európai szellem-történetben és a magyar irodalom-történeti felfogás alakulásában. Az irodalom-történet szerkezetét nem alapíthatjuk a szerves fejlődés gondolatára. A szellemi fejlődés, mely a romantikus felfogással rokon és a végtelenség felé haladó folyamatot lát a történelemben, arra törekszik, hogy történelmi változásaiban megismerje azt az irodalmi alapviszonyt, mely az író, a közönség és az irodalmi hagyomány között az idő folyásával kialakult. Ez a viszony folytonos, amelyben nincs virágzás és hanyatlás, csupán régebben egyszerűbb volt, s aztán mind összetettebb, bonyolultabb, elvontabb, differenciáltabb és tudatosabb jelenséggé változott. – *Kritikai szemléjében Várkonyi Hildebrand* ismerteti a magyar *Br. Brandenstein* „Grundlegung der Philosophie. I. Halle 1926. 8-r. 599 l.” c. munkáját. „A filozófia alapvetésének, a metafizikának, ismeretelméletnek, logikának teljes egésze élénk tárul ebben a hatalmas, egységesen átgondolt opusban. Megjelenése nem közönséges, esemény a magyar filozófiai irodalomban.”

Gy.

REVUE DES ÉTUDES HONGROISES ET FINNO-UGRIENNES. Dirigée par *Zoltán Baranyai* et *Alexandre Eckhardt*. 1926. évf. 1–4. szám. E kitűnő folyóirat most megjelent évfolya-

ma majdnem teljes egészében a százéves évfordulóját ünneplő Magyar Tudományos Akadémiának van szentelve. Főbb cikkei a következők: *Angyal Dávid: Gróf Széchenyi István*. Az Akadémia nagy alapítójának élete, jellemrajza, tanítása és nagy alkotásai. – *Császár Elemér: A Magyar Tudományos Akadémia viszonya a Francia Akadémiával*. A legelső akadémia-alapító törekvések (Bessenyei, Révai) teljesen a Francia Akadémia feladatát és programját tüzték ki célul. Bár a megszülött magyar Akadémia már a német típus felé hajlott, tevékenységének első nyilvánulásai a Francia Akadémia programjára emlékeztettek: a nyelvművelés ügye, szótár és grammatika körül forognak. Műveli a tudományokat, de azazal a céllal, hogy a nyelv vele gazdagabbá, szebbé, méltóságosabbá legyen. Természetesen a tudományos szellem erősödésével a nyelvművelés programja is eltűnik az előtérből s az Akadémia szervezete is ennek megfelelően átváltozik. – *Szinnyei József: A Magyar Tudományos Akadémia és a magyar nyelvstudomány*. E kitűnő történeti visszaspillantásból kitűnik, mily végtelen sokat köszönhet a M. Tud. Akadémiának a magyar nyelvstudomány. Már megszületések korábbi gondolata és légfőbb célja a nyelv művelése és gyarapítása volt. Megteremtette az egységes magyar helyesírást, a nyelv törvénykönyvét: *A magyar nyelv rendszerét*, az egyes tudományszakok műszótárait, a tájszótárt. A magyar nyelvemlékek kiadásával tovább folytatta Révai és Kazinczy munkáját. Czuczorral és Fogarassal elkészítette a hatkötetes Nagy Szótárt. Az összehasonlító nyelvészet is igen sokat köszönhet az Akadémiának. *Reguly* az Akadémia megbízása szerint és támogatásával végzi a mult század negyvenes éveiben nagyjelentőségű fölfedező és gyűjtő munkáját. Az összehasonlító nyelvészet még nagyobb lendületet nyer Hunfalvy Pál és Budenz

József felléptével. A magyar nyelv eredetét végképp tisztázó nyelvészeti irodalom legeslegnagyobb brészt az Akadémia keretében folyt le. Régi hagyományaihoz híven főként a nyelvművelés érdekében támogatta a *Magyar Nyelvőr*t, mely a nyelvstudomány minden ágát buzgóan művelte. Az Akadémia kiadásában jelentek meg Simonyi Zsigmond tüzetes mondattani tanulmányai, a *Tüzetes magyar nyelvtan*, a *Magyar Nyelvtörténeti Szótár*, az *Oklevélszótár* s végül 1914. elején *Gombocz Zoltán és Melich János* kidolgozásában megindult a *Magyar Etymologiai Szótár*. A *Nyelvemléktár* 15 kötetében és más kiadványaiban hozzáférhetővé tette a régi magyar nyelvemlékeket. A történeti magyar nyelvtan irodalma is az Akadémia keretében folyt le. Az Akadémia adta ki Szinnyei új Magyar Tájszótárát és Balassának a nyelvjárásokat osztályozó művét. A nyelv idegen elemeit kutató irodalom is az Akadémiához fűződik. Legújabb, nagy vállalata: *A magyar nyelvstudomány kézikönyve*, mely az eddig elért biztos nyelvstudományi eredményeket foglalja rendszerbe. – *Négyesy László: A magyar irodalom száz esztendeje*. Attekintés a magyar irodalom százéves fejlődésén és az Akadémiának reá gyakorolt jótékony befolyásán. – E két utóbbi tanulmányhoz hasonlóan az Akadémia történetével függ össze a következő két kitűnő értekezés: *Lukinich Imre: A magyar Akadémia és a történettudományok Magyarországon és Magyar Géza: A magyar Akadémia és a magyar jogtudomány*, – *Berzeviczy Albert: A magyar emigráció és az 1859-iki olasz háború*. (Kiadatlan okmányok alapján.) – *Virányi Elemér: Az észt nyelvstudomány munkája*: Attekintés az utóbbi évek nyelvészeti eredményein. – *Zolnai Béla: Egy magyar ballada olasz forrásai*. *A Fehér Anna c. balladánk feltűnő hasonlósága a velencei La povera Cecilia olasz balladához* onnan van, mert végeredményben mindkettő egy

16. századbeli, olasz történetből származik. A szerző tanulmánya végén összeállítja a mese vándorútját és elágazásait. – *Baranyai Zoltán: Gragger Róbert* (nekrológ). *Alföldi András* bírálja *Constantin C. Diculescu*-nak *Die Gepiden* c. munkáját.

1927. január–június (1–2. szám).

Az új füzet gazdag tartalmából a következő dolgozatokat emeljük ki: *Eckhart Ferenc: Bevezetés a magyar történelembe. I.* A legújabb kutatások alapján rövid áttekintés a magyar nemzet történetén a legrégebb időktől a szatmári békéig. – *Szinnyei Ferenc: A francia romantizmus és a magyar regény 1848. előtt.*

– *Haraszti Emil: A magyar huszárok Elzászban.* Harst Célestin elzászi szerzetes magyar vonatkozású zeneszerzeményei a 18. századból (*La Fuite des Hongrois, L'Hussart*) és történeti hátterük. – *Thienemann Tivadar: Erasmus Magyarországon.* Miként válik a 16–17. század három nemzedékén át Erasmus életműve a magyar szellemi élet szerves elemévé? – *Rácz Lajos: Francia hatás a magyar protestantizmusban.* III. Pictet Benedek hatása. – *Baranyai Zoltán: H. F. Amiel, Petőfi francia fordítója.* A nagy genfi gondolkozó nemcsak Magyarország és története iránt érdeklődött, hanem Petőfi Sándornak több költeményét is lefordította francia nyelvre. Ezek egy része még a szerző életében, a többi pedig halála után a *Petőfi-Múzeumban* jelent meg. Minő úton jutott el a genfi filozófus Petőfihez? Hiszen a magyar nyelv egész életében idegen és ismeretlen volt előtte. Baranyai azt hiszi, hogy a közvetítő Magyarország és Amiel között Amielnek egy jóbarátja: *Meltzl Hugó* kolozsvári egyetemi tanár volt, kivel Berlinben vagy Heidelbergben kötött barátságot. Ez a nagyműveltségű magyar tudós alapította 1877-ben az első összehasonlító irodalomtörténeti folyóiratot *Összehasonlító Irodalomtörténeti Lapok* címmel. E változatos, gazdag tartalmú fo-

lyóirat tíz évig élt. 1878-ban Amiel is tagja volt a szerkesztő bizottságnak s a folyóiratnak lelkes dolgozótársa és barátja maradt, 1881-ben bekövetkezett haláláig. A dolgozótársak névsorában ilyen neveket találunk, mint: Mme Adam, Giuseppe Cassone, Dora D'Istria grófnő, Frederic Mistral, Schott Vilmos stb. E folyóirat egyebek mellett több Petőfi-fordítást is közöl Amieltől. E fordítások azonban nem az eredetiből készültek. Amiel két forrásból merített: eleinte Meltzl német Petőfi-fordításából, majd *Desbordes-Valmore Hippolyte* francia fordításából, mely Petőfi-nek mintegy kétszáz költeményét tartalmazza francia prózába átírva. Meltzl nagyra becsülte Amiel átdolgozásait s azzal a tervvel is foglalkozott, hogy egybegyűjtve kiadja őket. E terv gyümölcse Amielnek az a tizenhárom posthumus Petőfi-fordítása, mely a Petőfi-Múzeum 1888. évfolyamában jelent meg. Baranyi a nehezen hozzáférhető folyóiratban megjelent Amiel-fordításokat újra közzéteszi. E fordítások gyakran csak megközelítő hűségűek, de nem hiányzik belőlük bizonyos lendület sem. Pontosságuk abban rejlik, hogy szerzőjük fölfedezte és szerette Petőfit. Megkísérelte saját nyelvén megszólaltatni. E kísérlet két nagy nevet, a francia és magyar irodalomban egyaránt drága nevet kapcsol össze: a Petőfi és Amiel nevét. – *Az 1924. év legjobb magyar könyvei.* A Szellemi Együttműködés Bizottságának könyvészeti alosztálya 1924. július 14-iki ülésén elhatározta, hogy jegyzéket állít össze a világ különböző országaiban megjelent jelentős művekről. A Magyarországon 1924-ben megjelent tíz legjelentősebb munka e jegyzék szerint a következő: Kornis Gyula: történetfilozófia, Zsigmond Ferenc: Jókai, Székfü Gyula: A magyar állam életrajza, Réthei-Prikkel Marián: A magyarság táncai, Jávorka Sándor: A magyar flóra, Berzeviczy Albert: Itália, Arany János összes munkái, Kozma Andor: Ma-

gyar szimfóniák, Herczeg Ferenc: Kilenc egyfelvonásos, Csáthó Kálmán: Földiekkel játszó égi tünemény. – *A harmadik finnugor kongresszus Budapesten.* Az első Helsingforsban (Finnország, 1921.), a második Tallinban (Észtország, 1924.) volt, a harmadik Budapesten lesz 1928-ban. A budapesti kongresszus sokkal szélesebb körű programot tűz ki, mint a két első. Fel fogja ölelni a finnugor népek egész szellemi életét. A kongresszus munkája három tagozatra fog oszlan. Az első tagozat Szinyei József elnöklete alatt foglalkozni fog az általános műveltség, a finnugor népnevelés kérdéseivel, megtárgyalja a történet, néprajz, matematika stb. eredményeit a különböző finnugor országokban. A második tagozat Heller Farkas elnöklete

alatt nemzetgazdasági kérdéseket fog megvitatni. A harmadik tagozat elnöke Pekár Gyula lesz s a finnugor népek irodalmi és művészeti életének aktuális kérdéseiről fog tárgyalni. A kongresszuson részt vesznek a finn, észt és magyar nép képviselői és valószínűleg az orosz szovjeturalom alatt élő kisebb finnugor népek kiküldöttei is. A kongresszussal kapcsolatban atlétikai versenyek is lesznek az illető népek fiai közt. Az általános kongresszust a finnugor egyetemi ifjúság kongresszusa fogja kiegészíteni. – A kritikai rovatban Székely János mély és alapos tanulmányra valló bírálatot ír *Milica Constatinesco: L'évolution de la propriété rurale et la réforme agraire en Roumanie* (București 1925.) c. munkájáról.

Dr. "Csúry" Bálint.

REVUE LITTÉRAIRE TRANSYLVANIENNE

(ERDÉLYI IRODALMI SZEMLE)

REVUE TRIMESTRIELLE SCIENTIFIQUE ET CRITIQUE

RÉDACTEUR: DR. LOUIS GYÖRGY

IV. ANNÉE.

1927.

N°s. 3-4.

BULLETIN PE LA REVUE:

I. ÉTUDES

CLÉMENT GÁL: *La lutte de Brassai contre les hungarismes mal appliqués.* Barczafalvi et Kazinczy voyaient à la fin du XVIII-e siècle, que la langue hongroise était pauvre et peu développée. Elle était inapte à exprimer les idées et les pensées de la vie nationale rapidement mise en marche. De cette cause ils commencèrent une action nommée néologie. Ils ne se souciaient pas des lois de la langue, ni de son passé, fabriquèrent les mots nouveaux pêle-mêle, mutilèrent les anciens, mirent des termes provinciaux déjà vieillis en usage dans la littérature et en transformèrent le sens d'après leurs caprices. Ajoutons y que les traducteurs ne connaissaient guère la langue, de laquelle ils traduisaient, ni la structure de la langue hongroise et introduisirent à cause de cela des hungarismes mal appliqués sans nombre dans la langue. C'était Brassai qui aperçut le premier ce danger de la langue hongroise et commença une lutte pour la justesse de la langue. Arany et Hunfalvy encouragèrent Brassai dans son travail. L'Académie Scientifique Hongroise, sous la protection de laquelle la néologie fit son progrès, aperçut aussi à la fin le danger et fit paraître le Magyar Nyelvőr (Surveillant de Langue Hongroise) dans l'intérêt de l'orthologie. Brassai voit le danger plutôt dans la propagation de la liaison incorrecte de la phrase, que comme dans les mots mal formés et à cause de cela il se trouve maintenant confronté du Magyar Nyelvőr, qui dans les premiers temps de son apparition prit la partie plus facile de son devoir; comme Arany le dit très caractéristiquement: il s'attachaient seulement de „la queue de souris des mots”. Brassai surveillait le purisme de la langue hongroise de 1840 jusqu'à la fin de sa vie 1897. (L'année de mort de Szarvas Gábor même.) Cette étude donna la description esquissée de cette lutte.

JEAN STEUER: *Les alternatives de la question des Sicules.* L'auteur nous affirme que les aïeux des Sicules ne sont pas des Gépides, mais un autre clan bulgare-turc. Aussi ce vieux nom hongrois *zekel* correspond à une forme turque: *sekir-il* > *sekil* „octo confratres, octo genera.” Les Sicules d'aujourd'hui sont les restes de ce peuple bulgare-turc. La théorie Gépide de Jean Karácsi est ainsi philologiquement comme historiquement insuffis-

ante. Les noms supposés: *Jips* et *Sichelknecht* sont sans aucun fondement.

Dr. JULES ORIENT: *I. Alchimistes de la Transylvanie. II. Alchimie du duc Gabriel Bethlen.* Dans la première partie du feuilleton, l'auteur nous décrit les dates biographiques de ces alchimistes habitants la Transylvanie, ou qui en étaient originaires et qui avaient la marotte de ces siècles, de s'occuper d'alchimie. Dans la deuxième communication sous le titre „Alchimie du duc Gabriel Bethlen”, l'auteur nous fait connaître le manuscrit original, écrit en langue allemande, qui est maintenant en possession de l'auteur et qu'Étienne Csáki, le chambellan du duc s'est approprié de Bethlen.

II. CHRONIQUES

JEAN BÁNYAI: *Les rapports géologiques des passages resserés du Olt.* Dans une étude approfondie l'auteur fait la description de la Hargitta et de ses rapports avec le Olt, que jusque là on en avait négligé l'étude. Il décrit ses observations morphologique intéressants, qui méritent l'attention des géologues et des géographes.

III. REVUE CRITIQUE

CHARLES RASS: „*Le sort de l'arbre hongrois par Alexandre Makkai.* Le critique part de ce fait, que les critiques d'aujourd'hui mêlent en leurs jugements sur Ady des considérations insuffisantes pour former un jugement définitif. Il combat l'opinion de Makkai sur la poésie patriotique d'Ady et déclare complètement fausse l'opinion de Makkai sur la poésie religieuse d'Ady. Il reconnaît, que le livre a des parties de valeur, mais aussi des passages fantastiques et (les jugements discutables. Á l'avis du critique quelques passages de la poésie d'Ady appartiennent à la pathologie.

IV. REVUE SCIENTIFIQUE

ROBERT GRAGGER: Anciennes nouvelles hongroises par Louis György.

ELEMÉR CSÁSZÁR: Mémoire de Joseph Bayer par Ernest Kiss.

ALBUMS au soixante-dixième anniversaire de naissance de Joseph Szinnyei par Valentin Csüry.

ROBERT GRAGGER: Ballades du peuple hongrois par Louis György.

JULES MORAVCSIK: La mort d'Attila dans l'histoire et dans la légende par Louis Kántor.

JEAN KARÁCSONYI: Les noms de lieux des Sicules et la politique.

EUGÉNE PIVÁNY: Rapports hongrois américains par Joseph Patay.

LOUIS ZOLTAI: Revue littéraire par Alexandre Ferenczi.

J. M. SAVAGE-LOUIS KOVÁCS: L'histoire du développement du christianisme par Clément Gál.

N. DRĂGANU: Mihail Halici par George Kristóf.

CARLO TAGLIAVINI: Studi Rumeni par Árpád Bitay.

V. REVUE DES REVUES

SIEBENBÜRGISCHE LITERARISCHE RUNDSCHAU
(ERDÉLYI IRODALMI SZEMLE)
WISSENSCHAFTLICHE UND KRITISCHE ZEITSCHRIFT
SCHRIFTLICHER LEITER: DR. LUDWIG GYÖRGY

IV. JAHRGANG

1927.

HEFT. 3-4.

INHALT DER ZEITSCHRIFT:

I. AUFSÄTZE

KLEMENS GÁL: *Brassai's Kämpfe gegen das Wiedergesetzliche in der ungarischen Sprache.* Gegen das Ende des 18-ten Jahrhunderts sahen Barcafalvy und Kazinczy, dass die ungarische Sprache arm, unentwickelt und nicht geeignet sei, neue Ideen und Gedanken, welche durch das stürmisch vorgeschrittene nationale Leben erzeugt wurden, auszudrücken. Sie brachten also die sogenannte Erneuerung der Sprache in den Gang. Aber sie kümmerten sich durchaus nicht um die Gesetze und die Vergangenheit der Sprache, sie machten ins Blaue neue Wörter, verkürzten die alten, und brachten veraltete Dialektwörter, deren Bedeutung sie nach Belieben änderten, in die Literatur. Dazu kam noch, dass die Übersetzer, welche weder jene Sprache, aus der sie übersetzten, noch die Struktur und den Geist der ungarischen Sprache kannten, eine Unmenge von Gesetzeswidrigkeiten in dieselbe einführten, Brassai war der erste, welcher die Gefahr wahrnahm, die der ungarische Sprache hierdurch drohte und der erste, der den Kampf um die Sprachrichtigkeit begann. Johann Arany und Hunfalvy spornten Brassai mit grosser Freude zu dieser Arbeit an. Endlich nimmt auch die ungarische Akademie der Wissenschaften, unter deren Schutz die Spracherneuerung sich kräftigte, diese Gefahr wahr und lässt im Interesse der Orthologie gegen die Neologie den Magyar Nyelvőr („Ungarischer Sprachhütter“) in der Redaction von Gabriel Szarvas erscheinen. Brassai findet die Gefahr nicht so sehr in der unregelmässig gebildeten Wörtern, als in dem sprachwidrigen Satzgefüge, und dadurch gerät er auch mit dem Nyelvőr in Konflikt, welcher in der ersten Zeit seiner Erscheinung nur das leichtere Ende seine Aufgabe erfasste, um mit Arany zu sprechen: „sich nur in den Mausechweif der Wörter anklammerte.“ Brassai hielt von 1846 bis an sein Lebensende (1897, welches zugleich des Todesjahrs von G. Szarvas war) Wache über die Richtigkeit und Reinheit der ungarischen Sprache. Diese Studie zeigt uns in skizzenhafter Weise den Verlauf dieser Sprachkämpfe.

JOHANN STEUER: *Am Scheidewege der Székler-Frage.* Der Vervasser beweist dass die Ahnen der Székler nicht Gepiden,

sondern ein bulgarisch-türkischer Stamm waren. Auch die altungarische Benennung *zekel* entspricht einer solchen türkischen Zusammensetzung: *sekir-il* > *sekil* „octo confratres, octo genera“. Die heutigen Székler sind die Reste („tria genera Siculorum“) dieses bulgarisch-türkischen Volkes. Johann Karácsonyi's Gepiden-Theorie ist sowohl sprachwissenschaftlich, als auch geschichtlich unzulässig. Die vermeintlichen Namen: *Jipe* und *Sichelknecht* sind unbegründete Annahmen.

Dr. JULIUS ORIENT: *I. Siebenbürger Alchimisten. II. Die Alchemie des Fürsten Gabriel Bethlen*. Er macht die Alchemie, die Kunst der Goldmacherei das verrückte Hirngespinnst der vorigen Jahrhunderte und die Daten, der sie im Auslande und daheim betreibenden Siebenbürger Alchimisten bekannt. In seiner zweiten nachfolgenden Schrift hat der Autor unter dem Titel „Die Alchemie des Fürsten Gabriel Bethlen“ das in seinem Besitze befindliche, in deutscher Sprache verfasste, alchemistische Original-Manuskript bearbeitet, das Stefan Csáki, der Kammerherr des Fürsten Bethlen, seinem Herrn entwendet hat.

II. KLEINERE MITTEILUNGEN

JOHANN BÁNYAI: *Die Geologische Verhältnisse der oberen Oltpässe*. Unter Beziehung auf die oberen Oltpässe gibt der Verfasser die geologische Verhältnisse des Hargittagebirges bekannt. In seiner Abhandlung teilt er viele morphologisch interessante Beobachtungen mit, welche die Aufmerksamkeit der Geologen und Geographen mit Recht an sich ziehen.

III. KRITISCHE RUNDSCHAU

KARL RASS: *Schicksal des ungarischen Baumes* von Alexander Makkai. Recensent geht von der Tatsache aus, dass die Kritiker über Ady heute noch allzuviel nicht qualifizierende Hinsichten, in ihre Urteile hineinmischen. Er kämpft besonders Makkais Meinung über Adys patriotische und religiöse Dichtung. Er gibt zu, dass das Buch viele wertvolle Teile bat aber Phantasieren, Romantik, unverantwortliche Übertreibungen sind auch häufig. Was Makkai in Bezug mit Adys religiöse Dichtung festsetzen will, ist grundfalsch. Recensent betont, dass Adys Dichtung in manchen ihren Teilen ins Reich der Pathologie hinzuweisen sei.

IV. BÜCHERSCHAU

ROBERT GRAGGER: *Altungarische Erzählungen* von Dr. Ludwig György.

CSÁSZÁR ELEMÉR: *Das Andenken Josef Bayers* von Dr. Ernst Kiss.

GEDENKBÜCHER zu Josef Szinyeis siebenzigsten Geburtstag, von Valentin Csüry.

ROBERT GRAGGER: Ungarische Volksballaden von Dr. Ludwig György.

JULIUS MORAVCSIK: Attilas Tod in Geschichte und Sage von Dr. Ludwig Kántor.

EUGEN PIVÁNY: Ungarisch-amerikanische Verbindungen, von Dr. Josef Patay.

LUDWIG ZOLTAI:-Literarische Rundschau von Alexander Ferenczi.

M. J. SAVAGE-LUDWIG KOVÁCS: Die Entwicklungsgeschichte des Christentums von Clemens Gál.

N. DRĂGANU: Mihail Halici von Dr. Georg Kristóf

CARLO TAGLIAVINI: Studi Romeni von Dr. Arpad Bitay

V. ZEITSCHIFTEN

A Pásztortűz, Magyar Népet és Erdélyi Irodalmi Szemlét

olvasni magyar kötelesség.

Kiadóhivatal: Cluj-Kolozsvár, Str. Baron L. Pop (v. Brassai-u.) 5.

KOLOZSVÁRI TAKARÉKPÉNZTÁR ÉS HITELBANK R.-T.

Cluj Kolozsvár, Piața Unirii 7.

Sajái tőkái 77 millió Lei.

Fiókjai: Dés, Dicsőszentmárton, Gyulafehérvár és Marosvásárhely.
Affiliált intézetei: Torda-Aranyos Vármegyei Takarékpénztár R.-T.
Torda, Udvarhelymegyei Takarékpénztár R.-T. Székelyudvarhely,
Alsófehérvármegyei Gazdasági Bank és Takarékpénztár
Részvénytársaság Nagyenyed.

Áruraktárai a vasut mellett. — Betéteket elfogad, váltókat leszámítol,
bel- és külföldi átutalásokat teljesít. — Safe deposit! — Mindenféle
bankszerű ügyleteket előnyösen végez. — Engedélyezett devizahely.

Kendelje meg a Pásztortűz Könyvtárt:

- 1-2. P. Gulácsy Irén: Férgeleg.
3. Makkai Sándor: Megszólalnak a kövek.
4. Balogh Endre: Mesét írok neked.
5. Kosáryné Réz Lola: A pápszem.
6. Komáromi János: Régi legények.
7. Szabó Mária: Magamtól — másokig.
8. Henry Bordeaux: Test és lélek.
9. Gyallay Domokos: Vaskenyérén.
10. Siklóssy László: Gyorskocsin Erdélyben.

havi 100 Lei részletfizetésre,
10 kötet ára füzve 800 L. kötve 1100 L.
Cluj-Kolozsvár, Str. Baron L. Pop 5. sz.

A PÁSZTORTŰZ

Erdély legjobb szépirodalmi lapja.

Előfizetési árai:

Belföldön:	Külföldön:
Egész évre 500 L.	Egész évre 600 L.
Félévre — 280 L.	Félévre — 310 L.
Negyedévre 140 L.	Negyedévre 160 L.

Kiadóhivatal Cluj, Baron L. Pop 5.

Kérjen mutatóvány - számot!

A MAGYAR NÉP

18.000 példányban jelenik meg.

Előfizetési ára:

Egész évre 170 L. Félévre
95 L. Egyes szám 4 L.

ERDÉLYI TUDOMÁNYOS FÜZETEK

SZERKESZTI:

Dr. GYÖRGY LAJOS.

Az „Erdélyi Irodalmi Szemle” kiadása.

	Lei
1. sz. <i>Rass Károly</i> : — — — Reményik Sándor — — — — —	20—
2. sz. <i>Dr. Bitay Árpád</i> : — — Gyulafehérvár Erdély művelődési történetében	30—
3. sz. <i>Dr. Bitay Árpád</i> : — — A moldvai magyarság Történelmi áttekintés	30—
4. sz. <i>Szokolay Béla</i> : — — A nagybányai művésztelep — — — — —	30—
5. sz. <i>Dr. Balogh Ernő</i> : — — Kvarc az erdélyi medence felső mediterrán gipszeiben — — — — —	30—
6. sz. <i>Dr. György Lajos</i> : — — Az erdélyi magyar irod. bibliográfiája 1925. év	40—
7. sz. <i>K. Sebestyén József</i> : — A brassai fekete templom Mátyás-kori címerrel	20—
8. sz. <i>Dr. Karácsonyi János</i> : — Új adatok és új szempontok a székelyek régi történelméhez. — — — — —	50—
9. sz. <i>Dr. Gál Kelemen</i> : — — Brassai a magyartalanságok ellen — — — — —	30—

Erdélyi tudományos könyvek:

<i>Dr. Balogh Ernő</i> : — — — A föld köpenyége — — — — —	18—
<i>Dr. Bartók György</i> : — — — Kant — — — — —	120—
<i>Dr. Biró Venel</i> : — — — Erdély követel a portán — — — — —	60—
<i>Dr. Bitay Árpád</i> : — — — A román irodalomtört. összefoglaló áttekintése	50—
<i>Dr. Borbély István</i> : — — — A magyar irodalom története I—II. — — — — —	252—
<i>Dr. Dézsi Lajos</i> : — — — Erdélyi arcképek és képek — — — — —	30—
<i>Erdélyi Irodalmi Szemle</i> — — — 1924., 1925. 1926. évi. egyenként — — — — —	250—
<i>Gyárfás Elemér</i> : — — — Beiblen Miklós kancellár — — — — —	80—
<i>Dr. György Lajos</i> : — — — A kolozsvári Szent-Mihály-egyház — — — — —	35—
„ „ „ — — — Az erdélyi magyarság szellemi élete. 1919-1925	100—
„ „ „ — — — Magyar elemek a világirodalomban — — — — —	30—
„ „ „ — — — Pásztorúti Almanach 1925 — — — — —	150—
„ „ „ — — — Az erdélyi magyar irodalom bibliográfiája	50—
„ „ „ — — — Balogh Endre emlékezete — — — — —	20—
„ „ „ — — — Az erdélyi magyar időszaki sajtó öt esztendeje (1919—1923.) — — — — —	24—
<i>Dr. Imre Lajos</i> : — — — A falu művelődése — — — — —	41—
<i>Dr. Hirschler József</i> : — — — A Vatikán élete és művészete — — — — —	350—
„ „ „ — — — X. Pius pápa stremléke — — — — —	15—
„ „ „ — — — Szt. Péter temploma — — — — —	400—
<i>Dr. Karácsonyi János</i> : — — — Gróf Majláth Gusztáv erd. püspök származása	20—
„ „ „ — — — A magyar nemzet őstörténete 896 lg — — — — —	25—
„ „ „ — — — A magyar nemzet honalapítása — — — — —	40—
<i>Kelemen Lajos</i> : — — — Hermányi Dienes József emlékiratai — — — — —	18—
<i>Dr. Kiss Elek</i> : — — — Az Isteni törvény útja — — — — —	220—
„ „ „ — — — Buddhizmus és kereszténység — — — — —	135—
<i>Dr. Kristóf György</i> : — — — Petőfi és Madách — — — — —	60—
„ „ „ — — — Jókai Mór élete és művel — — — — —	50—
„ „ „ — — — Jókai napjai Erdélyben — — — — —	50—
„ „ „ — — — Az erdélyi magyar irodalom múltja és jövője	130—
„ „ „ — — — Három jellemzés — — — — —	18—
<i>Dr. Makhal Sándor</i> : — — — Az erdélyi ref. egyházi irodalom — — — — —	30—
<i>P. Olasz Péter</i> : — — — Világproblema és a modern term. tudomány	50—
<i>Dr. Roska Márton</i> : — — — Az ősrégészet kézikönyve — — — — —	400—
<i>Dr. Szabolcska László</i> : — — — Gárdonyi Géza élete és költészete — — — — —	120—
<i>Dr. Széll Kálmán</i> : — — — Az anyag szerkezete — — — — —	18—
<i>Dr. Tavasz Sándor</i> : — — — A jelenkor szellemi válsága — — — — —	30—
„ „ „ — — — Világnézeti kérdések — — — — —	130—
„ „ „ — — — Apácai Csere János személyisége és világnézete	18—
„ „ „ — — — A tudományok rendszere — — — — —	15—
„ „ „ — — — A nyugateurópai kultúra sorsa — — — — —	15—
„ „ „ — — — Schlettermacher flozofitája — — — — —	40—
<i>Dr. Temesváry János</i> : — — — Erdély középkori püspökei — — — — —	200—
Többen: — — — — — Az erdélyi katolicizmus múltja és jelene — — — — —	310—
<i>Dr. Tulogy János</i> : — — — Erdély geológusa — — — — —	18—

A felsorolt könyvek megrendelhetők az Erdélyi Irodalmi Szemle kiadóhivatalában Cluj-Kolozsvár, Str. Baron L. Pop 5.